SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš
VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Mistrík, Temporálny význam slovesa a jazykový a mimojazykový kontext 257
F. Buffa, O slovotvornej adaptácii prevzatých slov v slovenčine 262
J. R. Nižnanský, Členitosť vinice a jej nárečová terminológia 268
S. Ondrejovič, Zo sémantickej problematiky konverzných slovies *požičať — požičať si* . . 277

DISKUSIE

K. Palkovič — I. Lučyc-Federec O transkripcii z bieloruštiny 285
L. Dvonč, Fonéma č v spisovnej slovenčine . . 288
V. Uhlár, Miestne názvy *Humanné* a *Cimenná* . 293

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. Eugen Pauliny sedemdesiatročný. F. Kočiš 298
Životné jubileum Vlada Uhlára. Š. Peciar . . 299
Súpis prác Vlada Uhlára za roky 1972—1981. L. Dvonč 301
Životné jubileum významného českého jazykovedca. Š. Peciar 306
Jubileum juhoslovanského slovakistu. E. Horák 307
Studia Academica Slovaca 10. J. Bosák . . . 309
Dve nové učebnice slovenčiny ako cudzieho jazyka. D. Augustinská 312

ROZLIČNOSTI

Slovo *maniak*, jeho výslovnosť a deriváty. F. Kočiš 314
Nad ránom — nadránom. L. Dvonč 315
Otázka dvojtvarov v gen. pl. subst. vzoru srdce. L. Dvonč 317

Obsah 47. ročníka SR 319

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 47 – 1982
ČÍSLO 6

Jozef Mistrík

TEMPORÁLNY VÝZNAM SLOVESA A JAZYKOVÝ I MIMOJAZYKOVÝ KONTEXT

Otázka vyjadrovania časových významov je zložitá, pretože už v samotnej rečovej komunikácii — písomnej i ústnej — sa vyskytujú a označujú zložité časové vzťahy medzi komunikujúcimi osobami, ako aj ich vzťahy k rozličným situáciám, veciam i dejom. Ešte zložitejšou sa táto otázka ukazuje vtedy, keď konfrontujeme spôsoby vyjadrovania týchto vzťahov v rozličných jazykoch. Naoko jednoduchá gramatická paradigma troch či štyroch časov v slovenčine je iba súčasťou širokého aparátu rozličných jazykových i mimojazykových faktorov, pomocou ktorých orientujeme výpoveď v čase a o čase.

Je preto pochopiteľné, že otázke vyjadrovania časových vzťahov sa doteraz venovalo mnoho pozornosti v našej i zahraničnej jazykovede. Osobitne treba spomenúť najmä Jespersenove rozbory časových foriem v jeho The Philosophy of Grammar (rus. preklad 1958, s. 297), ďalej Lyonsov rozbor v jeho Introduction to Theoretical Linguistic (1969, s. 304), Hallidayove a Hasanove rozbory v Cohesion in English (1979, s. 187), ako aj Bondarkovu prácu Teorija morfologičeskich kategorij (1976). Z našich prác treba spomenúť najmä Horákove práce, uplatnené hlavne v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 527) a Krupov rozbor v knihe Jednota a variabilita jazyka (1980, s. 77). Osobitná pozornosť sa otázkam gramatického času venuje v literárnovedných prácach v súvislosti s časom v literárnom diele (porov. literatúru v Slovníku literární teorie, 1977, s. 60).

V súvislosti s otázkou vyjadrovania časových významov a vzťahov treba rozlišovať aspoň tri základné pojmy času a popri nich niekoľko sekundárnych pojmov.

Fyzický čas nášho sveta je uniformné kontinuum, nekonečné, lineárne, ktoré môžeme ľubovoľne členiť. Jeho korelátom v každom človeku je neko-

nečne premenlivé trvanie, ktoré jednotlivec meria podľa stupňa svojich emócií a podľa rytmu svojho vnútorného života (Benveniste, 1970, s. 11). Chronický čas je jediným reálnym časom v našej existencii. Je to tiež kontinuum ako fyzický čas, lež nie nekonečné, uniformné, ale kontinuum, do ktorého sú zaradené udalosti. Samotné udalosti však nie sú časom, ale existujú v čase. Chronický čas môže byť subjektívny (pociťuje ho len indivíduum) a objektívny, kalendárový. Jazykový čas je ten, ktorý sa vyjadruje jazykovými prostriedkami (minulý, predminulý, prítomný, budúci ap.). V angličtine sa chronický čas označuje termínom *time,* jazykový čas termínom *tense.* Centrom jazykového času je moment prehovoru, od ktorého hovoriaci „meria" do minulosti i do budúcnosti. Centrum jazykového prejavu, teda moment prehovoru, sa permanentne pohybuje jedným smerom.

Popri fyzickom, chronickom a jazykovom čase sa ako sekundárne pojmy uplatňujú: fiktívny čas, epický čas, dramatický čas, lyrický čas a ďalšie. Fiktívny čas je vymyslený čas, do ktorého si rozprávač zaradí fiktívny príbeh. V tradičnej umeleckej literatúre leží centrum tohto času v minulosti, v modernej literatúre často aj v budúcnosti (science fiction). Epický čas je čas rozprávania, je to ten čas, do ktorého autor umeleckého diela zahrnul, pojal čas rozprávaný, t. j. čas príbehu, deja. V odbornej literatúre sa hovorí aj o čase rozprávača a o fabulárnom čase. Dramatický čas je čas hovorenia, do ktorého autor drámy zahrnul čas predvádzania, t. j. čas príbehu deja. V lyrickom čase, kde je lyrický subjekt tesne spätý s časom predmetu, obidva časy splývajú.

Ktorými prostriedkami sa môže vyjadrovať čas ako gramatická kategória v jazyku? Už zo samotnej povahy fyzického času vyplýva, že na jeho nekonečnom priestore sa nemôžu vyjadrovať časové korelácie. Časové korelácie sa môžu týkať iba chronického alebo fiktívneho času.

V trichotómii časov treba prítomný čas chápať len ako teoretický nulový bod, ako deliacu čiaru, ktorá stojí medzi dvoma protikladmi — medzi minulým a budúcim časom. Prítomný čas ako nulový bod je prakticky nesegmentovateľný. Tvar tzv. prítomného času je teda daný v slovenčine špecifickou formou prítomného času, je to však forma, ktorá môže pomenúvať dej v bode deliacej čiary stojacej medzi minulosťou a budúcnosťou, ale aj na osi okolo tohto bodu vo funkcii gnómického prézentu, no aj pred ním a aj po ňom. Uveďme výpoveď, v ktorej bude sloveso v tvare prítomného času, no jeho časová hodnota sa bude posúvať na 1. jednej i na druhej strane „prítomného času", 2. iba na jednej z týchto dvoch strán:

Kto z vás v tomto momente *odchádza?* — Kukučín *odchádza* na ostrov Brač roku 1893. — Vlak na Žilinu *odchádza* o 9. hodine. — Na budúci týždeň *odchádza* štvrtý ročník na brigádu.

Ako z uvedených príkladov vidieť, forma prítomného času slovesa nepatrí výlučne prítomnému času — možno ju uplatniť rovnako na pomenovanie deja v minulosti i v prítomnosti. O tom, či tvar slovesa *odchádza* plní funkciu minulého, prítomného alebo budúceho času, nerozhoduje jeho prítomníková podoba, ale kontextová situácia. Z toho vyplýva, že aj na jeho chápanie ako prítomníka sa musí použiť ďalší indikátor. Formu prítomného času v takomto prípade treba hodnotiť ako redundantnú. Ostávajú opozitné formy minulého a budúceho času, ktoré ako jediné môžu spoľahlivo určiť čas deja na osi pred nulovým bodom alebo po tomto bode ukazujúcom deliacu čiaru medzi minulosťou a budúcnosťou. Čo však hovorí V. Krupa (1980, s. 78) spolu s J. Lyonsom (1969, s. 306) o tvaroch futúra? V angličtine, v srbochorvátčine, vo francúzštine, v maorijskom jazyku a v ďalších jazykoch sú ukazovateľmi budúceho času pôvodne modálne slovesá (angl. *shall, will,* srbch. *ć'u;* franc. *je vais;* maor. *e*), čomu analogické sú aj niektoré slovenské slovesá typu *ísť (ideme začať = začneme),* ale aj všetky modálne slovesá, ktoré implikujú sémantiku indikácie budúcnosti *(musím čakať = budem čakať).* Ak vezmeme v slovenčine do úvahy ešte to, že budúcim časom sa vyjadruje aj neistota v prítomnosti *(to bude on = to je asi on),* potom z toho vychádza jednoznačne téza, že aj na chápanie futúra ako času označujúceho budúce deje sa musia použiť sprievodné, spresňujúce indikátory. Pre slovenčinu to platí o to viac, že časová adresnosť dokonavých slovies v tvare prézentu sa musí určiť externe *(tak sa vždy nahnevá — možno sa nahnevá).* É. Benveniste (1970, s. 16) tvrdí, že diachronická analýza v jazykoch, kde je možné ju uskutočniť, ukazuje, že budúci čas tu často vzniká v čase nie príliš dávnom, a to tak, že sa na túto funkciu špecializujú pomocné slovesá, najmä s významom „chcieť". Zato však diametrálne odlišná je situácia pokiaľ ide o formy minulého času — tie sú v každom jazyku dokonca dve až tri. Staré indoeurópske jazyky majú préteritum, aorist i perfektum. Aj bulharčina si zachovala trojaké formy na vyjadrovanie minulého času. Z uvedeného vyplýva, že gramatické formy prézentu a futúra nie sú dostačujúce na vyjadrenie gramatickej kategórie času ani v slovenčine, a to aj napriek tomu, že ich pokladáme za základné formy určené na túto funkciu.

Popri mnohovýznamovom tvare prézentu sa ako ukazovatele temporálneho významu v slovenčine uplatňujú aj vidové predpony, najmä predpona *po- (pô-),* ktorá nesie temporálny význam futúra *(ponesiem, pôjdem),* ale aj ostatné vidové predpony *(píšem — napíšem — rozpíšem).* Slovesný vid je indikátorom následnosti dejov aj v minulom čase *(písal — napísal),* ako aj pri diferencovaní gnómického a priebehového času v slovenčine *(chodím — idem).*

Pri vyjadrovaní gramatickej kategórie času sú častými výrazovými pro-

striedkami aj rozličné lexikálne, syntaktické a hypersyntaktické prostriedky, ktorými sa tvoria analytické tvary. Ide o tvary, ktorých jedným členom je sloveso v gramatickej podobe a druhým členom je rozvíjajúce slovo, ktoré je nositeľom sémy bližšie determinujúcej časový význam príslušného slovesného tvaru. Determinujúcim slovom býva častica, deiktické zámeno, adverbiálne alebo modálne sloveso. Z častíc sú to najmä tieto: *už, hneď, ešte, aspoň, sotva, len* a ďalšie. Pritom v spojení s tvarom minulého času nekorigujú základný časový údaj, ale iba naznačujú sekvenciu dejov v minulosti. No kombinované s tvarom prézentu môžu posúvať alebo rušiť hranicu medzi prézentom a futúrom. Napríklad v spojení *už utekám, hneď utekám* sa konštatuje konanie deja v momente prehovoru alebo sa pomocou častíc *už, hneď* sľubuje skorý začiatok deja. Deiktické, resp. zámenné príslovky orientujú sekvenciu dejov najmä v rámci fiktívnych časov. Napríklad medzi časťami výpovede *Predtým sa nič nechápalo, ale potom sa chápalo všetko* môže byť nekonečne veľký časový interval situovaný do fiktívnej minulosti. Že pri modifikovaní časového údaja v slovenčine uplatňovaním analytických konštrukcií hrajú závažnú úlohu aj adverbiá, to dosvedčuje fakt, že kým napr. v angličtine sa opozícia medzi priebehovým a jednoduchým časom vyjadruje osobitnou formou *(I am going — I go)*, zatiaľ v slovenčine — ak nie je zo situácie jasné, o ktorý z týchto časov ide — sa musí nevyhnutne použiť adverbiálny výraz typu *teraz, práve, dnes* a pod. na spresnenie časového údaja. Adverbiálne determinanty môžu byť prenosné do fiktívnych, epických a dramatických alebo platné výlučne v reálnom čase, opierajúcom sa o moment prehovoru. Tak napr. neprenosné sú adverbiá typu *včera, zajtra, predvčerom, pozajtra, vlani.* V epickom čase sú možné iba v reči postáv, ktoré chápu čas ako deiktickú kategóriu. Modálne slovesá (porov. predchádzajúce odseky) vždy implikujú potenciálnu orientáciu deja do budúcnosti: *chcem, musím, môžem, mám, smiem niečo robiť.* Tu cítiť úzku súvislosť so sémantikou imperatívu, ktorý tiež implikuje orientáciu deja do budúcnosti — jeho spojenie s dejom v minulosti i v prítomnosti je inkompatibilné *(píš, choď, drž).* Len z tých dôvodov sa aj sloveso v prézentnom tvare modifikované zvolacou intonáciou chápe ako stimulatívny imperatív *(začíname!).*

V širšom kontexte sa časový význam môže determinovať aj slovami, ktoré majú vo svojej sémantike komponent naznačujúci následnosť, rad. Takými slovami sú *otec — syn, učiteľ — žiak, odísť — vrátiť sa,* rady čísel, pomenovania dní v týždni, mesiacov a pod. Pomocou slov tohto typu možno zaradiť temporálne významy aj do viacerých časov. Napríklad vo vete *Zatiaľ čo otec orie pluhom, syn orie traktorom* slová *otec — syn* anulujú synchronizujúci význam spojky *zatiaľ* a aj časovú paralelu slovies *orie — orie,* ktoré sú formálne v prézente. Prvé z nich totiž je v historickom pré-

zente a druhé v aktuálnom, reálnom prézente (interpret.: *otec ešte oral pluhom, ale syn už dnes orie traktorom).*

Už z doterajšieho výkladu vidieť, že najvšeobecnejší časový význam má prézent, ktorý sa pomocou rozličných slov a ich sémantických komponentov môže lokalizovať do minulosti, aktuálnej prítomnosti, budúcnosti i do nadčasovosti ako gnómický prézent. Prézent sa najčastejšie prekrýva a splýva s futúrom. Vlastný a adresný časový význam nadobudne na pozadí jazykového, ale i mimojazykového kontextu. Napríklad dialogická situácia predovšetkým sama bez redundantných časových slov zaradí sloveso v prítomnom čase do priebehového a či gnómického, príp. až do historického alebo budúceho času. Tvar slovesa *prichádza*, ktorý sme v predchádzajúcich odsekoch modifikovali do rozličných časových významov pomocou determinujúcich výrazov, môže sa celkom presne uplatňovať v rozličných temporálnych významoch aj so zreteľom na situáciu. Pravda, to sa už dostávame do oblasti skrytej gramatiky, pri analýze ktorej by boli potrebné aj údaje vizuálne alebo vôbec na širokých kontextoch založené údaje extralingvistické.

V texte sme chceli poukázať na to, že paradigmatika časov nie je taká jednoduchá, ako ju kreslí formálna morfológia, najmä nie vtedy, keď ju vidíme v trichotomickej schéme. Najzložitejšia situácia v oblasti temporálneho zaraďovania a určovania slovies je v súvislosti s prítomným a budúcim časom, ktoré sú opreté o jazykový a mimojazykový kontext.

Literatúra

BENVENISTE, É.: Řeč a lidská zkušenost. In: 12 esejů o jazyce. (Preklad z Problems of Language a Problèmes du langage.) Praha, Mladá fronta 1970, s. 9–28.

BONDARKO, A. V.: Teorija morfologičeskich kategorij. Leningrad, Nauka 1976. 180 s.

HALLIDAY, M. A. K. — HASAN, R.: Cohesion in English. London 1979. 374 s.

HELBIG, G.: Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1973. 392 s.

JESPERSEN, O.: Filosofija gramatiki. (Preklad The Philosophy of Grammar.) Moskva, Izdateľstvo inostrannoj literatury 1958. 404 s.

KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava, Veda 1980. 166 s.

LYONS, J.: Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge, University Press 1969. 519 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

Slovník literární teorie. Praha, Československý spisovatel 1977. 471 s.

Ferdinand Buffa

O SLOVOTVORNEJ ADAPTÁCII PREVZATÝCH SLOV V SLOVENČINE

1.1. V slovnej zásobe slovenčiny, a to spisovnej i nárečovej, značnú časť tvoria slová cudzieho pôvodu. Tieto slová sa do slovenčiny prebrali v rozličných obdobiach (od najstarších po dnešné), z rozličných jazykov (často aj sprostredkovane cez iné jazyky) a rozličnými spôsobmi (cez písaný jazyk, ale aj priamo cez hovorenú podobu). Takéto pôvodom cudzie slová sa v slovenčine spravidla prispôsobili domácim hláskoslovným i tvaroslovným pomerom a v spisovnom jazyku aj jeho pravopisným zásadám (Ružička, 1950). O probléme adaptácie cudzích slov sa v našej novšej jazykovednej literatúre píše pomerne často najmä v súvislosti s rýchlym poslovenčovaním sa — ako sa to obyčajne nazýva — mnohých slov cudzieho pôvodu v súvislosti s ich všeobecným rozšírením a tým aj zovšeobecnením, udomácnením sa. Ide však o veľmi komplikovanú vec, lebo skoro každé takéto adaptované slovo má svoju vlastnú históriu aj z hľadiska jeho vzťahu k podobe, akú má v originálnom jazyku (porov. napr. Dvonč, 1968a, 1968b, 1971, 1974, 1977 a i.; Sabol, 1965; Sabolová, 1977; Peciar, 1972; Kočiš, 1979; Smiešková, 1977; Ondrejovič, 1977; Jacko, 1979).

O spôsobe a rozsahu adaptácie pôvodom cudzích slov v hláskoslovnej oblasti rozhodovala najmä potreba nahradiť cudzie, v slovenčine neznáme hlásky najbližšími, t. j. najviac podobnými domácimi fonémami (pokiaľ sa slovo nepreberalo cez písanú podobu; porov. napr. Škultéty, 1969; Ivanová-Šalingová, 1980). V tvaroslovnej oblasti to bola obyčajne potreba upraviť zakončenie preberaného slova tak, aby sa zaradilo k istému deklinačnému alebo konjugačnému typu, a to často aj pod vplyvom východiskovej formy (najmä ak ide o gramatický rod originálneho názvu; porov. napr. Kočiš, 1971; Palkovič, 1978; Dvonč, 1974). Tak napr. daktoré pôvodom francúzske slová so zakončením na *-ette* (vo výslovnosti *-et*) sa v slovenčine udomácnili iba s hláskoslovnou a pravopisnou úpravou (porov. napr. *bajonet* — franc. *baïonette, amulet* — franc. *amulette, klarinet* — franc. *clarinette*). Tvaroslovne takéto slová nebolo treba osobitne upravovať, lebo aj v tejto podobe sa mohli zaradiť k príslušnému skloňovaciemu typu. Pri iných podobných slovách bola však potrebná aj tvaroslovná úprava, napr. *toaleta* (franc. *toilette*), *briketa* (franc. *briquette*), *cigareta* (franc. *cigarette*) a pod. Takáto úprava nastala pravdepodobne pod vplyvom sprostredkujúcej nemčiny (vo východiskovej francúzštine sú všetky uvedené slová ženského rodu): porov. nem. *die Zigarette, die Toilette — das Bajonett, das Amulett* (ale: *die Klarinette — klarinet, das Brikett — briketa*).

1.2. Okrem uvedených (najčastejších) hláskoslovných a tvaroslovných adaptačných zmien prevzatých slov sú v slovenčine ešte aj iné spôsoby ich adaptácie. Tak napr. za daktoré spomínané pôvodom francúzske slová na *-ette* máme v slovenčine takéto zdomácnené podoby: *karotka* (franc. *carotte*, nem. *die Karotte*), *baretka* — popri *baret* (franc. *barette*, nem. *das Barett*), *servítka* i *servítok* (franc. *serviette*, nem. *die Serviette*), *žiletka* (podľa mena vynálezcu menom *Gillette*), *griotka* (franc. *griotte*, nem. *die Griotte*) a pod. Pri uvedených slovách sa k potrebným hláskoslovno-pravopisným adaptačným úpravám pridružila ešte taká koncová morféma, ktorá v slovenčine funguje ako slovotvorná morféma, sufix. Z diachronického hľadiska, keď sledujeme pôvod slov typu *karotka, servítka*, prichodí nám konštatovať, že tieto podoby vznikli okrem hláskoslovnej úpravy aj adaptáciou pomocou slovotvornej morfémy: franc. *carotte*, vo výslovnosti „karot" + *-ka* dalo v slovenčine formu *karotka*.

Je jasné, že prevzaté slová s domácou koncovou morfémou typu *karotka, servítka* majú v sebe nepomerne vyšší stupeň zdomácnenia ako slová podobného pôvodu typu *briketa, amulet*. Formálne sa totiž zaraďujú medzi domáce slová zakončené na *-ka*, čím sa z nich pôvodná cudzosť značne zotrela. Domáce slová na *-ka* sú totiž spravidla odvodené, majú teda bohatšiu morfologickú štruktúru a sú obyčajne motivované. A tak možno v adaptácii cudzích slov pomocou morfémy *-ka* vidieť uplatnenie tendencie po domácom zakončení takýchto slov, ktoré sa aspoň formálne zväčša začleňujú medzi domáce pomenovania so sufixom *-ka*. Z prísne synchrónneho hľadiska sme tu však na rozpakoch, keď máme hovoriť o slovách typu *karotka* ako o odvodených; mohli by sme ich nanajvýš pokladať za slová s tzv. viazaným slovotvorným základom (porov. Horecký, 1971, s. 46), pokiaľ máme aj iné paralelné názvy s tou istou základovou morfémou (k slovu *karotka* je to napr. *karotín*). Je to tak aj napriek tomu, že vzhľadom na východiskovú podobu (teda z diachronického hľadiska) v slovách typu *karotka* sa jasne vyčleňuje koncové *-ka*, ktoré však tu nemá nijakú významovú funkciu, iba čisto štruktúrnu, adaptačnú. Z novšej literatúry však vieme, že o morféme sa uvažuje aj pri takých jednotkách „výrazového plánu jazyka, ktorým nič nezodpovedá v obsahovom pláne" (Bosák, 1980, s. 119). Podobne aj J. Furdík (1967) hovorí pri slovách typu *taxík, poník* (aj pri skratkách typu *SVŠ-ka, tučko*) o gramatickej úprave nesklonných slov pomocou slovotvorných prostriedkov, ktoré navrhuje nazývať gramatikalizačnými formantmi.

1.3. Adaptácie prevzatých slov typu *karotka, baretka* — pracovne by sme ich nazvali slovotvornými adaptáciami — sú pomerne zriedkavé, nemajú taký systémový charakter ako hláskoslovné a tvaroslovné adaptácie. Videli sme to aj pri spomínaných prevzatých slovách za pôvodne francúzske slová

na *-ette*, z ktorých viaceré sa v slovenčine ustálili po hláskoslovnej adaptácii ako maskulína na *-et* alebo po hláskoslovno-tvaroslovnej adaptácii ako feminína na *-eta* a len zriedka aj na *-etka*, teda po hláskoslovno-slovotvornej adaptácii s koncovou morfémou *-ka*. Nazdávame sa, že o uplatnení sa uvedenej slovotvornej adaptácie rozhoduje najmä analógia s podobnými slovami z vecného okruhu, do ktorého preberané slovo svojím reálnym významom patrí. Pritom istý vplyv mohla mať aj východisková podoba slova, najmä uvedomenie si a potom aj napodobnenie jej štruktúry. Pri citovaných slovách francúzskeho pôvodu na *-ette* mohlo vplývať aj to, že touto príponou sa vo francúzštine tvoria deminutíva ženského rodu a metaforické názvy spojené s deminutívnosťou (porov.: *brique „tehla" — briquette „briketa"*, teda akoby malá tehla; podobne *pince „kliešte" — pincette „pinzeta"* a pod.). V slovenčine analogickú funkciu často plní sufix *-ka* (porov. napr. prenesené názvy typu *muška, nôžka, rúčka, hlávka* atď.).

1.4. Pre opisované slovotvorné adaptácie je charakteristická domáca koncová morféma, ktorá sa pridáva k preberanému slovu, preto v našej ďalšej charakteristike budeme postupovať podľa nej, pričom ju budeme zjednodušene nazývať adaptačnou morfémou i adaptačným formantom. Vzhľadom na neúplnosť nášho materiálu ide nám tu skôr iba o nadhodenie tohto problému, nie o jeho definitívne riešenie.

2.1. Pomerne častým adaptačným formantom pri slovách cudzieho pôvodu je v slovenčine prípona *-ka*. V spisovnom jazyku sú to napr. už spomínané adaptácie francúzskych slov typu *karotka, servítka, žiletka, baretka, griotka, doretka, marionetka* a pod. Tento typ adaptácie sa uplatnil aj v botanickej nomenklatúre. Podnetom tu mohli byť východiskové medzinárodné názvy so skupinou *-ll-* v koncových morfémach, napr. *soldanelka (Soldanella), kleomelka (Cleomella), zanichelka (Zannichellia), alchemilka (Alchemilla), amarylka (Amaryllis)*. Tento typ adaptácie je však známy aj pri iných, najmä relatívne menších rastlinách, ako sú napr. *silenka (Silene), lobelka (Lobelia), iberka (Iberis)* a pod.

Adaptačný formant *-ka* sa často uplatňuje aj v slovenských nárečiach najmä pri slovách nemeckého pôvodu, ako o tom svedčia príklady typu *fajka* (nem. *Pfeife*), *pipka „fajka"* (výchslov., nem. *Pipe*), *špiľka „špendlík"* (šar., nem. *Spille*), *nirka „obličky"* (šar., nem. *Niere*), *popka „bábika"* (východoslov., nem. *Puppe*), *vekerka „budík"* (spiš.-šar., nem. *Wecker*), *šálka* (zápslov., nem. *Schale*), *zicherka* i *zicherhajska „zapínací špendlík"* (strslov.-zápslov., nem. *Sicher-, Sicherheits-*), *oplatka* (strslov., lat. *oblata*), *pacerka „zrnko ruženca al. náhrdelníka"* (výchslov., lat. *pater*) a pod.

Zriedkavejšie sa ako adaptačná morféma (najmä v nárečiach) vyskytuje aj morféma *-ík*, a to predovšetkým pri slovách nemeckého pôvodu. Napr. *špendlík* (nem. *Spendel*), *hokerlík* (nem. *Hocker*), *šamerlík* (nem. *Schamel*),

židlík (nem. *Seidel*), *randlík* (nem. *Reindl*), *lajblík* (nem. *Leibel*), *gombík* (maď. *gomb*), *penalík „vreckový nožík"* (výchslov., lat. *pennale*) a pod. V ojedinelých prípadoch sa uplatnili ešte aj iné adaptačné morfémy, napr. *-ica* v slovách ako *randlica* (miestami zápslov., nem. *Reindl*), *čapica* (nem. *Tschappe*), *kaplica „kaplnka"* (miestami výchslov., lat. *capella*) a pod.

2.2. Pokiaľ ide o zakončenie viacerých prevzatých slov, žiada sa spomenúť aj také prípady, keď pôvodom cudzie slovo sa v slovenčine adaptovalo aj tým, že svoje pôvodné zakončenie zmenilo na takú podobu, ktorá pripomína daktorú z našich slovotvorných morfém. Tak napr. viaceré cudzie, najmä nemecké slová zakončené na *-er* sa v slovenčine udomácnili ako slová na *-ár*, napr. *richtár* (nem. *Richter*), *šlosiar* (nem. *Schlosser*), *šmajchliar* (nem. *Schmeichler*), *švindliar* — popri *švindler* (nem. *Schwindler*), *žechtár* (strhnem. *sëchter*) a pod.

Podobne mnohé nemecké slová sa v slovenčine, najmä v nárečiach, udomácnili s príponou *-ňa*, ktorá pochádza z ich podoby v pl. na *-en*. Napr. *platňa* (nem. *Platte*, pl. *Platten*), *pípňa* (strslov., nem. *Pipe*, pl. *Pipen*), *blúzňa* (nem. *Bluse*, pl. *Blusen*), *šuplódňa* (strslov., nem. *Schublade*, pl. *Schubladen*) a pod. Ďalej viaceré slová nemeckého pôvodu zakončené na *-ng*, *-nk* sa v slovenčine, najmä v nárečiach, udomácnili s koncovým *-ok*/*-ek*: *gánok* (nem. *Gang*), *rínok* (nem. *Ring*), *trúnok* (nem. *Trunk*), *štranek* (zápslov., nem. *Strang*), *šacunek* „ohodnotenie škody na poli" (výchslov., nem. *Schatzung*) a pod.

Z iných ojedinelých pozoruhodnejších prípadov môžeme ešte uviesť väčšinou nárečové slová typu *šmalec* (výchslov., nem. *Schmelz*), *prusliak* (nem. *Brustlatz*), *orčík* (výchslov., nem. *Ortscheit*), *palacinka* (maď. *palacsinta*), *antalek* (výchslov., maď. *antalag*), *gomboška* „špendlík" (výchslov., maď. *gombostű*) a pod.

2.3. So slovotvornou adaptáciou sa stretávame aj pri iných slovných druhoch, v ktorých sa výraznejšie uplatňuje derivácia, t. j. pri adjektívach a slovesách. Na rozdiel od substantív, pri ktorých v mnohých prípadoch stačila iba hláskoslovná adaptácia, pri adjektívach je okrem hláskoslovnej nevyhnutná aj tvaroslovná adaptácia (porov. napr. *fajný* za nem. *fein*, *interný* za lat. *internus*), s ktorou sa veľmi často uplatňuje aj slovotvorná adaptácia (porov. napr. *fešný* za nem. *fesch*, *fádny* za franc. *fade* a pod.).

Adjektíva preberané z latinčiny (pričom mnohé z nich majú grécky pôvod) sa v slovenčine najčastejšie adaptujú pomocou morfémy *-ný*, napr. *absolútny*, *adekvátny*, *insitný*, *aktuálny*, *manuálny*, *termálny*, *frivolný*, *horibilný*, *servilný* a pod., ako aj pomocou morfémy *-cký* (od lat. adjektív zakončených na *-cus*), napr. *drastický*, *chaotický*, *heroický* a pod.

Z iných jazykov sa adjektíva slovotvorne adaptovali zriedkavejšie, napr. z francúzštiny príd. mená *fádny* (franc. *fade*), *ležérny* (franc. *léger*); z nem-

činy *ešný* (nem. *esch*), *išný*, nárečovo aj *iský* (nem. *isch*) a pod. Iné morfémy sa pri adaptácii adjektív cudzieho pôvodu uplatnili iba ojedinele, napr. pri slovách maďarského pôvodu: *barnavý* „hnedý" (maď. *barna*), *tarkavý*, nárečovo aj *tarkastý* „pestrý" (maď. *tarka*) a pod.

Pri prevzatých slovesách skoro monopolné postavenie má adaptačná morféma *-ovať*. Ňou sa udomácnili mnohé slovesá prevzaté z latinčiny, napr. *akceptovať, abstrahovať, pertraktovať, traktovať, sugerovať* atď. Ďalej sú to slová nemeckého pôvodu, napr. *kritizovať* (nem. *kritisieren*), *pasírovať* (nem. *passieren*), *drezírovať* (nem. *dressieren*) a najmä hovorové (i ľudové) slová typu *meldovať, merkovať, mašírovať, producírovať sa, kurírovať* a pod. Zriedkavejšie sa takto adaptovali aj daktoré slová maďarského pôvodu, napr. *banovať* (maď. *bán*), hovorové *mulatovať* (maď. *mulat*), nárečové *bečeľovať* (maď. *becsűl*), ďalej francúzske slová typu *blamovať* (franc. *blâmer*), deprimovať (franc. *déprimer*) a pod.

Iné morfémy sa pri adaptácii slovies cudzieho pôvodu v slovenčine uplatnili zriedkavejšie. Tak je to pri viacerých slovách nemeckého pôvodu, napr. *cúvať, cofať* (stnem. *zouwen, zoufen*), *žehnať* (nem. *segnen*), *rajbať* (nem. *reiben*), *fárať* (nem. *fahren*), *triafať* (nem. *treffen*), *šianať* i *šanovať* (nem. *schonen*) a pod. Morféma *-ať* sa uplatnila aj pri adaptácii daktorých slov románskeho pôvodu z oblasti pastierskej kultúry, napr. *meridzať, rumigať, redikať sa* a pod.

3. Pokúsili sme sa aspoň stručne poukázať na to, ako sa viaceré slová cudzieho pôvodu v slovenčine udomácnili aj tým, že okrem potrebných hláskoslovných úprav východiskovej formy zmenili aj pôvodné zakončenie, a to tak, že pribrali koncovú morfému, ktorá sa v slovenčine používa na tvorenie nových slov. Pri substantívach je to najčastejšie morféma *-ka*, zriedkavejšie aj *-ík, -ica* a ojedinele aj iné. Pri adjektívach sú to najmä morfémy *-ný* a *-cký*, pri slovesách predovšetkým *-ovať* a *-ať*. Často je použitie takejto adaptačnej morfémy „motivované" už predlohou, štruktúrou preberaného slova (porov. napr. francúzske slová na *-ette* a latinské na *-ella*, udomácnené v slovenčine často so zakončením na *-etka, -elka*, ďalej latinské adjektíva na *-icus* adaptované pomocou morfémy *-cký* a pod.). V daktorých prípadoch takáto slovotvorná morféma nahradila spravidla podobne znejúcu koncovú morfému preberaného slova, ako je to v prípadoch typu *richtár (Richter), platňa (Platten), šmalec (Schmelz), trúnok (Trung), antalek (antalag)* a pod.

Nazdávame sa, že takouto „slovotvornou" úpravou uvedené prevzaté slová dostali domáckejšiu podobu ako paralelné adaptácie bez tejto domácej koncovej morfémy, čo zreteľne vidieť z porovnania zriedkavejšieho názvu *baret* a bežnejšieho pomenovania *baretka* (za franc. *barrette*). Pri adjektívach a slovesách takáto adaptácia išla paralelne s adaptáciou tvaro-

slovnou, aby sa tieto slová zaradili do príslušného deklinačného, resp. konjugačného typu. Hláskoslovná, pravopisná, resp. aj prozodická adaptácia, ako aj tvaroslovná adaptácia sa uplatnila skoro v každom udomácnenom slove cudzieho pôvodu, pravda, v rozličnom rozsahu. Slovotvorná adaptácia sa pri substantívach uplatnila pomerne zriedkavo, ale pri adjektívach a slovesách je veľmi častá. Realizovala sa dodaním, resp. zmenou koncovej morfémy, ktorá v slovenčine bežne plní funkciu slovotvornej morfémy. Preto sme takúto adaptáciu nazvali slovotvornou, hoci z prísne synchrónneho hľadiska tu nejde o bežné tvorenie slov. Uvedená koncová morféma v takýchto prípadoch plní totiž iba štruktúrnu, adaptačnú funkciu.

Literatúra

BOSÁK, J.: Obsahová a výrazová stránka segmentácie slovných tvarov. Jazykovedný časopis, *31*, 1980, s. 115—119.

DVONČ, L. (1968a): K písaniu *i* a *y* v slovách prevzatých z angličtiny. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 15—21.

DVONČ, L. (1968b): *Dubling — dabing.* Slovenská reč, *33*, 1968, s. 125—126.

DVONČ, L.: *Kovboj*, ale *liftboy, playboy.* Slovenská reč, *36*, 1971, s. 389—390.

DVONČ, L.: *Collie — collieho* a *kólia — kólie.* Slovenská reč, *39*, 1974, s. 127—128.

DVONČ, L.: *Western — vestern.* Slovenská reč, *42*, 1977, s. 284—285.

FURDÍK, J.: O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 342—345.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 46 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Reflexy za hlásky *ö, ő, eu, oe* v slovenčine. Slovenská reč, *45*, 1980, s. 230—234.

JACKO, J.: *Design — designér*, či *dizajn — dizajnér?* Slovenská reč, *44*, 1979, s. 318—319.

KOČIŠ, F.: O tvaroch a význame podstatného mena *korále.* Slovenská reč, *36*, 1971, s. 43—45.

KOČIŠ, F.: *Téma — tematický, réma — rematický.* Slovenská reč, *44*, 1979, s. 127—128.

ONDREJOVIČ, S.: *Softbal.* Slovenská reč, *42*, 1977, s. 383.

PALKOVIČ, K.: Zmena gramatických kategórií pri prevzatých slovách. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 281—286.

PEČIAR, Š.: Skupiny *št, šp, šk* — charakteristická črta slovenčiny. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 343—347.

RUŽIČKA, J.: Prevzaté slová v slovenčine. Slovenská reč, *16*, 1950—1951, s. 69—77.

SABOL, J.: *Manager*, či *manažér?* Slovenská reč, *30*, 1965, s. 248.

SABOLOVÁ, O.: *Profesia — profesijný/profesiový.* Slovenská reč, *42*, 1977, s. 320.

SMIEŠKOVÁ, E.: Ako píšeme a vyslovujeme slovo *jersey?* Slovenská reč, *42*, 1977, s. 253.

ŠKULTÉTY, J.: K problematike hispanizmov v slovenčine. Slovenská reč, *34*, 1969, s. 236—239.

Jozef R. Nižnanský

ČLENITOSŤ VINICE A JEJ NÁREČOVÁ TERMINOLÓGIA

Nárečová vinohradnícka terminológia je názvoslovie starej agrikultúry; začala sa uplatňovať už v časoch integračného procesu nášho národného jazyka z domácich i prevzatých jazykových fondov. Za stáročia svojho trvania sa rozvila až detailne takmer vo všetkých výrobných vrstvách a na patričnej odbornej úrovni, ovplyvňovala ju totiž európska či stredoeurópska terminológia vedno s technologickou praxou.

Bohaté názvoslovie má sám vinič a jeho vegetačný cyklus; vinicu a jej členitosť charakterizuje špeciálna i všeobecnejšia terminologická vrstva; aj vinohradnícke práce označuje zväčša typická slovná zásoba, vinohradnícke náradie a nástroje majú špecifické pomenovania. Svojskou terminológiou sa označujú stavby a ich zariadenie, ktoré sú spájajúcim článkom vinohradnej a vinárskej výroby, druhej podstatnej časti vinohradníckeho výrobného procesu — spracovania hrozna a manipulácie s vínom, k čomu patrí opäť množstvu reálií s rozsiahlou a podrobnou ľudovou terminológiou.

1. K podstatným a terminologicky značne rozvitým vrstvám vinohradníckej výroby patrí pôdna základňa — vinohrad čiže viničom vysadený pozemok a jeho členitosť. Typickou vlastnosťou viníc je ich trvanlivejšia terénna tvárnosť, ktorú ovplyvňuje dlhodobá vegetačná vlastnosť viniča a jeho špecifická, generáciami preberaná, tradovaná agrotechnika.

1.1. V chotároch obcí sa zvyčajne vyskytovali súvislé plochy, vyhovujúce polohou i vlastnosťami pôdy na pestovanie náročnej viničnej kultúry. V slovnej zásobe staršej vinohradníckej generácie sa udržali ich staré apelatívne pomenovania *hora, hory* v juhozápadoslovenských a juhostredoslovenských nárečiach, kým vo východoslovenských dialektoch sú výrazy *hura, hurka* zväčša už len v toponymických názvoch. Sporadicky sa stretáme s apelatívami *trať* (Skalica), *trat* (H. Orešany) ako v moravských nárečiach (Machek, 1968, s. 649) a s prevzatým výrazom *šidunk, šidunek* (Vajnory, Pezinok). V toponymách sa uplatnili plurálové tvary *Vinohrady, Vinohrádky,* v stredoslovenských a východoslovenských rajónoch *Vinice, Viničky,* v malokarpatskej oblasti *Grefty* z prevzatého apelatíva *grefť.*

1.2. Nevyhovujúce klimatické podmienky, na rozhraní posledných dvoch storočí nové mimoriadne zhubné choroby a rozličné iné okolnosti zapríčinili hynutie viniča a spustnutie, zánik viníc. Spustnuté, zanedbané a vyhynuté či vyklčované viničové plochy sa v našich nárečiach označovali viacerými termínmi, ktoré sa používali len v súvise s vinohradnou kultúrou alebo aj všeobecnejšie s inou poľnou plochou.

Na Záhorí a v malokarpatskej oblasti je pre neobrábanú, spustnutú vi-

nicu výraz *pusták* i *puščák* (Rača, Vajnory), miestami *pustaťina* (Skalica, Mokrý Háj), *pusté* (Jur), *pustí* (Gajary, Bratislava-Karlova Ves, Rača), *puaňina* (Vajnory), *zaňecháte* (Mokrý Háj). Vyskytujú sa aj terminologizmy so slovesným členom ako *stát ladem, stát na dzivoko* (Závod), *ležat ladem* (Pezinok), *nechát napospas* (D. Orešany). V priľahlých oblastiach smerom na východ sa stretáme zväčša s výrazmi so širším významom, uplatňujúcim sa v poľnej agrikultúre. Popri názvoch *zanedbaní vinohrat* (Bučany, Pata), *opustení vinohrat* (Lukáčovce), *starí vinohrat* (Hlohovec) a pod. spustnutá vinica sa tu označuje lexémou *príloh, úhor,* v nitrianskych nárečiach aj z maďarčiny prevzatým slovom *parlag* i *pallag.* Na juhostredoslovenskom vinohradníckom území prevláda pomenovanie *prieloh, viňični prieloh* (Pukanec) popri viacslovných synonymách ako *zapustená viňica* (Čajkov), *zapustená viňic* (D. Strehová), *zaňedbaná viňica* (Krupina), *zaňechaná viňica* (Str. Plachtince), *stará viňica* (Plášťovce, Lovinobaňa), so slovesným členom *viňica nahatá na úhor* (Podlužany), *na prieloh nahatuo* (Žemberovce). Miestami sa používa ako synonymum i prevzaté slovo *pallag* (Plavé Vozokany), *parlag* (V. Ďur), *viňični parlag* (Pukanec). Vo východoslovenských rajónoch časť názvov spustnutej vinice korešponduje s malokarpatskými a stredoslovenskými termínmi so základom *-pust-*, napr. *pustaj* (Kaluža), *pusta viňica, zapuścena, zapuščena, opuščena viňica.* Vyskytujú sa i pomenovania *priloh* (Trnava n. Lab., Kaluža), *uhor* (Niž. Hrušov), *prepadnuta viňica* (Kaluža), združený termín so slovesným členom *viňica vijšla z modi* (Vyš. Nemecké) a prevzatý výraz *parlag* (Čerhov, Sečovce, Vinné).

Ak po vyklčovaných viniciach zostali na roli ovocné stromy, túto zem niekde nazývali *sad, sadi* (napr. Pezinok, Brestovany, Jabloňovce, Hont. Tesáre). Z takejto zeme sa miestami stali *koseňiská* (Jabloňovce).

1.3. Medzi terminologizmy viničnej plochy patria aj výrazy označujúce novovysadenú vinicu. Na celom našom vinohradníckom území sú známe zväčša združené termíny *noví, mladí vinohrat; nová, mladá viňica, viňic; nova, mlada viňica* s jednoslovnými synonymami alebo tautonymami, ako sú na západnom Slovensku *visada* i *visadba* (Vajnory, Bernolákovo, Modra, Šenkvice), smerom na východ termíny *novosád* (Rumanová, V. Záluzie, Nitra-Zobor, Kozárovce), *novosad* (Drážovce, Lapáš, Topoľčianky, Sklabiná), *saďeňia* (Žemberovce). S pomenovaním *novina* sa stretáme na západnom i strednom území (Modra, H. a D. Orešany, Pukanec, Hont. Tesáre, Sebechleby, Krupina). Vo východoslovenských rajónoch sú označenia *nova visada* (Sečovce), *nova visadzba* (Kaluža) — podobné malokarpatským — i *sadzeňec* (Vinné, Kaluža).

Niektoré z týchto pomenovaní sa vyskytujú i vo funkcii toponým (Novosad, Novosady ap.).

2. Vinicu charakterizuje predovšetkým vinič a jej terénna členitosť, ktorá sa značne odlišuje od členitosti iných poľnohospodárskych plôch agrotechnickým uspôsobením a teda aj terminológiou. Okrem viničných krov, pníkov a ich radového systému časťami vinice rozumieme medze, priestor od medze po krajný rad viniča, rozličné prázdne miesta, krížne predely a členenia, terasy, priľahlé plochy na koncoch viníc, cesty medzi vinicami a pod.

Pomenovania týchto častí viníc sú domáceho pôvodu alebo sa do našich nárečí dostali z inojazyčnej terminológie, najmä zo susedných vinohradníckych oblastí alebo prostredníctvom inonárodných enkláv, ktorých obyvateľstvo sa zaoberalo pestovaním viniča.

2.1. V tejto nárečovej terminologickej vrstve zaujímavú tautonymnú skupinu tvoria výrazy, ktorými sa označuje medza oddeľujúca dve vinice. Špeciálne vinohradnícky termín na medzu — *rúna* — sa vyskytuje v západoslovenských nárečiach a zriedkavo znamená akúkoľvek medzu (napr. Doľany). V záhorských nárečiach a dialektoch malokarpatského vinohradníckeho rajónu sa táto prevzatá lexéma používa vo forme *rúna, runa* (Šenkvice), prípadne v deminutívnej odvodenine *rúnka* (Rača, Bernolákovo). V okrajových a bezprostredne susediacich lokalitách tejto rozlohami viníc aj ekonomicky najvýznamnejšej našej vinohradníckej oblasti uplatňuje sa variant *róna* (napr. Čataj, D. Orešany, Suchá n. Par.), podobne v trnavských nárečiach (Ružindol, Brestovany), v juhopovažských dialektoch (Bučany, Dechtice) a v častiach topoľčianskych nárečí, *róňa* (Tesáre). V nárečiach hlohovského rajónu má termín *róna* (Hlohovec, Rumanová) variant *rovna* (Bojničky, Šintava, Pata), príp. *równa* (Dvorníky, Rumanová). Varianty *rúna — róna* sú asi v takom vzťahu ako záhorské a susedné západoslovenské tvary *kúra — kóra, húra — hóra* a pod. Pravda, tu na styku slovenského a maďarského etnika môže prichádzať do úvahy aj vplyv maďarskej lexémy *róna* (rovná územná plocha, rovina; Hvozdzik, 1933, s. 739), prevzatej z niektorého blízkeho slovanského jazyka. No rozdielne významy slov nepotvrdzujú vplyv maďarského slova.

V moravských nárečiach starý termín *růna* znamená brázdu, chodník medzi susediacimi vinicami (Bartoš, 1895, s. 440); v etnografickej literatúre (Frolec, 1974, s. 23, 100) sa výraz *rúna* vysvetľuje z nem. *Rain,* V. Machek (1968, s. 525) moravské slovo *rúna* odvodzuje z nem. *Runne* (to z *Rinne* — jarok, žľab).

A. Bernolák (1825, s. 2850) heslové slovo *rún* vysvetľuje síce ako *series (ordo) in vineis, die Reihe in Weingärten* a synonymom *wiňičnj rádek* — akiste vo význame súvislý jarok s viničnými krami (záhor. *greft*). No pri heslovej lexéme *medza* (s. 1346) uvádza ekvivalentný *finis, limes, meta,*

der Rain zwischen den Ackern; határ (-megye) a domáce synonymum *rún, rúno* popri *mez, bežná medza.*

Vinohradnícky termín *rúna* tvorí v západoslovenských a moravských nárečiach súvislý areál podobne ako lexéma *vinohrad.*

2.1.1. Podľa terénnych daností a miestnej tradície termín *rúna* znamenal pozdĺžnu holú vyčistenú i trávnikovú alebo kmeňovú medzu. Miestami sa vyskytovali dva i všetky tri varianty reálie podľa polohy viníc. Na kamenistých svahoch časti Záhoria, v malokarpatských rajónoch pri jarnej hlbokej kopačke vyberali z viničnej plochy kamene a vynášali ich na medze, pred vinice alebo za vinice, kde sa za dlhé roky vytvorili vyvýšené kameňové hroble rozličnej formy, ktoré sa označovali aj výrazmi *kamenica* (Rača, Pezinok, Vinosady, Modra), *hrobla* (Hlohovec), *štajrigel* (Bratislava-Karlova Ves), niekde aj *meza* (Záhorie), *kamenová medza* (Pezinok). Výraz *rúna* sa zriedka uplatňuje ako toponymum, napr. *Hajnícka rúna* (Šenkvice), miesto, kde stála búda, úchylok pre vinohradných hájnikov.

Trávniková rúna mala formálnu obdobu v neoraných medziach, medzníkoch na poliach. Vyskytovala sa vo všetkých západoslovenských vinohradníckych rajónoch, zvyčajne ju vyžínali. Na rovinových hlinistých terénoch sa trávniková *rúna, róna, rovna* obmieňala s holou medzou, ktorá sa čistila a vyhŕňala motykou pri jarnej kopačke a letnom okopávaní, šintovaní. Oba druhy rún popri špeciálnom vinohradníckom názve mávali často miestne synonymum *chodňík, chodník, chonník; ostrežek* (Vajnory) alebo všeobecnejší výraz *meza, mezník, súmez, medza* a *brázda.*

2.2. V areáli termínu *rúna, róna, rovna* s vinohradnou medzou i jej pomenovaním bezprostredne súvisí názov priestoru od medze po krajný viničný riadok. Na Záhorí a v Malokarpatskej oblasti sa v tomto prípade stretáme s výrazmi *odrúnek, odrunek* i *odrúňí* (Kuchyňa), *rúnoví rádek* (Modra), *pri rúňe* (Vajnory). V nárečiach s termínom *róna, rovna* je systémová odvodenina *odronek, odrónek* i *odronka* (Pastuchov), *odrónka* (Hlohovec). Ba miestami, kde sa už nezachytilo pomenovanie medze slovom *rúna* alebo jej variantom, údaje získané dotazníkom Vinohradníctvo (1969) uvádzajú výrazy *odrenek* (brázda — V. Záluzie), *odroňek* (brázda, medza — Podhájska), *odhrnok* (choňňík — Plavé Vozokany).

Táto časť vinice nemá už všade špeciálne pomenovanie. Na západnom vinohradníckom území sa stretáme i so všeobecnejšími názvami, ako *krajná pávka* (Bučany), *póvpávka* (Radošina), *polulička* (Drážovce), *hraňica* (Súlovce); v stredoslovenských dialektoch *pouriadok* (Topoľčianky), *brázda* (Slepčany), *sklad* (Jabloňovce), *krajík* (Sebechleby); vo východoslovenských rajónoch sa zaznamenali označenia *polšor, pol šoru, garadiča* (Niž. Hrušov). Zrejme je to odraz rozličnej technológie, úpravy vinice pri tzv. *jarčení* v stredných a východných oblastiach.

V moravských nárečiach termín *odrůnek* označoval „bok rúny" (Bartoš, 1895, s. 740).

2.3. V nárečiach juhostredoslovenského vinohradníckeho územia tvorí súvislý areál, najmä v Honte, označenie viničných medzí výrazom *sklad,* ktorý je však všeobecnejšieho významu, lebo znamená aj medzu zo skália vyhodeného z rolí, trávnatú poľnú medzu a stupňovitú medzu na svahu. Táto terénna reália i jej pomenovanie sa vyskytuje aj v časti Záhoria, v trenčianskych nárečiach a na okolí Bánoviec nad Bebravou. Vinohradný *sklad* znamená holú, trávnatú alebo kameňovú medzu ako i rúna.

V Honte a v Novohrade viničnú medzu označuje aj prevzatá lexéma *cieľ (cieľ, cil)* so všeobecnejším významom, znamená medzu z kamenia, medzníkové kamene, koly, cestu, stromy medzi vinicami aj roľami. Ináč povedané — *medza to je ako cieľe* (Dačov Lom, o. Krupina). Bernolák (1825) k heslovému slovu *cíl* uvádza nem. ekvivalenty *das Ziel, die Gränze* a domáce synonymum *medza.*

Popri týchto termínoch, typických pre juhostredoslovenské územie, na označenie medze sa používajú aj iné tautonymá či synonymá, ako *medza, brázda, chodňík (choňík, choňňík),* v Tekove sa ojedinele vyskytuje výraz *prieloh* (Slepčany), prevzaté slovo *šlog* (Zl. Moravce) a iné.

Vo východoslovenských nárečiach sa široká i užšia trávniková, krovinatá i holá medza, čo oddeľuje jednotlivé vinice, nazýva zväčša *medza* popri *pešňik* (Sečovce, Trnava n. Lab., Kaluža) a *draha* so synonymným prevzatým výrazom *šejtalou* (Novosad, Cejkov).

Popri vinohradníckych termínoch *rúna, róna, rovna — sklad, cieľ — draha, pešňik,* typických pre nárečové makrooblasti, celé nárečové územie v tomto prípade spája pôvodné substantívum *medza,* západoslovenské a stredoslovenské oblasti aj lexémy *brázda* a *chodník.* Z týchto výrazov označujúcich medzu typickým vinohradníckym termínom je západoslovenská lexéma *rúna.*

2.4. Okrem dlhých vertikálnych medzí ohraničovali jednotlivé vinice aj kratšie koncové medze a jestvovali medze ohraničujúce vinohradné celky — hory od ostatných častí chotára.

Údaje v kartotéke Slovníka slovenských nárečí a v dotazníku Vinohradníctvo (1969) uvádzajú oproti dlhej bočnej medzi zvanej *rovna* krátku koncovú trávnikovú medzu označenú výrazom *medza* (Bojničky, o. Hlohovec), oproti názvom *sklad, cieľ* označenia krátkych koncových medzí *brázda,* prevzaté slovo *capáš* (maď. — výhon, kraj cesty) vo význame „cesta" (horný Hont; Kahounová, 1974, s. 72). Túto horizontálnu krátku medzu označujú zrejme aj slová *úvratá* (Bučany), *úratá, úracié* (Trakovice, o. Hlohovec) ap., ale to sú už aj priľahlé plochy viníc.

Aj viničné celky — hory od ostatných častí chotára oddeľovali miestami

isté medze. V malokarpatskej oblasti takúto prirodzenú hranicu označovala napr. prevzatá lexéma *šidunk* (Pezinok), ktorá mala asi všeobecnejší význam, lebo na juhozápadnom Slovensku sa zachovala v toponymách *Šidunki, Šidunková cesta* medzi panskými a sedliackymi pozemkami (Radošovce, Jaslovské Bohunice, o. Trnava). Inde súvislé plochy viníc oddeľovala od pasienka oplotená a kriačinou zarastená hranica nazývaná *hrádza* (Brestovany, o. Trnava) od rolí *hať, hat* (Lapáš, Radošina, o. Nitra).

Cesty medzi vinohradmi, najmä hlboké, boli miestami rozšírené, aby sa tam mohli vyhýbať vozy, oberačkové lajtry. V malokarpatskej oblasti tieto „výhybky" (zvyčajne na križovatkách) označovali prevzatými termínmi *umkhér* (Bratislava-Karlova Ves), *unkert* (Jur pri Bratislave), *rajda* (Pezinok) a pod.

3. Vinice na príkrejších svahoch mávali stupňovitú úpravu, terasové plochy zvané *polica* (Vajnory, Modra), *poličko* (malokarpatská oblasť; Kahounová, 1960), novšie na mnohých miestach *terasa*. Okrajovú alebo nárožnú hlinenú stienku i kameňový múrik, ktoré často tvorili aj bočnú či krížnu, koncovú medzu vinice, označovali termíny *štitna* (Lamač), *scénka* (Jur pri Bratislave), *scenka* (prevažne malokarpatská oblasť), *sťenka* (Vajnory), *stienka* i *sádok* (horný Hont), *múr* (Šenkvice, Čajkov), *tarasnie múre* (Jabloňovce), *múrik* (Pukanec, Plášťovce, východná sobranská oblasť), *mekie múriki* (Beňadik). V niektorých lokalitách sa stretáme s miestnymi pôvodnými názvami terasových úbočín: *opera* (Čachtice), *ockok v bočine* (Hlohovec), *násip* (Súlovce), *hrádza* (Zl. Moravce), *schoda* (Sebechleby); na východe sa vyskytuje pomenovanie *garadža* (Novosad). Táto reália sa na západnom Slovensku označuje i termínom *šlóg* (Vinosady), *šlág* (Doľany), *šlák* (D. Orešany). Miestami sa v nárečiach na pomenovanie okrajov terasovitých viníc používajú termíny so širším významom: *medza* (Pastuchov, Rumanová, Dvorníky, o. Hlohovec), *kamenica* (Pezinok), *príčna rúna* (Bratislava-Karlova Ves), na juhostredoslovenskom území *sklad* (Str. Plachtince), *hrobeľ* (Sklabiná), *šiaľ* (Krupina). V Plášťovciach kvalifikujú názov *šáľe (s kemeňa)* ako maďarský oproti domácemu termínu *múrik, múrike*.

V niektorých viničných horách nebola každá vinica osobitne upravená stupňovitou technikou, väčšie plochy s viacerými vinicami tvorili *police* a stienok či múrov bolo iba niekoľko. Tam sa pomenovanie *múr* použilo i v zložených toponymách — *Sa viňice Pod múrama a Na múrach* (Čajkov).

4. Dlhšie vinice bývali po šírke rozdelené i na niekoľko častí, miestami pomenovaných *aptajlunk* (Rača), *tál* (Nové Mesto n. Váh.), *šiaľ* (Pukanec — *Gdeže uš kopeš, kerom šiali?*), *prístauki* (Topoľčianky), ktoré oddeľovali priečne jarkové, kamenisté hrobľové terénne útvary (často vysadené ovocnými krami a stromami) s názvami *krípopa* (Rača), *jarok, jarčok* (Súlovce, Lišov, Sebechleby, Trnava n. Lab.), *krížna brázda* (Hlohovec, Kozárovce),

medza (Kozárovce) alebo prevzatými termínmi, ako *šlog* (Zl. Moravce, Hont. Tesáre), *šľiak* (Čajkov), *šiaľ* (Pukanec, Dol. Strehová, Sklabiná), *šiau* (V. Straciny), *šáľ* (Plášťovce), *šál* (Str. Plachtince), *šiaňec* (Jabloňovce), *šančik* (*kosom robia šančiki* — Cejkov), *šejtalou* (Čerhov) a pod.

Na juhozápadnom Slovensku sa v nárečiach vyskytuje z nemčiny prevzatý termín *jána*, ktorý označuje istý pracovný úsek akejkoľvek kultivovanej zeme a používa sa pri prácach vo vinohradoch (*Berte dlkšú jánu* — Pezinok, Modra; *Ten múj starí ƒ tej jáni čeká, ja si dondem naspátki* — Rača).

4.1. Do terénnej členitosti viníc na svahoch možno zahrnúť odvodňovacie jarky a jarčeky. Na okraji záhorských nárečí sa jarky s drobným kamením na miernenie dažďových prívalov nazývajú *trúbi*, šikmý alebo lomený jarok *na spinku*, ostrom svahu v hlohovskej oblasti sporadicky pomenúvajú *prísisli* (Pastuchov), miestami (Radošina) šikmé jarky na svahoch označujú termínom *splavnica, splavnice*. Iné prevzaté označenia tejto reálie sú *rigoľ* (Čajkov), *rinštok* (Trnava n. Lab.), viacvýznamové slovo *šáľ* (Plášťovce), *šál* (Str. Plachtince), *šiaľ* (Sklabiná) a iné.

5. Bezprostredne k viničnej ploche často patril na niektorom konci vinohradu kúsok zeme bez viniča, zvyčajne porastený trávou, vysadený ovocnými stromami, prípadne zanesený hromadou kamenia vyhodeného z vinice. Pomenovania tohto úseku honu sa neraz stotožňujú s názvami spustnutej, zaniknutej vinice, medzí alebo korešpondujú s podobnými úvratovými zakončeniami ornej pôdy, polí. Ak presne nevieme, o ktorú časť vinohradnej plochy ide, termín sa pri polysémnom obsahu ťažko identifikuje.

Na Záhorí sa v tomto prípade vyskytuje názov *sádek* (ze *stromámi, zvieča trnki* — Skalica) s prípadným synonymom *pustaťina* (Mokrý Háj). V nárečiach malokarpatskej vinohradníckej oblasti sa dodnes zväčša uplatňuje pomenovanie *pusták* i *puščák* (Rača) popri deadjektíve *pusté*, slovách *trávnik, lúčka* (Modra), *plac, plácek* i *hnojovisko* (Rača, D. Orešany), *hnojoviščo* (Pezinok) na uloženie šianca hnoja, zrezaného viniča, na pristavenie oberačkového voza, lajtry a pod. Tento kúsok zeme sa miestami pomenúva i výrazom *kamenica* (Doľany), inde predložkovými termínmi *pod vinohradom, za vinohradom* atď.

Počnúc Modrou sa používa termín *sad*, ktorý prechádza do trnavských a hlohovských nárečí, kde sa uplatňuje aj pomenovanie *slivář (tomu sa hovorilo sliváš, tu bóv aj hajloch* — Dvorníky), podobne v nitrianskej oblasti (Nitra-Zobor, Drážovce) a v Tekove (V. Ďur). Zriedkavejší výraz *krátčina* (Pastuchov) znamená kúsok zeme pod vinicou, kde sú vysadené ovocné kríky, najmä ríbezle, egreše a pod.

5.1. S názvom *sad* označujúcim stromami vysadený záhon konča vinice sa stretáme aj v juhostredoslovenských dialektoch (Hont. Tesáre) a v už-

skom nárečí (Vyš. Nemecké), deminutívna odvodenina *sádok, sátke (sa kosia)* sa používa v Honte. So západoslovenskými názvami tejto priľahlej plochy vinice sú viac-menej synonymné juhostredoslovenské výrazy *trávnik* (Kozárovce) i tautonymum *pažiť* (Sebechleby), *lúčka* (Plášťovce), *nadviničia* (Sklabiná), *pustá zem* (Plášťovce); na východe pomenovania *lúčka, pustaj (mesto pres pňakou, dze ľem trava rosňe aj šipare a še koši* — Kaluža).

V makroareáli typu „viňica" (jstrsl., vsl.) sa na označenie týchto menších plôch používajú aj všeobecnejšie termíny ako *úhor* (Topoľčianky, Plavé Vozokany, Pukanec) a ich tautonymá či synonymá: *prieloh* (Kozárovce, Podlužany, Plášťovce), východoslovenský variant *priloh* (Trnava n. Lab.), z prevzatých *parlag* (Zlaté Moravce, aj v zemplínskych nárečiach). Miestami sa tu uplatňujú slová polysémnej štruktúry z okruhu termínov na označenie medze: *sklad* (Čajkov, Jabloňovce, Str. Plachtince) a *medza* (Sečovce).

6. Pre vinič je charakteristická radová výsadba (zavše ju narúšala nesymetrická *dolovka*). Termín *rad, rádek, riadok, radok* pokrýval západoslovenské i juhostredoslovenské nárečové územia popri synonymných výrazoch *greft, fald* (Záhorie), *járek* (Hlohovec), *brázda* i *garázda* (Hont), vo východoslovenskej oblasti sa uplatnil tamojší typický výraz *šor*. Základným substantívom *rad* sa často pomenúval dlhý pozdĺžny útvar, deminutívom *rádek*, prípadne polysémnym výrazom *šiaňec* (Plášťovce), kratší krížny rad viničov (*venkoncom rad, rádek krížom* — D. Orešany, Nitra-Zobor a inde).

6.1. Názvy priestoru medzi radmi viniča podľa údajov dotazníka Vinohradníctvo (1969) vytvárajú dva kompaktnejšie areály popri synonymných alebo individuálnejších termínoch v lokálnych dialektoch. V nárečiach malokarpatského rajónu tento vinohradnícky pojem označuje termín *ulička* (podobne aj v Drážovciach pri Nitre), vinohradnícke oblasti ďalej smerom na východ s presahom do Tekova majú výraz *páuka* (časť trnavských a topoľčianskych nárečí, juhopovažské a hlohovské dialekty) s hláskoslovnými variantmi *páuka* (Nitra-Zobor, Lapáš, Topoľčianky), *pálka* (Súlovce, Zl. Moravce). Roztrúsene sa vyskytuje termín *pole* v Tekove (*medzi riatkami sa polia* — Kozárovce), v hornom Honte (Kahounová, 1974, s. 189), východoslovenský variant je *poľo* (*meži šorami* — Trnava n. Lab., Niž. Hrušov). Na Záhorí sa medziradová ulička označuje i termínom *greft* (*Na pár greftoch je nasaďení grincajch* — Skalica), *fáld* (Mokrý Háj) a v Tekove *fald* (Podhájska, V. Ďur), v Honte sa vyskytuje aj výraz *medzirad* (Jabloňovce, Pukanec) a v ostatných juhostredoslovenských nárečiach jednotlivo výrazy *postať* (Plavé Vozokany), *pľac* (Podlužany, Sebechleby, Lovinobaňa), medzera (Krupina); na východe sa uplatňuje slovo *šírka* (Novosad), *ormou* (Čerhov). Z nových termínov sa začínajú používať výrazy *spon* (Lamač), *spona* (Novosad), *rostup* (Sklabiná).

Plochu medzi štyrmi pňami, krami miestami nazývali *čelo* (*Do každého čela sa dá fazula* — D. Orešany), *okno* (Jur pri Bratislave) a pod.

6.2. Prázdne miesto po vyhynutých pňoch, viničných hlavách sa najčastejšie označovalo výrazom *plac* (zsl.) a *pľac* (strsl.); aktualizovaný termín *plešina* znamenal súvislejšie, väčšie prázdne miesto po viacerých vyhynutých viničoch (malokarpatská oblasť, okolie Hlohovca, Nitry, Topoľčianky, Pukanec, D. Strehová, Sklabiná), synonymum *okolica* (Suchá n. Par. a i) znamená to isté, podobne *holiščo* (Bučany, Trakovice), *hlušina* (Zl. Moravce) a združené termíny s adjektívnym členom *prázní, holí (plac, místo).* Vo východoslovenských nárečiach sa na označenie prázdneho miesta po vyhynutých viničných pniakoch vyskytujú výrazy *prazňina* (Čerhov) a *prazne, prazni mesto.*

Mimoriadne slnečnú časť vinice v strede svahu miestami označovali termínom *prse, prsá* (Pezinok, Brestovany, Radošina a inde).

7. Vinohradné terénne reálie majú starobylú tradíciu — konkrétne členitosť vinice; jej terminológia zväčša patrí do slovného fondu nárečí slovenských vínorodých oblastí a zároveň do slovnej zásoby národného jazyka. S touto terminológiou špeciálneho a tradičného poľnohospodárskeho odvetvia sa stretáme v rukopisných a knižných pamiatkach, v nárečových textoch a prejavoch i v časti odbornej literatúry. Súčasná vinohradnícka technológia so všetkými jej modernými atribútmi prináša i novú terminológiu, čím sa dostáva tradičná (ľudová) terminologická slovná zásoba do štádia zanikania. Zachytenie tradičnej vinohradníckej terminológie môže teda poslúžiť pri štúdiu a spracovaní tejto vrstvy národnej slovnej zásoby.

V príspevku použitý materiál čerpám z kartotéky Slovníka slovenských nárečí a z dotazníka Vinohradníctvo (1969), ktoré sú v dialektickom oddelení JÚĽŠ SAV. Podstatnú časť dotazníkov v nitrianskej oblasti a v stredoslovenských aj východoslovenských rajónoch vyplnil dr. V. Uhlár. Väčšinu toponymických údajov preberám z kartotéky vlastných mien na onomastickom pracovisku JÚĽŠ SAV. Miestami označené okresy sa uvádzajú podľa tradičného administratívneho rozdelenia.

Literatúra

BARTOŠ, F: Dialektologie moravská. Zv. 2. Brno, Matice moravská 1895. 256 s.
BERNOLÁK, A.: Slowár Slovenskí, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. Zv. 1, 2, 4. Budín, Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825—1827.
FROLEC, V: Tradiční vinařství na Moravě. Brno, Universita J. E. Purkyně 1974. 256 s.
HVOZDZIK, J.: Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský. Časť 2. Košice 1933.
KAHOUNOVÁ, E.: Vinohradníctvo Malých Karpát. Slovenský národopis, *8*, 1960, s. 3—72.
KAHOUNOVÁ, E.: Tradičné formy vinohradníctva a ovocinárstva v Hornom Honte. Slovenský národopis, *22*, 1974, s. 189—221.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 868 s.
NIŽNANSKÝ, J. R.: *Greft* — vinohradnícke apelatívum a toponymum. Slovenská reč, *45*, 1980, s. 291—292.

Slavo Ondrejovič

ZO SÉMANTICKEJ PROBLEMATIKY KONVERZNÝCH SLOVIES POŽIČAŤ – POŽIČAŤ SI

1. Slovesá *požičať* a *požičať si* tvoria konverznú dvojicu, ktorej členy vo funkcii predikátov utvárajú okolo seba zhodne pole troch argumentov (účastníkov): agensa, experiensa a objektu (porov. Fillmore, 1971, s. 378) a patria k tomu typu trojmiestnych konverzív, ktoré vyjadrujú situáciu zmeny posesívneho vzťahu u dvoch životných účastníkov (Apresian, 1974).

Pri analýze uvedeného konverzného páru sa v tomto článku opierame o tie isté východiská ako v predchádzajúcich prácach z danej oblasti (Ondrejovič, 1982a, 1982b, 1982c) a rovnako aj tu vychádzame z označenia sémantických rolí, ktoré zaviedol Ch. Fillmore v práci Typy lexikálnych informácií (1971, s. 378). Nepostupujeme však takým spôsobom, že by sme každému účastníkovi pripisovali jednu špecifickú rolu, ale využívame možnosť „zdvojovania" rolí v jednom argumente (o výhodách tohto postupu porov. Ondrejovič, 1982c), ako to pripúšťa Ch. Fillmore a na čom je vlastne založená i pôvodná koncepcia teórie intencie slovesného deja E. Paulinyho z r. 1943. Podľa toho vety /1/ a /2/ s konverznými výrazmi *požičať* a *požičať si* možno zapísať takto:

/1/ *Katarína p o ž i č a l a Petrovi peniaze.*
zdroj — cieľ
agens — experiens objekt
X — Y Z

/2/ *Peter s i p o ž i č a l od Kataríny peniaze.*

cieľ — zdroj
agens — experiens objekt
Y — X Z

Cieľom tohto zápisu je vyjadriť, že hoci vo vetách /1/, /2/ sa situácia „požičiavania" stvárňuje tak, že hovoriaci raz podáva dej z hľadiska osoby X (Kataríny — vo vete /1/) a raz z hľadiska osoby Y (Petra vo vete /2/), skutočný smer prechodu objektu od osoby X k osobe Y sa nemení a vždy je ten istý. V zápise sa to zaznačuje pomocou pojmov zdroj (v oboch prípadoch je ním osoba X: Katarína) a cieľ (v prvom i druhom prípade je ním osoba Y: Peter). Z toho prirodzene vyplýva, že pojmy agens a experiens na jednej strane a zdroj a cieľ na strane druhej nechápeme ako roly toho istého rangu. Zdroj a cieľ sú pojmy „hlbšie", ktoré viac korešpondujú s od-

razom príslušnej situácie vo vedomí, kým agens a experiens majú zasa bližšie k jej štrukturácii pomocou jazyka.

Vety /1/, /2/ zachytávajú jedinú diskontinuitnú zmenu predchádzajúceho posesívneho vzťahu *(Peter — peniaze)* na nový *(Katarína — peniaze)*. Ani v tomto prípade — rovnako ako pri slovesách *kupovať/predávať* — nemožno však vyčleniť jednu z nich ako základnú a druhú ako odvodenú od nej. Analýzu možno začať od ktoréhokoľvek člena danej konverznej dvojice, preto je výhodnejšie dané členy chápať skôr ako odvodené z identickej hĺbkovej štruktúry, noémy (totožnej s odrazom danej situácie v ľudskom vedomí), ktorá invariantne zahrnuje obe povrchové realizácie. Tým, že daná dvojica má spoločnú základovú, hĺbkovú štruktúru, je dané, že členy uvedenej dvojice sa navzájom implikujú, resp. že v obsahu konverzného výrazu je obsiahnutý aj jeho nerealizovaný variant. Potvrdzuje to predovšetkým fakt, že daný variant nemožno negovať, ak sa súčasne neneguje aj jeho konverzný korelát:

/3/ **Peter s i p o ž i č a l peniaze od Kataríny, ale Katarína mu ich n e p o ž i č a l a.*

/4/ **Katarína p o ž i č a l a peniaze Petrovi, ale Peter s i ich od nej n e p o ž i č a l.*

O voľbe jedného alebo druhého výrazu v predikáte sa niekedy súdi, že je pre ňu rozhodujúce to, kto je iniciátorom danej udalosti. Uviedli sme už na inom mieste (Ondrejovič, 1982a), že v situáciách s dvoma aktívnymi účastníkmi nie je v tomto smere dôležitá iniciatívnosť účastníkov. Aj v situácii „požičiavania" musí dôjsť k dohode a súhlasu z oboch strán (na rozdiel napr. od situácie „ukradnutia"), pričom pre voľbu danej lexémy nie je vôbec dôležité, ktorý účastník prejavil viac iniciatívy v prospech uskutočnenia daného aktu požičania. Výber jedného alebo druhého slovesa je podmienený tým, ktorý variant noémy chce dať hovoriaci do popredia, resp. použitie ktorého variantu vyžaduje kontext diskurzu alebo situácie. Možno totiž „upopredit" ingresívny variant (t. j. vznik novej relácie — „požičať si") alebo egresívny (zrušenie relácie — „požičať"). Záleží predovšetkým na tom, ktorým argumentom obsadí hovoriaci podmetovú pozíciu, lebo tá dodá príslušnému účastníkovi „sémantický akcent", tá pozícia robí z argumentu „protagonistu". Hovoriaci sa „vciťuje" práve doň a z jeho hľadiska podáva dej.

2. O prechod istého objektu z posesie osoby *X* (zdroja) do posesie osoby Y (cieľa) ide, pravda, aj v iných situáciách, napr. v tých, ktoré opisujú slovesá *kupovať/predávať, dať/dostať, prenajať/prenajať si, zdediť/zanechať* a pod., hoci za iných okolností. Slovesá *požičať/požičať si* sa od nich odlišujú viacerými diferenčnými sémami, z ktorých na prvom mieste treba

spomenúť to, že sa slovesami *požičať/požičať si* neopisuje skutočná zmena vo vlastníckych vzťahoch — ako je to pri *kupovať/predávať (+Oblig)*, ale iba zmena „akcidentálna", nezasahujúca vlastnícke vzťahy *(—Oblig)*. Zreteľnejšie to možno ukázať v týchto schémach:

kupovať/predávať:

stav pred zmenou	→	zmena	→	stav po zmene
X má *Z*, *X*-ovi patrí *Z*, *Y* nemá *Z*, *Y*-ovi nepatrí *Z*	→	zaplatenie tovaru	→	*Y* má *Z*, *Y*-ovi patrí *Z*, *X* nemá *Z*, *X*-ovi nepatrí *Z*

Zmena posesívnych relácií, ktorú opisujú slovesá *požičať* a *požičať si*, musí sa naproti tomu zaznačiť takto:
požičať/požičať si:

stav pred zmenou		zmena		stav po zmene
X má *Z*, *X*-ovi patrí *Z*, *Y* nemá *Z*, *Y*-ovi nepatrí *Z*	→		→	*Y* má *Z*, *Y*-ovi nepatrí *Z*, *X* nemá *Z*, *X*-ovi patrí *Z*

Ako upozornila U. Wallinová (1978), vyplývajú z toho niektoré sémantické dôsledky. Kým totiž pri slovesách *kupovať/predávať* sú možné vyjadrenia typu /5/, /6/, pri slovesách *požičať/požičať si*, ako ukazujú príklady /7/, /8/, sú takéto konštrukcie naopak neprípustné:

/5/ *Včera som k ú p i l od Petra magnetofón, ale pôjdem si poň až zajtra.*
/6/ *Včera som p r e d a l Petrovi magnetofón, ale príde si poň až zajtra.*
/7/ **Včera som s i p o ž i č a l od Petra magnetofón, ale pôjdem si poň až zajtra.*
/8/ **Včera som p o ž i č a l Petrovi magnetofón, ale príde si poň až zajtra.*

Z uvedených príkladov vyplýva, že kým „predaj/kúpa" nadobúda platnosť v tom momente, keď sa uskutočnilo zaplatenie, pričom nie je nevyhnutné, aby nový vlastník mal okamžitú možnosť nakladania s objektom, pri slovesách *požičať/požičať si* je to nevyhnutná podmienka.

V tejto súvislosti je pri slovesách *požičať/požičať si* dôležitá okolnosť, že v zásade tu ide o zmenu, pri ktorej je bezprostredne prítomný zdroj *(+priamo)* na rozdiel napr. od zmeny vyjadrenej slovesami *zdediť — zanechať*, ku ktorej dochádza v okamihu smrti osoby *X* (poručiteľa, zdroja), a teda bez jeho účasti *(—priamo)* (viac o tom porov. Ondrejovič, 1982b).

Inou špecifickou črtou vyjadrenia so slovesami *požičať/požičať si* je to, že tu ide o reláciu, ktorá je časovo ohraničená *(+Limit—temp)* na roz-

diel napr. od slovies *kupovať/predávať (—Limit—temp)*, resp. *dať/dostať (±Limit—temp)*.

V zásade sa pri požičiavaní zmena relácie dosahuje bezplatne. Ale v niektorých prípadoch (napr. vo vete /9/) treba počítať so sémou *(+za peniaze)*:

/9/ *Mali by sme si v člnkárni požičať loďku a trochu sa v tom sparne povoziť.* (Gráf)

V tomto použití sa sloveso *požičať si* vlastne prekrýva s významom slovesa *prenajať si*:

/10/ *Mali by sme si prenajať v člnkárni loďku a trochu sa v tom sparne povoziť.*

Ide tu, pravda, o neparadigmatické použitie výrazu *požičať si*, pri ktorom osobu X zastupujú spravidla organizácie — banky, požičovne rôzneho typu, výnimočne aj osoby, ktoré inkasujú za požičiavanie poplatok, „požičovné". Týmito prípadmi sa tu však nebudeme zaoberať.

Z toho, čo sme doteraz uviedli, vyplýva, že by obsah konverzných výrazov *požičať/požičať si* bolo možno zaznačiť takto:

požičať	*požičať si*
EGR	INGR
(—OBLIG)	
(—PRIAMO)	
(+LIMIT—TEMP)	
(—ZA PENIAZE)	

3. K slovesám *požičať* a *požičať si* je v korelačnom vzťahu aj ďalšie sloveso — *vrátiť*. Pravda, nejde tu o vzťah konverzný, t. j. o vzťah vzájomného vyplývania pri permutácii argumentov, ale o súvzťažnosť medzi „predpokladaným" a „očakávaným", ktorá predpokladá časovú následnosť (podobne ako napr. výrazy *pýtať sa* a *odpovedať*). Na vnútornú súvislosť medzi slovesnými výrazmi *požičať* a *vrátiť* sa upozorňuje aj v 2. zväzku Slovníka spisovného jazyka českého (1964, s. 1172), kde sa význam slovesa *půjčiti* vykladá ako „dát, svěřit n. popřát někomu něco na nějaký čas . . . s předpokladem, že se to vrátí". Treba však dodať, že vec, ktorá sa vracia, nie je vždy totožná s vecou pôvodne požičanou. Je veľmi pravdepodobné, že o takýto prípad ide napr. vo vete /11/:

/11/ *Tetička, tu vám vraciam vajíčka, čo ste mi minule požičali.* (Rázusová-Martáková)

Zvyčajne, ako je známe, sa vracajú nie požičané vajcia, ale iné, ktoré sú náhradou za použité vajcia (podobne aj iné potraviny, cigarety a pod.). Uvedená okolnosť však rozhodne nevyplýva z významu slovesa *vrátiť*, ale z významu spojenia *požičať (si) vajcia*. Zvyčajne sa totiž predpokladá predsa len vrátenie pôvodne požičanej veci:

Len mi oper košeľu a dones mi ju večer sem, lebo túto, čo mám na sebe, mi *požičal* bača, aby som nechodil s holým bruchom. (Švantner) — Vo voľných chvíľach som sa chodila aj lyžovať, lebo ak bol dobrý sneh, Doubekova žena mi *požičala* topánky, nohavice a lyže. (A. Bednár) — Popýtal som ho, aby mi *požičal* na chvíľu korčule. (Bešeňovský) — Uprosila som vášho domovníka, aby mi dovolil *požičiavať si* knihy z kaštieľskej bibliotéky. (Vajanský)

Často sa vyskytujú konštrukcie s predikátmi *požičať/požičať si* bez explicitne vyjadreného objektu. V takom prípade je zrejmé, že v príslušných výpovediach je reč o požičiavaní (si) peňazí, čo iste súvisí s tým, že v našich pomeroch sú najčastejšie požičiavaným predmetom práve peniaze. Niekoľko príkladov:

Preto som prišla k tete, ona je bohatá, má dom, auto, všetko, čo chce, možno mi *požičia*. (Jaroš) — A Machoň so švagrom nechcú *požičať*, tí zlodeji. Nedajú! (Jašík) — Vyhráš, ale nakoniec *si* pôjdeš k mamke *požičať*. (Rázus) — Vo finančných veciach bola rodina Hájskych v úzkom a *požičiavala si*, kde sa dalo. (Miestopisné dejiny Turca) — Musíš mi sľúbiť, že *si* viac nebudeš *požičiavať* od nikoho. (Timrava)

Niekedy sa „peniaze" môžu ako objekt uviesť, čo však najčastejšie súvisí s anaforickými alebo kataforickými vzťahmi danej vety k okolitému textu:

Požičal si ich (peniaze) na chalupu od obchodníkov. (Ondrejov) — Zdedil po strýkovi z Ameriky peniaze. *Požičal* ich nejakému podliakovi a ten s nimi zutekal. (Jilemnický) — Že tí Sollárikovci *požičali* Andovičovmu otcovi peniaze — aj keď išlo o tisíce —, aby mohol zaplatiť manko firme Rolný. (Johanides)

Častejšie sa však „peniaze" uvádzajú vtedy, ak sa nejakým spôsobom špecifikujú:

„A či ti vrátil tých dvesto zlatých, čo si mu *požičal* na štúdiá?" — spýtal sa otec. (Bunčák) — A to je príčina, prečo chodí (Pampúch) aj do krčmy sám: z obavy, aby nemusel za dakoho zaplatiť pohárik vína alebo *požičať* korunu-dve. (Zúbek) — Mohol by si *požičať* desať korún, nemám do kina. (tlač) — Keď sa drotár Imrich Krutošík z Vrchrieky ženil, musel si *požičať* pár groší na kabanicu. (V. Ferko)

4. Ako sme už uviedli, naším cieľom tu nie je detailnejšie sa zaoberať prípadmi rôznych posunov vo význame slovesných výrazov *požičať/požičať*

si. Uvedieme však niekoľko príkladov aspoň na jeden z nich, aby sme mohli poukázať na zmenu v štruktúre diferenčných sém, ktorú každá takáto metaforizácia so sebou prináša. Ide tu o použitie, pri ktorom sloveso *požičať si* nadobúda hodnotu synonymného výrazu k slovesu *odcudziť*. Charakteristické preň pritom je, že sa toto sloveso v uvedenom použití objavuje v písanom texte spravidla v úvodzovkách:

Nestávalo sa to často, ale predsa sa to niekedy stalo, že si dedinčania „*požičali*" čo-to z ich stavebného materiálu. (Mináč) — Mikuláš P súhlasil, bez súhlasu riaditeľa *si* „*požičal*" trúbkové lešenie. (tlač) — Nebolo ohňa ani zápaliek, Imro *si* musel *požičať* od Wassermanna plášť, jednoducho ho musel oň orabovať. (Šikula)

Odlišnosť diferenčných sém slovesa *požičať si* v základnom význame (a) a význame takto posunutom (b) možno predstaviť takto:

a) *požičať si*	b) „*požičať si*" = *odcudziť*
INGR	INGR
(−OBLIG)	(+OBLIG)
(+PRIAMO)	(−PRIAMO)
(+LIMIT−TEMP)	(−LIMIT−TEMP)
(−ZA PENIAZE)	(−ZA PENIAZE)

Ako vidieť z porovnania základného a metaforického významu slovesa *požičať si*, ich spoločnou črtou je okrem zhodne ingresívneho charakteru iba jediná séma *(−za peniaze)*, na ktorej je vlastne založený celý vzťah metaforizácie. Vo všetkých ostatných sémach sa totiž dané významy odlišujú. Z obsahu slovesa *požičať si* vo význame „odcudziť" vyplýva, že cieľ, ktorý je tu novým vlastníkom *(+oblig)* objektu, nie je ním len dočasne *(−limit−temp)*. Sémou *(−priamo)* sa zaznačuje, že zdroj (pôvodný majiteľ) objektu sa v danom prípade na deji nezúčastňuje.

5. Dvojica výrazov *požičať* a *požičať si* sa v našich domácich gramatických výkladoch hodnotí ako protiklad nereflexívneho a reflexívneho variantu daného slovesa (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 385; Oravec, 1975, s. 198). V niektorých iných jazykoch sa však na vyjadrenie uvedených konverzív používajú lexikálne odlišné slovesá, porov. napr. v ruštine *odolžiť — zaňať*, v angl. *lend — borrow* atď.

V Morfológii slovenského jazyka sa sloveso *požičať si* zaraďuje k reflexívam typu *škodiť si* s prospechovým významom datívneho tvaru reflexívneho komponentu spolu so slovesami *veriť si, vynahradiť si, kúpiť si, najať si* a pod. (nedopatrením sa tu uvádza aj sloveso s recipročným významom zámena *rozumieť si*). Možno však ukázať, že aj v tomto type je potrebné

vyčleniť podskupiny v závislosti od toho, akým „prínosom" sú doplnenia základného slovesa o zvratné zámeno *si*. Porovnajme z tohto hľadiska slovesá *kúpiť (si), prenajať (si)* a *požičať (si):*

/12/ *Karol k ú p i l detektívku.*
/13/ *Karol s i k ú p i l detektívku.*
/14/ *Karol p r e n a j a l chatu.*
/15/ *Karol si p r e n a j a l chatu.*
/16/ *Karol p o ž i č a l magnetofón.*
/17/ *Karol s i p o ž i č a l magnetofón.*

Kým medzi vetami /12/ a /13/ je podľa nášho názoru len taký rozdiel, že vo vete /13/ sa spresňuje, že dej a jeho predmet sa vzťahujú iba na osobu vyjadrenú v podmete vety (veta /12/ je v tomto smere difúzna, lebo nie je jasné, či knihu kúpil Karol pre seba alebo pre niekoho iného), vetu /14/ možno interpretovať priamo protikladne: buď vo význame „Karol prenajal (svoju) chatu niekomu" (egresívny význam), alebo „prenajal nejakú chatu pre seba, príp. pre seba a pre niekoho iného" (ingresívny význam). Veta /15/ je v tomto už jednoznačná, lebo do úvahy prichádza iba jej ingresívny výklad, podobne ako vo vete /13/. Vetná dvojica /16/ a /17/ je naproti tomu na rozdiel od predchádzajúcich vetných párov protikladná konštantne: konštrukcia /16/ má jednoznačný egresívny význam — „Karol požičal niekomu svoj magnetofón", zatiaľ čo veta /17/ má zasa jednoznačný ingresívny význam — „Karol si požičal nejaký magnetofón od niekoho" (porov. o tom aj Pisárčíková, 1980, s. 214). Ako vidieť, výrazy *požičať* a *požičať si* sa nesprávajú ako „varianty", ale skôr ako lexikálne odlišné slovesá, stojace v konverznom vzťahu (podobne ako slovesné páry *kupovať — predávať*). Tento poznatok korešponduje s už uvedeným faktom, že v niektorých jazykoch sa dané slovesá vyjadrujú odlišnými lexémami.

Literatúra

APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva. Moskva, Nauka 1974 s. 272.

FILLMORE, Ch. J.: Types of Lexical Information. In: Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology. Ed. by D. D. Steinberg — L. A. Jakobovits. Cambridge University Press 1971, s. 370—392.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ONDREJOVIČ, S. (1982a): O niektorých otázkach slovesnej konverzie. Jazykovedný časopis. *33*, 1982. s. 43—51.

ONDREJOVIČ, S. (1982b): Sémantika slovies *zdediť — zanechať — odkázať*. Slovenská reč. *47*, 1982. s. 204—212.

ONDREJOVIČ, S.: Certain Aspects of Semantic Interpretation of the Conversional Verbs *Buy — Sell*. Recueil de linguistique de Bratislava VII (v tlači).

ORAVEC, J.: Zvratné zámeno *si* v objektovej funkcii. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 193—201.
PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1943. 114 s.
PISÁRČIKOVÁ, M.: Vnútroslovná antonymia. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 213—219.
Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 2. Red. B. Havránek a kol. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 1192 s.
WALLIN, U.: Die semantisch-syntaktische Struktur eines lexikalischen Paradigmas. Veränderung der haben-Relation. Lund, GWK Gleerup 1978. 124 s.

Konštantín Palkovič – Ivan Lučyc-Fedarec

O TRANSKRIPCII Z BIELORUŠTINY

Slovensko-bieloruské vzťahy sa upevnili najmä počas druhej svetovej vojny v spoločnom boji slovenských a bieloruských partizánov proti fašistickým okupantom. V súčasnosti pokračujú priateľské styky medzi týmito dvoma blízkymi národmi a sú predpoklady na ich rozšírenie najmä v oblasti vzájomnej výmeny kultúrnych hodnôt. Čoraz viac sa ukazuje potreba prepisovať (transkribovať a transliterovať) z bieloruštiny. Bieloruština používa slovanské písmo (upravenú cyriliku) tak ako ruština. No bieloruština má niektoré iné grafémy ako ruština, napr. *ў, і*, má písmená a znaky s inou platnosťou ako ruština (napr. *г* = *h*), chýbajú jej niektoré grafémy, ktoré má ruština (napr. nemá *щ*, ale *шч*), v pravopise sa pridržiava viac výslovnosti (označuje sa akanie, cekanie a dzekanie – asibilácia).

Keďže doteraz neboli u nás vypracované zásady transkripcie (prepisu s ohľadom na výslovnosť) z bieloruštiny, uvádzame tu hlavné zásady prepisu z tohto nám blízkeho východoslovanského jazyka. Všimneme si najmä odlišnosti od transkripcie z ruštiny.

Samohláskové grafémy sa prepisujú takto:

Písmeno *е* sa prepisuje na začiatku slova, po samohláske, po grafémе *ў* a po apostrofe ako *je: Ельскі – Jeľski, Белае возера – Belaje vozera, Іўе – Ivje, Загор'е – Zahorje.* Po spoluhláskach sa transkribuje ako *e* (predchádzajúce *l* a *n* sa vyslovuje mäkko): *Яскевіч – Jaskevič, Тышкевіч – Tyškevič, Аўгень – Avheň, Медна – Medna, Ветка – Vetka, Ерафей – Jerafej, Церах – Cerach, Дзевінскае возера – Dzevinskaje vozera, Зембін – Zembin, Сенніца – Sennica, Храленка – Chraleńka, Вілейка – Vilejka* (čít. *-ľe-*), *Некрашэвіч – Nekraševič* (čít. *ňe-*).

Graféma *ё* označuje na začiatku slova, po samohláske a po apostrofe slabiku jo: *Ёды – Jody, Ёсін – Josip, раён – rajon, аб'ём – abjom.* Po spoluhláske túto grafému prepisujeme ako *io: Маладзёшкі – Maladzioški, Мётлы – Miotly, Вясёлова – Viasiolova, Пётр – Piotr;* v spojení so spoluhláskou *l* a *n* ako *ľo, ňo: Лёзна – Ľozna, Кавалёў – Kavaľov, Нёман – Ňoman, Нёўда – Ňovda.*

Písmeno *э* je častejšie ako v ruštine. Označuje „tvrdé" *e* a prepisujeme ho

ako *e*: *Багушэвіч — Bahuševič, Чэрыкаў — Čerykav, Зэльва — Zeľva, Тэўлі — Tevli, Нупрэй — Nuprej, Гэля — Heľa.*

Na rozdiel od ruštiny, kde je *и*, má bieloruština písmeno *і*, ktoré mäkčí predchádzajúcu spoluhlásku. Prepisujeme ho ako *i*: Napr. *Вітка — Vitka, Івацевічы — Ivaceviči, Ціхан — Cichan, Суднік — Sudnik* (čít. *-ňik*). Po samohláske, graféme *ў*, mäkkom znaku a po apostrofe sa prepisuje a číta ako *ji*: *Шыічы — Šyjiči, Ільініч — Iljinič* (čít. *-ňič*). *Вераб'і — Verabji* (lokál), *салаўіха — salavjicha* „samička slávika".

Graféma *ы* sa vyskytuje častejšie ako v ruštine. Prepisujeme ju ako *y*. *Бычкоўскі — Byčkovski, Цырын — Cyryn, Дыла — Dyla, Чорны — Čorny, Лышча — Lyšča, Мыслоўскі — Myslovski, Пыцель — Pyceľ, Рыпінскі — Rypinski, Сычык — Syčyk, Шыкунец — Šykunec* (čít. *-ňec*), *Вымна — Vymna, Жылуновіч — Žylunovič.*

Mäkký znak (*ь*) sa spolu s predchádzajúcou spoluhláskou *l* alebo *n* prepisuje ako *ľ*, resp. *ň*: *Васіль — Vasiľ, Гіль — Hiľ, Стральцоў — Straľcov, Грынь — Hryň, Лынькоў — Lyňkov.* Po inej spoluhláske označuje mäkkosť, ale v prepise ho vynechávame: *Адась — Adas, Аркадзь — Arkadz, Кузьма — Kuzma, пісьменнік — pismennik, Генадзь — Henadz.* V odborných prácach mäkké spoluhlásky označujeme: *Кастусь — Kastus', Бокуць — Bokuc', пісаць — pisac'.*

Apostrof (') má podobnú funkciu ako v ruštine tvrdý znak (*ъ*). Označuje tvrdú výslovnosť predchádzajúcej spoluhlásky pred nasledujúcou mäkčiacou samohláskou. Prejavuje sa to v prepise nasledujúcich grafém *e, ё, ю, я, і*: *Пад'яварка — Padjavarka, Задуб'е — Zadubje, Вераб'і — Verabji, Лук'яненкаў — Lukjanenkav* (čít. *-ňep-*), *Пад'якшта — Padjakšta.*

Písmeno *я* sa prepisuje na začiatku slova, po samohláske, po mäkkom znaku a po apostrofe ako *ja*: *Якуб — Jakub, Старыя Дарогі — Staryja Darohi, Чарэя — Čareja, Гальяш — Haľjaš, Дзям'ян — Dziamjan.* V slabikách *ля, ня* sa prepisuje ako *ľa, ňa*: *Аляксейчык — Aľaksejčyk, Нявон — Ňavon, Нясвіж — Ňasvič.* Po inej spoluhláske sa transkribuje ako *ia*: *Дзядзюля — Dziadziuľa, Цягло — Ciahlo, Шамякін — Šamiakin.*

Grafému *ю* prepisujeme na začiatku slova, po samohláske a po apostrofe ako *ju*: *Юрчанка — Jurčanka, Дзяюн — Dziajun,* v slabikách *лю, ню* ako *ľu, ňu*: *Любань — Ľubaň, Улюта — Uľuta, Іваннюта — Ivaňuta, Антанюк — Antaňuk,* v iných pozíciách ako *iu*: *Зязюля — Ziaziuľa, Дзюбко — Dziubko, Цюрлі — Ciurli.*

Zo spoluhláskových grafém je pre bieloruštinu typické písmeno *ў*. Označuje obojpernú spoluhlásku, ktorá sa vyskytuje vždy po samohláske a vyslovuje sa podobne ako slovenské *v* na konci slabiky. Prepisujeme ho ako *v*. *Камароўскі — Kamarovski, Краўчук — Kravčuk, крыўда — kryvda,*

Graféma	Poloha	Prepis
е	na začiatku slova, po samohláske, graféme *ў* a po apostrofe po spoluhláske	je e (le, ne, čít. ľe, ňe)
ё	na začiatku slova, po apostrofe a po samohláske v spojení *лё, нё* po spoluhláske	jo o: ľo, ňo io
э	v každej pozícii	e (nemäkčiace)
і	po samohláske, po graféme *ў*, *ь* a po apostrofe v inej pozícii	ji i
ы	v každej pozícii	y
ь	v spojení *ль, нь* v inej pozícii (napr. v spojení *ць, сь ...*)	ľ, ň neoznačuje sa (napr. c, s ..., v odbor. prácach c', s')
я	na začiatku slova, po samohláske, graféme *ь*, apostrofe a po samohláske v spojení *ля ня* po spoluhláske	ja a: ľa, ňa ia
ю	na začiatku slova, po samohláske a apostrofe v spojení *лю, ˙ню* po spoluhláske	ju u: ľu, ňu iu
ў	v každej pozícii	v (vysl. *ŭ*)
г	vo všetkých pozíciách v cudzích menách	h podľa pôvodu (napr. g)

Браслаў — Braslav, Петрыкаў — Petrykav, Быкаў — Bykav, напісаў — napisav (napísal).

Litera *г* sa číta a prepisuje ako *h*, napr. *Горка — Horka, Багдановіч — Bahdanovič, Гаўрусёў — Havrusiov, псіхалагічны — psichalahičny.*

V bieloruštine sa zachováva asibilácia, cekanie a dzekanie, písanie *бз, ц* pred samohláskami, pred mäkkou spoluhláskou a na konci slova pred mäkkým znakom (na mieste ruského *д', т'*). Pri prepise tento hláskoslovný jav rešpektujeme, napr. *Мядзел — Miadzel, Фадзей — Fadzej, Цётка — Ciotka, Усціновіч — Uscinovič, Цімох — Cimoch, для людзей — dľa ľudzej, мядзведзь — miadzvedz* (medveď).

Akanie, ktoré sa v bieloruštine dôsledne zaznačuje, pri prepise ponechávame, napr. *раман — raman* (román), *паэт — paet* (poeta), *Багдановіч — Bahdanovič, Пташнікаў — Ptašnikav* (čít. *-ňi-*), *Светлагорск — Svetlahorsk.*

Pri prepise zachovávame zdvojené spoluhlásky, napr. *аб жыцці — ab žycci, Палессе — Palesse, Забалоцце — Zabalocce, Коззе — Kozze, Зарэчча — Zarečča, Чыстаполле — Čystapolle, Спярыжжа — Spiaryžža.*

V bieloruskom texte použité ruské a iné cudzie názvy, ktoré sa tu adaptovali, prepisujeme tak, ako sa príslušné slovo píše v pôvodnom jazyku, resp. ako ho z pôvodného jazyka prepisujeme, napr. *Талстой — Tolstoj, Някрасаў — Nekrasov, Шаўчэнка — Ševčenko, Мее — Meillet, Шэкспір — Shakespeare, Петэфі — Petöfi, Гегель — Hegel.*

Ostatné samohláskové a spoluhláskové grafémy sa prepisujú tak, ako ich prepisujeme z ruštiny.

Pri transliterácii sa prepisuje každá graféma v bieloruštine príslušnou grafémou v slovenčine. Transliteráciou sa tu však osobitne nezaoberáme. K výkladu o zásadách transkripcie prikladáme prehľadnú tabuľku.

Ladislav Dvonč

FONÉMA Č V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Jednou z foném spisovnej slovenčiny je konsonant č. Z fonetického hľadiska je to neznelá polozáverová spoluhláska, podľa artikulačného miesta je to zuboďasnová spoluhláska, jej znelým pendantom je spoluhláska *dž*. Spoluhlásky č a *dž* tvoria teda dvojicu foném rozlíšených navzájom iba protikladom neznelosti a znelosti, pričom fonéma č predstavuje bezprízna-kový člen korelačnej dvojice.

Čo sa týka fonémy *dž*, konštatovali sme (Dvonč, 1973a), že počet slov obsahujúcich fonému *dž* je vcelku malý. Čo sa týka frekvencie hlásky *dž* v prúde reči, jej zastúpenie podľa špeciálnych výskumov v próze (Bosák, 1965), v poézii (Sabol, 1966) a v ústnych prejavoch (Findra, 1968) je tiež vcelku nízke. Počet foném

spisovnej slovenčiny je 46. Fonéma *dž* je z hľadiska frekvencie na týchto miestach: 43. (próza), 44. (poézia), 45 (ústne prejavy). Na porovnanie stavu v spisovnom jazyku so stavom v niektorom slovenskom nárečí možno uviesť, že napr. v dolnotrenčianskom nárečí (Ripka, 1970) fonéma dž je na 40 mieste. Počet slov s fonémou *dž* sa v spisovnej slovenčine mierne zvyšuje preberaním niektorých slov z cudzích jazykov, a to najmä preberaním slov z angličtiny, v ktorej má táto hláska značné zastúpenie. Markantne sa to prejavuje vtedy, keď prevzaté slovo zdomácnie aj z pravopisného hľadiska, t. j. keď sa píše rovnako ako iné slová domáceho pôvodu, napr. *jam — džem, jazz — džez.* Pri preberaní niektorých slov býva kolísanie, pričom niekedy víťazí u nás podoba s *dž*, napr. *Čingischán — Džingischán*, inokedy podoba s inou hláskou, napr. *menedžer — manažér* (angl. slovo *manager* sa prevzalo tak, ako keby bolo francúzskeho pôvodu, resp. sa prispôsobilo slovám francúzskeho pôvodu na *-ér* typu *šofér, režisér* atď.). Počet slov s *dž* sa v spisovnej slovenčine mierne zvyšuje aj tým, že fonéma *dž* alternuje pri tvorení niektorých slov s fonémou *dz* alebo s fonémou *g* (alternácie *dz/dž* a *g/dž*), napr. *Prievidza — Prievidžan, doga — dodží.* Obidve alternácie sú však v súčasnej spisovnej slovenčine značne obmedzené. Pri tvorení tvarov fonéma *dž* pribúda iba v prípade uplatňovania sa alternácie *dz/dž*, napr. *sádzať — sádžem.* Podľa toho možno konštatovať, že fonéma *dž* má v slovách aj v prúde reči pomerne malé, ba až veľmi malé zastúpenie a je to aj fonéma veľmi málo produktívna z hľadiska preberania slov z cudzích jazykov do spisovnej slovenčiny aj z hľadiska jej uplatňovania sa v alternáciách (z morfonologického hľadiska).

Počet slov s fonémou č je nepomerne vyšší ako počet slov s fonémou *dž*. Zvýšený počet slov s fonémou č sa odráža aj vo frekvencii hlásky č v konkrétnych jazykových prejavoch. Možno povedať, že frekvencia hlásky č v jazykových prejavoch (podľa spomínaných výskumov J. Bosáka, J. Sabola a J. Findru) je zhruba raz taká ako frekvencia hlásky *dž*. Na zvýšenom zastúpení fonémy č v jednotlivých slovách (v slovníku) a v prúde reči (v texte) a na čoraz väčšom zastúpení fonémy č v obidvoch prípadoch majú podiel podobné činitele ako pri fonéme *dž*, tie sa však prejavujú pri fonéme č ešte vo väčšej miere. Okrem toho pri fonéme č pôsobí aj ďalší moment, ktorý pri fonéme *dž* neprichádza do úvahy. Venujeme mu bližšiu pozornosť v ďalšom výklade.

Počet slov s hláskou č sa zvýšil alebo zvyšuje preberaním slov z cudzích jazykov: z angličtiny (napr. *menčester*), z taliančiny (napr. *čelo, čao*), z indického jazyka anglickým prostredníctvom (napr. *punč),* z turečtiny cez maďarčinu (napr. *čákov*) atď. Navonok sa rozšírenie repertoáru slov o slovo s fonémou č prejavuje veľmi výrazne po pravopisnom prispôsobení slova cudzieho pôvodu slovám domáceho pôvodu, napr. tal. *cello — čelo,* angl. *manchester — menčester* a pod. So zreteľom na postupnú adaptáciu slov cudzieho pôvodu z pravopisného hľadiska možno povedať, že počet slov s fonémou č je v jazyku vždy vyšší ako počet slov s písmenom č, aj keď tento rozdiel je vcelku iba nepatrný.

Na zvyšovaní počtu slov s fonémou č v slovníku a počtu slov s touto fonémou v texte majú dnes podiel aj viaceré alternácie foném, v ktorých fonéma č býva „výstupovou alternantou", t. j. prípady, v ktorých fonémou č sa zamieňa niektorá iná fonéma.

Vo flexii majú dnes alternácie s fonémou č malé zastúpenie, napr. pri skloňovaní substantíva *oko* v množnom čísle, t. j. *oko — oči*. Ide o starší typ skloňovania, lebo popri skloňovaní *oko — oči* existuje aj skloňovanie *oko — oká* bez alternácie. Ojedinele sa s fonémou č stretávame aj pri tvorení vokatívneho tvaru nominatívu, napr. *otec — otče, chlapec — chlapče;* toto tvorenie s alternáciou *c/č* nie je však už dnes produktívne a aj používanie týchto tvarov sa obmedzuje, napr. tvar *otče* je už zastaraný (môže sa využívať iba s istým štylistickým zámerom). Fonéma č sa objavuje aj v alternácii *k/č* a *c/č* pri tvorení slovesných tvarov typu *skákať — skáčem* a tvarov typu *tiecť — tečie.*

Silnejšie dnes vzrastá zastúpenie slov s fonémou č v slovníku aj v texte na základe alternácií, ktoré sa uplatňujú v derivácii, t. j. pri tvorení nových slov. V derivácii ide najmä o alternáciu *k/č* (Pauliny, 1968, s. 105; Dvonč, 1980), ďalej o alternáciu *c/č* (Pauliny, 1968, s. 104), alternáciu *g/č* (Dvonč, 1965) a alternáciu *ck/čť* (Horecký, 1971, s. 120—121; Peciar, 1980, s. 184). Sú to alternácie s fonémou č, pri tvorení substantív, adjektív alebo slovies, napr.:

úradník — úradníčka; oko — očko; kvietok — kvietoček; prvák — prváčik; jablko — jablčník; tabak — tabačiar; Lúka — Lúčan; vlk — vlčiak, vlčica, vlča, vlčí, vlčisko, vlčinec; bujak — bujačiareň; buk — búčie; hlboký — hlbočina; tabak — tabačenka; svedok — svedočné; Prosiek — Prosiečanka; potok — potočný; baník — baníčiť; buldog — buldoček, buldoča, buldočí; Balog — Baločan; zajac — zajačik, zajačica, zajačisko; hranica — hraničiar; opica — opičiak; tanec — tančiareň; otec — otčina; noc — nočný; koniec — končitý, končiť; anglický — angličtina; vedecký — zvedečtiť; sedliacky — sedliačťa atď.

Isté obmedzenie je tu v tom, že niekedy sa derivát tvorí bez alternácie s fonémou č, napr. *moc — mocný, pec — peciar*, alebo sa dnes namiesto variantu slovotvornej prípony s alternáciou používa bežnejšie variant prípony bez alternácie, napr. *zvuk — zvukár, bájka — bájkár* atď. Vcelku však tvorenie derivátov, v ktorých fonéma č alternuje s nejakou inou spoluhláskou, je v súčasnej spisovnej slovenčine neobyčajne rozšírené, je produktívne a to vedie k spomínanej zvýšenej frekvencii fonémy č. A ak sa fonéma č v silnej miere prejavuje v slovenskej morfonológii (v alternáciách konsonantov), znamená to, že jej výskyt je motivovaný morfonologicky, že je to v istých vymedzených prípadoch „morfonologická fonéma".

Fonéma č je aj súčasťou viacerých slovotvorných prípon, ktoré sa vyčlenili zo starších tvarov s alternáciami *k/č* a *c/č* tzv. perintegráciou. Taký-

mito slovotvornými príponami so spoluhláskou č na začiatku sú prípony *-čan, -ček, -čík, -čina, -ča, -čiť*, napr. *Bratislava — Bratislavčan, kahan — kahanček, Hitler — hitlerčík, partizán — partizánčiť — partizánčina, tetrov — tetrovča* a pod. V súčasnej spisovnej slovenčine sú takéto *č-ové* slovotvorné prípony veľmi produktívne. Prejavuje sa to jednak v novšom tvorení slov s týmito príponami, jednak v nahrádzaní starších derivátov s inými príponami derivátmi so začiatočným č v sufixe, porov. napr. staršie tvorenie *Argentína — Argentínec, Poprad — Popradan* a novšie *Argentína — Argentínčan, Poprad — Popradčan* (Dvonč, 1973b). Fonéma č sa výskytom na začiatku početných slovotvorných prípon podstatne líši od svojho znelého pendantu *dž* (s *dž* na začiatku sufixov; iba pri *Piarg — Piardžan* by mohlo ísť o príponu či variant prípony *-džan* s vynechaním spoluhlásky *g* podobne ako pri tvorení *Piarg — piarsky*). Výskyt fonémy č v spisovnej slovenčine je podľa toho motivovaný aj sufixálne, t. j. tvorením slov produktívnymi slovotvornými príponami, ktoré majú na začiatku fonému č.

Na zvyšovanie výskytu fonémy č v jednotlivých slovách (v slovníku) a v konkrétnych jazykových prejavoch (v texte) vplýva aj jej používanie ako osobitného sufixu. Ide o slovotvornú príponu *-č*, ktorá sa využíva na tvorenie nových slov od slovies a ktorá je v súčasnej spisovnej slovenčine neobyčajne produktívna, napr. *sádzať — sadzač, voliť — volič* atď. Z tohto hľadiska je zasa markantný rozdiel medzi fonémou č a znelým protikladom *dž*, ktorý sa ako slovotvorná prípona nevyužíva (slovotvorná prípona *-dž* neexistuje).

Výskyt fonémy č v spisovnej slovenčine sa zvyšuje aj jej používaním nielen na začiatku niektorých slovotvorných prípon, o ktorých sme už hovorili, ale aj vnútri alebo na ich konci, napr. v príponách *-ička, -áč, -ačka, -ôčka, -ečko, -íčko, -ečko, -ôčko* (skrátené aj na *-očko* podľa rytmického zákona): *lekáreň — lekárnička, chirurg — chirurgička, kvetina — kvetináč, frézovať — frézovačka, dedina — dedinôčka, srdce — srdiečko, pole — políčko, miesto — miestečko, polienko — polienočko* atď. Ide tu napospol o produktívne slovotvorné prípony. Nápadný je pritom výskyt fonémy č v slovotvorných príponách, ktorými sa tvoria zdrobneniny a z ktorých napr. prípona *-ička* sa označuje priam za univerzálnu (Horecký, 1971, s. 167).

Z uvedeného morfonologického a sufixálneho fungovania fonémy č (fonéma č ako osobitný sufix *-č* a ako súčasť sufixov) vyplýva, že táto fonéma býva často na konci slovotvorného základu alebo na začiatku slovotvorných prípon čiže na hraniciach slovotvorného švíka (pred ním alebo za ním). Podľa toho často funguje ako signál slovotvorného švíka, a to „predný" alebo „zadný".

Ešte treba poznamenať, že spoluhláska č (podobne aj spoluhláska ž) pred príponou *-ský* alebo *-stvo* sa nemení, napr. *kováč — kováčsky, kováčstvo;*

hasič — hasičský, hasičstvo. Podľa platnej kodifikácie sa skupina *čs* v spisovnej slovenčine zachováva. Asimilovaná výslovnosť typu *„kovácki, hasickí“* (podobne *„spiskí, paríski“*) nie je spisovná (Pravidlá slovenského vravopisu, 1971, s. 17). To potom znamená, že v spisovnej výslovnosti sa v takýchto a podobných prípadoch výskyt fonémy *č* neobmedzuje alebo neznižuje.

Na záver možno konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine je fonéma *č* produktívna. Značné je jej uplatnenie v morfológii, t. j. v jednotlivých alternáciách spoluhlások, a to jednej spoluhlásky so spoluhláskou *č* (alternácie *k/č, c/č, g/č)* alebo aj dvoch spoluhlások so spoluhláskou *č* (alternácia *ck/č,* napr. *Nemecká — Nemečan*) a dvoch spoluhlások s inými dvoma spoluhláskami, z ktorých jedna je spoluhláska *č* (alternácia *ck/čť,* napr. *anglický — angličtina*). Spoluhláska *č* je dnes často aj na začiatku niektorých slovotvorných prípon, ktoré vznikli perintegrácoiu zo starších tvarov s alternáciami niektorej spoluhlásky so spoluhláskou *č*. Výskyt fonémy *č* sa zvyšuje aj jej používaním ako osobitného slovotvorného sufixu *-č*, ďalej jej používaním v niektorých ďalších slovotvorných príponách a napokon v istej miere aj preberaním slov z cudzích jazykov, ktoré obsahujú túto fonému (najpreukaznejšie sa to prejavuje po dôslednom pravopisnom zdomácnení slova cudzieho pôvodu, teda aj písaním grafémy *č* namiesto cudzích grafém, ktoré označujú fonému *č*). Z týchto hľadísk sa fonéma *č* podstatne odlišuje od svojho znelého pendantu *dž*, ktorý je iba v malej miere produktívny (zvyšovanie výskytu fonémy *dž* závisí dnes predovšetkým od preberania slov z cudzích jazykov do slovenčiny). S istou dávkou zjednodušenia možno povedať, že výskyt fonémy *č* sa dnes zvyšuje z domácich fondov, výskyt fonémy *dž* z cudzích fondov.

Literatúra

BOSÁK, J.: Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of Some Phonemic Relations. Jazykovedný časopis, *16*, 1965, s. 120—134.

DVONČ, L.: K alternáciám *g/dž, g/ž, g/č, g/c* a *g/Ø* v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *16*, 1965, s. 20—36.

DVONČ, L. (1973a): Fonéma *dž* v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *24*, 1973, s. 77—81.

DVONČ, L. (1973b): O produktivite niektorých slovotvorných prípon. Slovenská reč, *38*, 1973, s 3—11.

DVONČ, L.: Alternácia (morfonéma) *k/č* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *45*, 1980, s. 129—136.

FINDRA, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 84—94.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Podstatné mená. Prídavné mená. Slovesá. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 128 s.

PAULINY, E : Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.

PECIAR, Š.: Tvorenie a kvantita deminutív typu „*sŕňa/srnča*". In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 30. 1979. Red. J. Mistrík. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 183—188.
Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11 vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.
RIPKA, I.: Frekvencia a hierarchia foném v dolnotrenčianskych nárečiach. Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 62.
SABOL, J.: Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie. Jazykovedný časopis, *17*, 1966, s. 13—25.

Vlado Uhlár

MIESTNE NÁZVY **HUMENNÉ** A **CIMENNÁ**

Poľský toponomastik H. Borek (1968) do svojho výskumu západoslovanských názvov utvorených sufixom *-ьn-* zaradil aj viaceré miestne názvy zo Slovenska. Na prvom mieste z nich uviedol *Cimennú* (podľa abecedného poradia), potom *Farnú, Košolnú, Kšinnú, Povinnú, Komjatnú, Blatnú, Bojnú, Jahodnú, Žitnú* a iné (napr. *Lačno, Kolačno, Brezno*). O pôvode názvu *Komjatná* (ľud. *Komňätná*) z apelatíva *komňata* (spisovne nové prevzatie *komnata*) sme už písali (Uhlár, 1968) a v článku o Terchovej sme spomenuli aj pravdepodobný pôvod názvu *Povina* (z pôv. *Povinná*) súvisiaci s právnym postavením poddaných, zaťažených ťarchami a povinnosťami (Uhlár, 1980; 1969). Názov *Humenné* H. Borek neuviedol.

Miestne názvy *Humenné* a *Cimenná* sú zo slovotvornej stránky do značnej miery zhodné, hoci prvý názov patrí významnému okresnému mestu v hornom Zemplíne v údolí Laborca pri styku s dolinou Cirochy, kým názov *Cimenná* označuje nepatrnú dedinku pod Považským Inovcom (okr. Topoľčany) na hornom toku malého Haláčovského potoka.

Základom miestneho názvu *Humenné* je lexéma *humno*. Najstaršie doklady tohto názvu nasvedčujú, že pôvodný tvar bol ženského rodu (r. 1322 *Homonna*, 1332 *Humenna*, 1381 *Humenna*, 1391 *Humonna* — Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I, 1977), teda *Humenná* a iba neskôr prešiel pri zovšeobecňovaní do stredného rodu ako mnoho miestnych názvov s tvarom prídavného mena, najmä na východnom Slovensku (napr. *Široké, Hlinné, Bystré, Hnojné, Lesné, Vinné* a pod.).

O pôvode názvu *Humenné* z lexémy *humno* niet pochýb (Šmilauer, 1970, s. 74), hoci motivácia, prečo sa toto slovo stalo základom miestneho názvu, nie je celkom jednoznačná. Slovo *humno* je prastaré všeslovanské slovo,

známe v príslušnej podobe vo všetkých slovanských jazykoch, aj keď jeho význam nie je v slovenských nárečiach sémanticky celkom zhodný. Kým na jednej strane, a to na najväčšej časti Slovenska slovo *humno* označuje priestor za dvorom, v ktorom stojí stodola (pajta), inde slovo *humno* označuje stavisko, stodolu, v ktorej popri priestore na uloženie zbožia a krmu (i s vozom) pod jednou strechou býva aj stajňa pre statok (napr. v západnom Liptove). V Ponitrí sa *humnom* označuje tá časť pozemku (Veľké Bielice: *hálisko*), ktorá je vysadená stromami, zavše pooraná a využívaná na sadeniny (porov. pesničku *V našom humne zarodili kobolnátky* ... — druh veľkých sliviek). Takýto posun významu slova *humno* sa dá ľahko pochopiť, ak uvážime, že u starých Slovanov slovo *humno* označovalo pevne ubitú zem pod holým nebom, na ktorej sa mlátilo zožaté a zvezené zbožie vodením volov po rozložených snopoch (v Mani v Požitaví ešte začiatkom tohto storočia takto „tlačili" nevymlátené zbožie).

Ak sa ubitý priestor na mlátenie cepami, nazývaný potom *holohumnicou (holomnicou),* ale aj *mlatoviskom* alebo *tlom,* dostal aj so zbožím pod strechu, bolo dosť pochopiteľné, že táto stavba za obydlím dostala tiež názov humno, hoci zväčša na západnom a južnom Slovensku je názov *pajta,* v Zemplíne *pľeveň* (lebo pôvodne slúžila iba na uskladnenie pliev), inde *stodola* (tak aj v poľštine a češtine z hornonemeckého *stadal,* potom *Stadel* — Machek, 1957). Na Spiši sa však *humnom* nazýval stred stodoly, kde sa pôvodne mlátilo a kde stával voz so zbožím.

Názov *Humenné, Humenná* pravdepodobne vznikol elipsou zo spojenia adjektíva *humenný* s konkrétnym podstatným menom. Stará roľnícka generácia ešte dobre pozná spojenia *humenná riečica* (s veľkými okami, *rešeto*), *humenná plachta, humenná lopata* (aj *vejačka,* na vyhadzovanie omláteného zbožia s plevami, aby vo vánku plevy odvialo a čisté zrno padalo osobitne), *humenné hrable* (s veľkými a riedkymi zubami na zhrabovanie slamy zo zbožia omláteného na holohumnici), ale aj spojenie *humenná ohrada* sa dá dobre predpokladať. Osada *Humenná (Humenné)* bola spočiatku dedinou (od r. 1409 mesto s trhmi a s privilégiami od r. 1479; r. 1612 poddanským mestom panstva s 82 dedinami), ktorá sa stala v širokom okolí takou povestnou svojimi bohatými humnami s obilím, že pôvodný prívlastok *Humenná (Humenné)* sa stal jednoslovným označením tohto významného sídliska, doloženého slovanským osídlením už zo 7.—8. storočia.

Vzťahové prídavné meno *humenný* je pravidelne utvorené zo základu *humno* (z pôv. *gumno*), pričom sa medzi spoluhlásky *-mn-* vsúva hláska *-e- (hum-e-n-ný).*

Názov *Cimenná* označuje malú dedinku (r. 1980 mala 97 obyvateľov). Jej okrajová poloha vo vysunutom začiatku bočnej doliny v povodí Bebravy i historické záznamy svedčia o tom, že patrí medzi najmladšie osady pod

Považským Inovcom. Názov dedinky je doložený až r. 1484 v podobe *Czymyna* (tak aj r. 1493), kým o storočie neskôr r. 1598 je podoba *Czimenna*, r. 1649 *Czimena* a zasa *Cimenná*.

Súčasná podoba *Cimenná* sa radí k väčšiemu počtu názvov utvorených sufixom *-ná*, ale pritom slovotvorne patrí k typu, ktorý obdobne ako názov *Humenné (Humenná)* vznikol zo základu *Cimna/Cimno*. Výsledkom je spodstatnené prídavné meno s vkladným *-e-*, teda *Cimenná*. Prvé zápisy síce môžu viesť k mienke, že pôvodný tvar bol *Cimina*, no podstatu problematiky pôvodu tohto miestneho názvu to osobitne neovplyvňuje, lebo rovnako ide o základ *cima*, z ktorého by bol utvorený tvar sufixom *-ina (Cimina)*. Pretože takýto základ v iných slovách slovenskej lexiky v súčasnosti nenachádzame, vzniká ťažký problém s výkladom pôvodu tohto miestneho názvu.

Ponúkal sa nám výklad názvu *Cimenná* z cudzej slovnej zásoby, zo základu *cim-*, ktorý je v slove *cimer* „erb" zo stredohornonemeckého *zimier(e)* — „ozdoba na prilbe, na konskom chomúte", potom v slove *cimbor, cimbura, cimburie* „zubané výbežky na hornom okraji hradieb alebo veže", asi pôv. z nem. *Burgzinne, Zinne* — porov. staročeské *cimburie* (Machek, 1957).

Výklad slova *cimna/cimno* a z neho utvoreného tvaru *cimenná* (elipsou zo spojenia *cimenná dedina*) vo význame „hradná dedina" naráža na priveľké ťažkosti, hoci by aj išlo o osadu, ktorá pôvodne a potom dlho patrila Trenčianskemu hradu. Totiž približne 5 km na sever až severovýchod od Cimennej sú dve starobylé dediny Veľká Hradná a Malá Hradná; ich názvy vznikli na základe príslušnosti k hradu, ktorý síce nemal dlhé trvanie, ale jeho stopy a význam ostali trvalé. Tradícia oddávna označovala za zvyšky hradu útvar vo Veľkej Hradnej v chotárnej časti Kostolnica. Kamenný kostol a hrad sa dokladá r. 1329 *Garadna*, r. 1332—1337 *Granna* (so zachovaným *g-* v základe odvodenom od mena *grad/hrad* a s typickou nárečovou hláskovou zmenou *-dn-* na *-nn-: hradný*, náreč. *hranní*). Jestvovanie hradnianskeho archidiakonátu pre celú oblasť Trenčianskeho záhoria (bývalý okres Bánovce nad Bebravou) kladie vznik hradu a Hradnej už do čias obnovenia nitrianskeho biskupstva v čase Ladislava I. (1077—1095), teda do poslednej tretiny 11. storočia.

Po konzultáciách v korešpondencii s prof. E. Eichlerom (Lipsko) a odb. asistentom Š. Horváthom (Nitra) bolo treba upustiť od výkladu názvu *Cimenná* z neslovanskej slovnej zásoby. (Do úvahy nemohol prísť ani názov *Zimmental* vo Švajčiarsku — odtiaľ pôvod kráv cimentálskeho plemena.)

Doklady z vývinu slovenčiny a z miestnych názvov okolia nás priviedli k tomu, aby sme sa pokúsili hľadať pôvod názvu *Cimenná* v zdrojoch domácej slovnej zásoby. Na takúto možnosť nás upozornil český onomastik

lingvista doc. J. Spal z Plzne (v súkromnom liste) v súvislosti s niektorými slovanskými názvami, napr. *Tisměnice* a obdobne s poľským a ukrajinským. A. Profous a J. Svoboda (1957, s. 337) uvádzajú z Čiech *Tismice* a *Tisem*, ako aj potok *Tisměnice* (starý názov Kořínskeho potoka, prítok Lužnice pri Tábore). Etymológ V. Machek (1957) uvádza z juhočeských nárečí a Chodska slovo *temenec, tymenec* vo význame „bahnitý prameň, kalište", hornolužické *tymjo*, dolnolužické *tymjeniščo, tymjeńca* a cirkevnoslovanské slovo *timěno* „blato". S nimi uvádza do spolupatričnosti cirkevnoslov., rus., bulh., staročes. *tina* (z pôv. **ti-mn-a*) „blato, močiar", ktoré je príbuzné s gréckym *télma* (gen. *télmatos*) „močiar", „blato", pričom slovanské *ti* < *tei-* vzniklo substitúciou za *tel-*. V. Šmilauer (1970) spomenuté lexémy uvádza v hesle *timěnъ* a zo slovanskej toponymie uvádza bulh. *Тиня*, srb.-chor. *Timenica*, slovin. *Temenica*, čes. *Tismenice*, hornoluž. *Tymješki*, dolnoluž. *Pod tymjeńcu*, poľ. *Ty(ś)mienica*, ukr. *Тис'менuця*.

Spájať výklad pôvodu miestneho názvu *Cimenná* s uvedenými lexémami aj s ich sémantikou je príťažlivé. Lenže v bánovskom nárečí práve tak ako v dolnotrenčianskom v súčasnosti niet asibilácie a názov *Cimenná* by v týchto súvislostiach predpokladal zmenu *ť* > *c*. Ale že výnimočne takýto hláskoslovný jav bol možný, o tom nás presvedčili záznamy názvov *Slatina* a *Slatinka nad Bebravou:* r. 1439 *Zlatzina* (tz = c) a r. 1481 *Slacynka* (i *Kysseb Zlathyna, Zlathynka* — Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III, 1978).

Aj R. Krajčovič (v prednáškach) spája názov obce *Timoradza* (10 km na severozápad od Cimennej) s lexémou *tima* vo význame „blato, bahno, bahnitý podklad", hoci je azda nepochybné, že je iba súčasťou osobného mena *Timorad*, ktoré je základom miestneho názvu *Timoradza: Timorad-ja* (ves) > *Timoradza* čiže *Timoradova osada, ves, dedina.*

Ak teda vychádzame z predpokladu, že miestny názov *Cimenná* má v základe lexému *tima*, rozvitú sufixom *-no (timno)*, príp. *-na (timna)* a že práve z tohto základu vzniklo pravidelne utvorené vzťahové prídavné meno so vsunutým *-e- (timenná)* asibiláciou *cimenná*, príp. že tvar z r. 1484, 1493 *(Czymyna)* je z pôv. *tima*, ktorý je rozvitý sufixom *-ina* a len neskorším vývinom vznikla adjektívna podoba *cimenná*, možno prijať výklad, že názov *Cimenná* v pôvodnom význame označuje blatnú (vodu), bahnistý potok, močaristé údolie a tak isto potom aj dedinu v tejto doline na hornom toku potoka, ktorý mal takéto pôvodné meno *(Timenná — Cimenná voda).* Keďže malé potoky zväčša už v období rozvitého feudalizmu strácali osobitné pomenovania, i tento potok po strate pôvodného názvu bol najmä kartografmi pomenovaný podľa význačnejšej dedinky na jeho dolnejšom toku *(Haláčovce,* ľudovo *Halačovce) Haláčovským potokom* (ľudovo *Halačovkou*).

Súbežne s výkladom pôvodu miestneho názvu *Cimenná* (pre potreby chystanej monografie okresu Topoľčany) a názvu *Timoradza* rozširuje sa

pôvodná slovná zásoba slovenčiny o zaniknutú lexému *tima*, príp. *timina* s významom „blato, bahno, močiar, močaristá zem".

Literatúra

BOBEK, H.: Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem *-ɔn-*. Wrocław, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1968. 482 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.

PROFOUS, A. — SVOBODA, J.: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Zv. 4. Praha, Naklaoatelství ČSAV 1957.

ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. Praha, Academia 1970. 215 s.

UHLÁR, V.: Z problematiky liptovských miestnych názvov. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 164—170.

UHLÁR, V.: *Závady, Lehoty, Vole, Závadky*. Kultúra slova, *3*, 1969, s. 16—21.

UHLÁR, V.: *Terchová, Rozsutec, Rázsutec* a valaská kolonizácia. Slovenská reč, *45*, 1980, s. 87—96.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1—3. Bratislava, Veda 1977—1978.

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. Eugen Pauliny sedemdesiatročný

Časopis Slovenská reč zaznamenal v tomto ročníku takmer sériu jubileí slovenských jazykovedcov — od päťdesiatnikov po sedemdesiatnikov. Naša jazykoveda a jej tvorcovia nesú teda znamenie času, ktoré sa na stránkach nášho časopisu premieta v dvoch zdanlivo protikladných dimenziách: na jednej rovine sa nám predstavujú jazykovedci v dozrievaní rokov a plodov svojej výskumnej práce, na druhej rovine sa nám akoby rovno pred očami pomaly, ale isto uzatvárala jedna etapa rozvoja súčasnej slovenskej jazykovedy, v ktorej sa kládli jej základy a v ktorej slovenská jazykoveda jedinečným spôsobom vyrástla na uznávanú vedu doma i za hranicami. Čas jubileí — to je čas závažných i radostných konštatovaní o dozrievaní ľudského veku a o zrelosti práce ľudského umu, ale aj čas pripomínajúci blízke i vzdialené odchody.

Jedným z tých jazykovedcov, ktorí stáli pri zrode modernej slovenskej jazykovedy, i z tých, čo ju umocňovali mohutným gestom ľudskej i vedeckej hĺbky, šírky i výšky, je jubilujúci prof. dr. Eugen P a u l i n y, DrSc., člen korešpondent SAV, nositeľ Radu práce, do roku 1977 vedúci Katedry slovenského jazyka FF UK v Bratislave, dnes jazykovedec na dôchodku, ale nie na odpočinku. Keď sa slávila šesťdesiatka tejto nevšednej vedeckej osobnosti slovenskej jazykovedy, v našom časopise sa pri tejto príležitosti o jeho životnom jubileu hovorilo ako o významnom sviatku. Nazdávame sa, že ono konštatovanie nestráca ani dnes na svojej pravdivosti, i keď prof. Paulinyho už denne nestretávame za učiteľskou katedrou ani na vedeckých poradách a zhromaždeniach. Tým intenzívnejšie ho však vnímame v jeho knižkách, štúdiách, tým častejšie sa vraciame k jeho jednotlivým základným vedeckým východiskám, tézam, no najmä k jeho jazykovednej práci ako celku.

Prof. Pauliny obsiahol vo svojej výskumnej práci takmer všetky stránky výskumu slovenského jazyka. Preto jeho výskum má syntetický, no najmä synoptický charakter. Keď písal o súčasnom jazyku, v pozadí jeho uvažovania sa zreteľne črtalo hlboké poznanie histórie jazyka, jeho staršieho i najstaršieho stavu, ako aj intímne poznanie všetkých rovín jazyka od fonológie po syntax. Napriek tomu možno v jeho práci identifikovať vrcholy, pre ktoré ostane v dejinách slovenskej i československej jazykovedy jedinečným vedcom. Je to predovšetkým oblasť výskumu slovenských nárečí. V poslednom decéniu sa tomuto výskumu už sústavne nevenoval, ale svoje poznatky z nárečí s úžitkom aplikoval najmä pri úvahách o funkciách a štylistickom rozvrstvení spisovného jazyka (porov. napr. článok *Slovenské nárečia za socializmu.* Slovenská reč, *41,* 1976, s. 23—26; *Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti.* In: Z teórie spisovného jazyka. Bratislava, Veda 1979, s. 43—51).

Druhým vrcholom výskumnej práce E. Paulinyho sú dejiny slovenského jazyka. Po napísaní dejín slovenčiny od najstarších čias po štúrovskú kodifikáciu sa prof. Pauliny z času na čas vracal k parciálnym otázkam z tejto oblasti výskumu a ich riešenie predkladal v štúdiách a článkoch v našich i zahraničných

časopisoch a zborníkoch, vo viacerých prednáškach napr. pre poslucháčov letného seminára Studia Academica Slovaca (porov. napr. články *Staršie dejiny spisovnej slovenčiny.* Studia Academica Slovaca I, 1972, s. 131—148; *Z problematiky vývinu slovenčiny.* Studia Academica Slovaca II, 1973, s. 123—229), na pracovných zasadaniach medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky a inde.

Tretím vrcholom výskumného zacielenia prof. Paulinyho je fonologický výskum slovenčiny. Tejto oblasti výskumu venoval jubilant vari najviac času a tvorivého úsilia. Sústreďovanie pozornosti na fonologické problémy aj v poslednom období avizovali viaceré štúdie prof. Paulinyho v Slovenskej reči, a tak keď v roku 1979 vyšla jeho *Slovenská fonológia,* prijali sme túto knihu ako výsledok úsilia prof. Paulinyho podať fonológiu spisovnej slovenčiny vo svetle novších fonetických i fonologických výskumov v slovenskej i zahraničnej jazykovede. Kniha potvrdzuje všeobecnú mienku o prof. Paulinym, že sa vie kriticky vracať k svojim starším názorom a primerane reagovať na novú situáciu vo výskume, ale že to, čo vo svojej teórii pokladá za pevné, neopúšťa. Bolo by možné odcitovať viac miest z tejto knihy ako dôkaz tohto jeho postupu, ale nie je to vari potrebné.

Pozoruhodnou udalosťou bolo aj vydanie Paulinyho *Slovenskej gramatiky* (1981). Ani v tejto knižke nie je prof. Pauliny iba učiteľským vykladačom gramatiky, dáva v nej najavo svoje vlastné teoretické postoje, uplatňuje svoj vlastný výklad. Slovenská gramatika zreteľne svedčí o tom, v čom je priam klasická sila paulinyovského výkladu, ale i o tom, že viaceré výsledky najmä syntaktického výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny stačil prof. Pauliny už iba letmo zaregistrovať.

Základné práce a štúdie, ako aj ostatnú činnosť prof. Paulinyho zachytáva podrobná bibliografia, ktorá bude uverejnená v zborníku Recueil linguistique de Bratislava VII, venovanom jubilantovi na jeho sedemdesiatku, preto v tejto krátkej pripomienke životného jubilea prof. Paulinyho sme sa sústredili iba na najcharakteristickejšie znaky jeho tvorivého úsilia. Pri veľkosti jazykovedného diela prof. Paulinyho je táto naša pripomienka naozaj skromným výrazom úprimnej radosti, že náš pán profesor, učiteľ, priateľ, vynikajúci predstaviteľ slovenskej jazykovedy, sa v dobrom zdraví a v tvorivej práci dožíva vzácneho životného jubilea. V mene redakcie Slovenskej reči, ako aj za celú slovenskú jazykovedu mu vyslovujeme úprimnú vďaku za vykonanú prácu a želáme mu ešte mnoho dobrých a pokojných rokov života.

F. Kočiš

Životné jubileum Vlada Uhlára

V novembri 1982 (nar. 16. 11. 1912) sa dožíva významného životného jubilea sedemdesiat rokov Vlado U h l á r, stredoškolský profesor na dôchodku, dlhoročný plodný prispievateľ do Slovenskej reči a do iných časopisov a zborníkov, neúnavný propagátor a popularizátor zásad jazykovej kultúry, autor obľúbenej *Slovenskej gramatiky pre PŠ a OU* a veľkého počtu odborných štúdií venovaných rozličným otázkam spisovnej slovenčiny.

V. Uhlár pochádza z Pažite pri V. Uherciach v okrese Topoľčany. Po absolvovaní strednej školy v Prievidzi študoval na Karlovej univerzite v Prahe slovanskú filológiu a dejiny. Ako stredoškolský profesor vyučoval slovenčinu a dejepis v Košiciach, Prešove, Skalici a v Ružomberku.

Vo svojom učiteľskom povolaní sa V. Uhlár neobmedzoval iba na vykonávanie školských povinností, ale rozvíjal bohatú mimoškolskú aktivitu, zacielenú na šírenie vzdelanosti a popularizáciu vedeckých poznatkov medzi mládežou i dospelými. Pre osvetovú činnosť mal dobré predpoklady v širokých vedomostiach z dejín i z pomocných historických vied, najmä etnografie a archeológie. V úspešnej práci mu pomáhal dar výrečnosti a zápalistosť, ktorou si získaval sympatie u žiakov a poslucháčov. V. Uhlár uplatnil tieto svoje prednosti aj pri výchove recitátorov, ktorých s úspechom pripravoval na súťažné vystúpenia. Aktívnou účasťou na Hviezdoslavovom Kubíne ako člen poroty prispel k zvýšeniu úrovne tejto súťaže z hľadiska kultúry reči i nárokov na výber textov z poézie i prózy.

Uhlárova rozsiahla publikačná činnosť zahŕňa samostatné publikácie, početné štúdie o otázkach jazykovej kultúry, normy a kodifikácie spisovnej slovenčiny, z terminológie, historicko-etymologické príspevky z vývinu slovnej zásoby slovenčiny, z výskumu vlastných mien, z teórie a metodiky vyučovania materinského jazyka, príspevky o umeleckom prednese, rozbory jazyka a štýlu autorov umeleckých diel, polemické články a diskusné príspevky, kritické recenzie a správy o nových publikáciách, informácie o dôležitých konferenciách a iných kultúrnych podujatiach, glosy o významných kultúrnopolitických udalostiach a i. Publikačná činnosť V. Uhlára svedčí o veľkej šírke jeho kultúrnych záujmov, o jeho hlbokom vlasteneckom cítení, o láske k národu a k materinskému jazyku.

Uhlárovu pozornosť vari najviac priťahovali otázky spisovnej výslovnosti. Jeho štúdie z tejto problematiky sú založené na vnímavom pozorovaní reči ľudu a vzornej výslovnosti majstrov slova i na poznaní zákonitostí spisovnej slovenčiny. Uhlárova štúdia *O vetnej melódii v slovenčine* (Slovenská reč, 1958, s. 313—347) je dosiaľ najpodrobnejším systematickým opisom slovenskej vetnej melódie a jej variantov. Inštruktívne sú aj iné Uhlárove štúdie o slovenskej spisovnej výslovnosti (*Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti*, 1954; *Upevnenie a rozšírenie ľ v spisovnej slovenčine*, 1958; *Viazaná výslovnosť a znelostná spodoba*, 1967; *O spisovnej výslovnosti niektorých zdvojených spoluhlások*, 1977; *Dvojhlásky a kodifikácia*, 1981 a i.).

V. Uhlár vykonal veľa užitočnej práce pri ustaľovaní národnej odbornej terminológie z textilníctva, a to jednak vo svojom učiteľskom pôsobení na textilnej priemyselnej škole v Ružomberku, jednak svojimi terminologickými príspevkami vo viacerých časopisoch aj ako spoluautor samostatnej publikácie *Terminológia pradiarstva* (2. vyd. 1980). V terminologických prácach V. Uhlár prihliada na zásady ústrojnosti, systémovosti, pôvodnosti a rozšírenosti termínov.

Od polovice šesťdesiatych rokov sa V. Uhlár sústavne zaoberá onomastikou, najmä toponomastikou. V mnohých príspevkoch objasňuje pôvod a význam chotárnych názvov, etymológiu, historické súvislosti a jazykovedné problémy rozličných miestnych a chotárnych názvov z celého územia Slovenska. Väčšina jeho štúdií z tejto oblasti sa opiera o štúdium archívov a iných prameňov. Konkrétne údaje sa uvádzajú v bibliografii Uhlárových prác (Slovenská reč, 37, 1972, s. 369—378 a v tomto čísle). Samostatne, v r. 1980, vyšla vlastivedne zacielená monografia *Veľké Uherce 1274—1974*.

Náš krátky prehľad Uhlárovej spoločensky angažovanej činnosti by nebol úplný, keby sme nespomenuli jeho 15 historických dramatických scénok napísaných pre rozhlas a vysielaných z košického rozhlasového štúdia. Autor v nich dramatickou formou stvárnil obrazy z dejín Veľkej Moravy, starodávnej Nitry a života ľudu vo Veľkých Uherciach.

Pedagogická, osvetová práca a vedecká publikačná činnosť V. Uhlára zaujíma v slovenskej jazykovede a v slovenskej kultúre pozoruhodné miesto. Hoci nebol profesionálnym jazykovedcom, vykonal veľa na zveľaďovaní a kultivovaní nášho národného jazyka a za to mu patrí vďaka jeho vrstovníkov i jeho početných žiakov. Keď blahoželáme V. Uhlárovi k jeho životnému jubileu, máme radosť z toho, že neochabuje vo svojej činnosti ani v pokročilom veku. Želáme mu, aby sa dožil ešte veľa radosti zo svojej tvorivej práce, ktorú vždy robil s nefalšovaným elánom a s mohutným gestom priameho človeka.

Š. Peciar

Súpis prác Vlada Uhlára za roky 1972—1981

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Vlada Uhlára za roky 1934—1971 od L. Dvonča (Slovenská reč, *37*, 1972, s. 369—378). K predchádzajúcej bibliografii uvádzame doplnky.

a) Doplnky k bibliografii za roky 1934—1971

1958

Slovenčinári na sústredenie do Tatier. — Učiteľské noviny, *8*, 1958, č. 3, s. 6.

1959

Osobné mená a priezviská v dokladoch — Učiteľské noviny, *9*, 1959, č. 3, s. 6.

1960

K textilním termínům. *Nit* a *příze*. — Textil, *5*, 1960, s. 438—439.

1961

Hviezdoslavov Kubín 1961. — Ľudová tvorivosť, *11*, 1961, s. 145—146.

b) Bibliografia za roky 1972—1981

1972

Tvorenie ženských priezvisk z priezvisk typu *Krajčí, Jančí, Figuli*. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 147—150.

Príspevok k dejinám slovnej zásoby slovenčiny: *špan, župan, pán, kmeť*. — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 296—304.

Pôvod chotárneho názvu *Geradza*. — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 80—84.

Podbiel, či *Podbieľ*? (Pôvod a znenie tvarov miestneho názvu.) — Slovenská reč. *37*, 1972, s. 164—168.

Využitie miestnych a chotárnych názvov pre Historický slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 54—56.

Jazyková kultúra v závodných časopisoch. — Kultúra slova 6, 1972, s. 225—230. — Znovu odtlačené: Jazyková kultúra v podnikových časopisoch. — Podniková tlač. Vzorové číslo. Bulletin pre redaktorov podnikovej tlače na Slovensku 1972, s. 32—38.

[Diskusný príspevok.] — In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.—9. októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV, s. 65—66.

O výstižnosti názvov ulíc. — Týždeň, *23*, 1972, č. 38, s. 2.

O pôvode názvov Námestova a Tvrdošína. — Orava, *8 (83)*, 1972, s. 7.

Ani *Gájdovo* ani *Kejdovo*. — Orava, *8 (83)*, 1972, č. 26, s. 7.

Dvojhlásky v príponách. — Nedeľná Pravda, *5*, 1972, č. 5, s. 6. — Tamže: Častica *ne*- vo vlastných menách (č. 11, s. 5) — Aká si mi krásna... (č. 17, s. 6). — Čieže to ovečky. . (č. 26, s. 6). — O spisovnej výslovnosti (č. 30, s. 6). — Kultúra hovoreného prejavu (č. 45, s. 6).

1973

Tvrdošín, Tvrdošínčania (Tvrdošania). — Kultúra slova, 7, 1973, s. 107—111.

Ako prepisovať priezvisko *Mednyánszky* — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 292—297.

Furmanské krčmy a ich názvy. — Krásy Slovenska, *50*, 1973, s. 10—13.

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava 1971. — Jazykovedný časopis *24*, 1973, 105—107 (ref.).

Štyri bez dvoch je dva. Štyri menej dva je dva. — Kultúra slova, 7, 1973, s. 149—152.

Papiernici a textilníci. — Nedeľná Pravda, *6*, 1973, č. 15, s. 6. — Tamže: Zaradiť a vyradiť (č. 25, s. 6). — Zámky a hrady (č. 31, s. 6).

„Kaslíky" doslúžili. — Textilák, *25*, 1973, č. 10. s. 2.

Bude brdáreň? — Textilák, *25*, 1973, č. 21, s. 4.

Zastarávajúce, ale osožné slová. — Práca, 11. 6. 1973, s. 3.

1974

Zvukové hodnoty slovenčiny a výslovnosť tvarov *prosieb, kresieb*. — Slovenská reč, *39*, 1974, s. 164—167.

Slovenčina ružomberských tlačí na rozhraní 19. a 20. storočia. (Zo Salvovej a Párničkovej tlačiarne v r. 1888—1914.) — Slovenská reč, *39*, 1974, s. 332—343.

Zábava — apelatívum a toponymum. — In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 229—240.

O názve staroslávnej Nitry. — Slovenská reč. *39*, 1974, s. 92—97.

Miestne názvy z osobných mien. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 111—117.

Osobné mená v miestnych názvoch. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 151—156.

Rozdávanie krásy. 10 rokov Hviezdoslavových Kubínov v okrese Lipt. Mikuláš. Liptovský Mikuláš, Okresné osvetové stredisko 1974. 8°. 37, [1] s.

Onomastické štúdie a problematika osídlenia starého Slovenska. [B. Varsik, Zo slovenského stredoveku, Bratislava 1971.] — Slovenská reč, *39*, 1974, s. 244—246 (recenzia).

Keď, a nie *kedy*. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 306—309.

Trepáreň, pletiareň. — Práca, 28. 1. 1974, s. 3.

1975

Kompozitá typu *Kraľovianstrana, Sliačanlazy* a *Rybárpole.* — Slovenská reč, *40,* 1975, s. 48—55.

Hydronymia Liptova. (Rozšírenie názvov typu *Sielničianka, Malatianka, Sliačanka.*) — Slovenská reč, *40,* 1975, s. 212—219.

Ľudová etymológia a toponomastika. (O niekoľkých ľudových etymológiách z horného Ponitria.) — Kultúra slova, *9,* 1975, s. 155—159, 208—212.

Šípä — šípie, kvieťa — kvietie a chotárne názvy *Dúbä, Tŕsťa* a *Dúba, Zúbra.* — Kultúra slova, *9,* 1975, s. 51—55.

Konislav, Konislava, Konislavce. — Krásy Slovenska, *52,* 1975, s. 396—399.

Príťažlivosť Choča je i v jeho názve. — Krásy Slovenska, *52,* 1975, s. 158—160.

Významné dielo historickej onomastiky. [B. Varsik, Osídlenie Košickej kotliny I, Bratislava 1964; II, 1973.] — Slavica Slovaca, *10,* 1975, s. 86—89 (ref.).

O nadmernom používaní slovies *pokryť (sa), pokrývať (sa).* — Slovenská reč, *40,* 1975, s. 382—383.

Čipky, čipkári, čipkovina. — Práca, 17. 2. 1975, s. 3. — Tamže: Vyznať sa do niečoho? (21. 4., s. 3). — Liptáci a Oravci (29. 9, s. 3).

1976

Z výraziva starého ševcovstva i nového obuvníctva. (Podšitie, podbitie: podošvy, polpodošvy a podrazenie.) — Kultúra slova, *10,* 1976, s. 336—343.

Hranice štandardizácie v toponymii. (Názvy typu *Ostrô, Plačlivô, Železnô, Bystrô.*) — Slovenská reč, *41,* 1976, s. 221—227.

Ľudové etymológie názvov z Liptova. — Kultúra slova, *10,* s. 209—216.

Názvy vrchov z osobných mien. — In: VI. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4.—6. apríla 1974. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 223—231.

Významné dielo zo slovenských dejín. [M. Kučera, Slovensko po páde Veľkej Moravy, Bratislava 1974.] — Slovenská reč, *41,* 1976, s. 122—125 (recenzia).

Medokýš, šťavica, kyslá voda. — Práca, 26. 1. 1976, s. 3. — Tamže: Videl *knieža,* a či *kniežaťa?* (1. 11., s. 3).

1977

O spisovnej výslovnosti niektorých zdvojených spoluhlások. — Slovenská reč, *42,* 1977, s. 219—226.

O význame adjektív *skúpy* a *lakomý.* — Slovenská reč, *42,* 1977, s. 23—27.

Diskusný príspevok V. Uhlára. — In: Jazykovedné štúdie 14. O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny. Zborník materiálov z vedeckej konferencie. (Smolenice 9.—11. decembra 1974.) Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 45—49.

Diskusný príspevok V Uhlára. — In: Jazykovedné štúdie. 14. O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny. Zborník materiálov z vedeckej konferencie (Smolenice 9.—11. decembra 1974.) Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 96—101.

Moskva — moskovský, Moskovčan (nie *moskvanský, Moskvan*). — Kultúra slova, *11,* 1977, s. 256.

Čí chlieb ješ? — Práca, 7. 2. 1977, s. 4. — Tamže: Slovenské osobné mená (28. 3., s 3). — *Reku, keď* (nie *kedy*) (10. 10., s. 3).

Z čoho je názov *Komjatná.* — Textilák, *29,* 1977, č. 37—38, s. 4.

1978

O slovách *tlo* a *tlatolište*. — Kultúra slova, *12*, 1978, s. 118—121.
Zemno — Zemen — Zemplín. (Prof. dr. Ľudovítovi Novákovi na 70. narodeniny.) — Slovenská reč, *43*, 1978, s. 266—274.
O podobách slovenských toponým *Železnô, Ostrô, Pustô*. — Slovenská reč, *43*, 1978, s. 166—168.
Ráztoky (apelatívum a toponymum). — Kultúra slova, *12*, 1978, s. 21—26.
Pôvod miestnych názvov *Bošany* a *Topoľčany*. — Kultúra slova, *12*, 1978, s. 273—276.

Historické dielo o slovenskom východe. [B. Varsik, Osídlenie Košickej kotliny III, Bratislava 1977.] — Učiteľské noviny, *28*, 1978, č. 28, s. 8 (ref.).
Jazyková stránka diela O. R. Halagu Košice — Balt. [O. R. Halaga: Košice — Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275—1562), Košice 1975.] — Slovenská reč, *43*, 1978, s. 117—122 (posudok jazykovej stránky publikácie).
Kraj — župa — stolica. — Kultúra slova, *12*, 1978, s. 179—180.
Okrem a mimo. — Práca, 23. 1. 1978, s. 3.
To, onô a *Málinô brdo*. — Učiteľské noviny, *27*, 1977, č. 14, s. 4.
Aj za jedným slovom chodiť budeš! — Učiteľské noviny, *28*, 1978, č. 43, s. 6.
Prečo sú Topoľčany Topoľčanmi? — Socialistický dnešok, *19*, 1978, č. 21, s. 3.

1979

Spisovné *áno, hej, nie* a nárečové *aj, no, ni*. — Slovenská reč *44*, 1979, s. 65—71.
Priezviská a ich jazyková stránka. — Slovenská reč, *44*, 1979, s. 153—161.
O pôvode názvu *Pukanec*. — Kultúra slova, *13*, 1979, s. 82—85.
Patočina — Patočiny (apelatívum a toponymum). — Kultúra slova, *13*, 1979, s. 269—271.

Krásny prvý deň. — Hviezdoslavov Kubín. 25. Spravodaj č. 3, 1979, nestránkované.
Hviezdoslavov Kubín a recitačná škola Viliama Záborského. — Javisko, *11*, 1979, 140—143.
Aj o slovenčinu ide. [Spisovný jazyk a jazyková kultúra, Bratislava 1979.] — Učiteľské noviny, *29*, 1979, č. 3, s. 12 (ref.).
Belo, Bela, Matej Bel. — Slovenská reč, *44*, 1979, s. 189—190.
Neskorý — včasný. — Kultúra slova, *13*, 1979, 16—17. — Tamže: O mene básnika Vladimíra Reisela (s. 118—119).
Izba ako voziareň. — Východoslovenské noviny, 19. 1. 1979, príl. č. 3, s. 2.
Rozsrdený a taký očarujúci *Rozsutec — Rázsutec*. — Krásy Slovenska, *56*, 1979, č. 2, s. 64—68. (aj o podobách Rozsutec a Rázsutec).
Velestúr v Kremnických vrchoch a *falzá rún*. — Vlastivedný časopis, *28*, 1979, s. 140—141 (o pomenovaní Velestúr).
Raj, rajčina, Rajec. — Práca, 3. 9. 1979, s. 3.

1980

Terminológia pradiarstva. 2. vyd. Bratislava, Alfa 1980. 8°. 184, s. (spoluautor).
100 rokov textilného školstva na Slovensku. Kežmarok — Ružomberok 1880—1980. 1. vyd. Ružomberok, SPŠT a ZRPŠ 1980. 8°. 80 s. (so zmienkami o práci na terminológii pradiarstva).
Veľké Uherce. 1274—1974. (Z dejín dediny a okolia) 1. vyd. Topoľčany, Vlastivedné múzeum 1980. 8°. 127, [3] s. (so staťou Nárečová slovenčina, s. 85—87).
Príslop, slop, prieval, priehyba. — Slovenská reč, *45*, 1980, s. 213—218.

Ľudové etymológie v toponymii. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska šírava 20.—24. septembra 1976). Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 191—196.

Terchová, Rozsutec, Rázsutec a valaská kolonizácia. — Slovenská reč, *45*, 1980, s. 87—96.

Recitácia — umenie, hodnotenie — škola (alebo Fejtón celkom zo života). — Javisko, *12*, 1980, č. 5, s. 269—270.

Ťažko napísať satiru alebo Ako sa vrch *Málinô* zosúva. — Krásy Slovenska, *57*, 1980, s. 498—499 (o názve Málinô).

25 Hviezdoslavových Kubínov a kultivovanie výslovnosti. — Kultúra slova, *14*, 1980, s. 33—38.

Hviezdoslavov Kubín. — In: Tak prišla k nám poézia. Pamätnica k XXV. Hviezdoslavovmu Kubínu. Red. P. Škrabák. Bratislava, Obzor 1980, s. 15—126.

Z galérie najúspešnejších. — In: Tak prišla k nám poézia. Pamätnica k XXV. Hviezdoslavovmu Kubínu. Red. P. Škrabák. Bratislava, Obzor 1980, s. 60—66.

Detskí recitátori na Hviezdoslavovom Kubíne. — Javisko, *12*, 1980, s. 504.

Detský recitačný prejav. — Orava, *16*, 1980, č 39, s. 3.

Slovensko malé — slovenčina šíra. — Ľud, 26, 4. 1980, s. 4.

Konečne eseje o slovenčine. [R. Krajčovič, Pri prameňoch slovenčiny. Eseje, Martin 1978.] — Slovenská reč, *45*, 1980, s. 120—123 (ref.).

Zemplín — Zemno. — Východoslovenské noviny, 26. 4. 1980, príl. č 17, s. 4.

1981

Dvojhlásky a kodifikácia. — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 171—174.

O výslovnosti spoluhlásky *k* ako *g* v niektorých slovách. — Kultúra slova, *15*, 1981, s. 237—241.

Vrchy a vrchári. — Kultúra slova, *15*, 1981, s. 48—53.

Štýl Karola Horáka v novele Zánik dialektu. — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 81—88.

Vihorlat a *Vičoma/Vyčoma* v ľudovej etymológii. — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 298—302.

Hrad na Michalove nad Uhercami a jeho funkcia v nitrianskom Tekove a na hornom Požitaví. — In: Západné Slovensko, 8. Vlastivedný zborník múzeí Západoslovenského kraja. Red. L. Pál. Bratislava, Obzor 1981, s. 219—227, rus. a nem. res. s. 228—229 (aj o niektorých miestnych názvoch a ich derivátoch).

Aký budeš Hviezdoslavov Kubín? Hviezdoslavov Kubín málo príťažlivý? — Orava, 17, 1981, č. 22, s. 5.

O názvoch miest a dedín. [L. Hosák — R. Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku II, Praha 1980.] — Východoslovenské noviny, 6. 3. 1981, príl., č. 9, s. 2 (ref.)

M. Hayeková, Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945, Bratislava 1979. — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 175—179 (recenzia).

Ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí. [Ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí, red. I. Ripka, Bratislava 1980.] — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 244—248 (recenzia).

Názov *Mních* a *Svorad* v Liptove. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *22*, 1981, s. 228—230.

O častici *iveľmi*. — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 63—64.

Ženíme sa a vydávame. — Práca, 22. 6. 1981, s. 3. — Tamže: Čiu pieseň spievali? (31. 8., s. 4).

Z najstarších dejín nášho okresu. — Obzor NV (ONV Topoľčany), 7, 1981, č. 2—3, s. 13—14 (podľa miestnych názvov).

Na Sládkovičovej Radvani 1981. — Slovenské pohľady, *97*, 1981, č. 9, s. 154—155.

Sládkovičova Radvaň 81 úspešná. — Javisko, *13*, 1981, s. 616—617. — Tamže: Po slovensky aj v Liberci (s. 622).
Hrejivé kubínske ovzdušie. — Bulletin XXVII. Hviezdoslavovho Kubína, 1981, s. 7—9.

Zostavil *L. Dvonč*

Životné jubileum významného českého jazykovedca

V júni 1982 si Jazykovědné sdružení v Prahe pripomenulo životné jubileum univ. prof. Aloisa Jedličku, dlhoročného vedúceho redaktora časopisu Naše řeč, člena Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV, predsedu Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky, podpredsedu Medzinárodnej komisie pre slovanskú lingvistickú terminológiu a iných komisií, autora, resp. spoluautora viacerých knižných monografií, významných lexikografických diel, vysokoškolských učebníc, mnohých teoretických štúdií i popularizačných prác z teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, zo štylistiky, z konfrontačného štúdia češtiny a slovenčiny a i.

A. Jedlička pochádza z Brna (nar. 20. 6. 1912). Po štúdiách v rodnom meste vyučoval na stredných školách v Košiciach a v Prahe. Potom pracoval osem rokov v Kancelárii Slovníka jazyka českého pri Českej akadémii vied a umení, kde získal cenné skúsenosti z lexikografickej teórie a praxe. V r. 1948 sa stal univerzitným profesorom a v tejto hodnosti pôsobil na Pedagogickej fakulte UK v Prahe, na Vysokej škole pedagogickej v Prahe a napokon na Filozofickej fakulte UK v Prahe. Po celý čas svojho vysokoškolského pôsobenia sa popri pedagogickej praxi venoval vedeckému výskumu a jeho výsledky publikoval vo významných časopiseckých štúdiách a v knižných monografiách. V tvorivej vedeckej práci a v publikačnej činnosti pokračuje aj po odchode na dôchodok.

A. Jedlička patrí do toho typu vedcov, ktorých celá vedecká činnosť vychádza z potrieb spoločnosti a smeruje k potrebám spoločnosti. Zračí sa to nielen v úspešných stredoškolských a vysokoškolských učebniciach, ktorých je spoluautorom, ale aj v jeho monografických prácach, ako aj v jeho tvorivej účasti na veľkých kolektívnych dielach. Jedličkova — Havránkova *Stručná mluvnice česká* vyšla v pätnástich vydaniach a základná vedecká *Česká mluvnice*, ktorú často berú do rúk aj autori slovenských gramatík, vyšla v piatich vydaniach. A. Jedlička je hlavným autorom učebnice *Základy české stylistiky* a spoluautorom vysokoškolských učebníc *Slovenština* (dosiaľ päť vydaní) a *Čeština*.

Najvýznamnejšou teoretickou prácou A. Jedličku je monografia *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Autor ňou prehĺbil a obohatil teóriu spisovného jazyka, rozvíjajúc teoretické tézy Pražského lingvistického krúžku o jazykovej norme a kodifikácii, o variantnosti spisovnej normy, o štýlovej diferenciácii spisovného jazyka a o jazykovej kultúre. Čerpajúc podnety zo súčasnej zahraničnej teoretickej literatúry, postavil do čela svojich výkladov kapitoly o pojmoch jazyková situácia a útvary a formy národného jazyka. Jedličkova monografia sa stretla s veľmi pozitívnym ohlasom doma i v zahraničí. Vyšla aj v nemeckom vydaní. Autor si v monografii pozorne všíma v konfrontačnom pohľade aj slovenskú jazykovú situáciu, s ktorou so oboznámil nielen v prácach slovenských jazykovedcov, ale aj vlastným výskumom vo viacerých konfrontačných štúdiách

češtiny a slovenčiny. Jedličkova monografia poskytuje nejeden cenný podnet aj pre štúdium teoretických otázok súčasnej spisovnej slovenčiny.

Dôležitou súčasťou teórie spisovného jazyka sú otázky funkčných štýlov a rozvrstvenia výrazových prostriedkov. Tieto otázky patria medzi obľúbené témy viacerých Jedličkových štúdií a referátov na vedeckých konferenciách.

Z dejín spisovnej češtiny sa A. Jedlička podrobne zaoberal najmä úlohou a zásluhami vedúcich osobností v českom národnom obrodení: Josefa Dobrovského a Josefa Jungmanna. Analyzoval bohemistické práce P. J. Šafárika a prispel k objektívnemu hodnoteniu diela Martina Hattalu.

Významná je Jedličkova autorská a redakčná účasť na základných lexikografických dielach, ako je veľký *Příruční slovník jazyka českého*, štvorzväzkový *Slovník spisovného jazyka českého* a dvojdielny *Slovník slovanské lingvistické terminologie.*

Pozornosť a ocenenie si zaslúžia aj Jedličkove popularizačné práce o otázkach spisovného jazyka a jazykovej kultúry, publikované v časopisoch a v zborníkoch O mluveném slově, O češtině pro Čechy a vo výberoch z Jazykového koutka Čs. rozhlasu.

Rozsiahlu a mnohostrannú činnosť A. Jedličku podrobnejšie zhodnotili českí jazykovedci pri jeho životných jubileách. My sme sa krátko dotkli tých zložiek jubilantovej činnosti, ktoré mali významnejší vplyv na rozvoj slovenskej jazykovedy. V tejto súvislosti sa žiada spomenúť častý a pravidelný pracovný styk A. Jedličku so slovenskými jazykovedcami pri spoločných vedeckých podujatiach, na vedeckých konferenciách a sympóziách, pri práci na učebných osnovách a učebniciach, na rokovaniach v komisiách a vo Vedeckom kolégiu jazykovedy ČSAV. V tomto osobnom styku nikdy nechýbal u A. Jedličku vzťah úprimného priateľstva a čestného a korektného postoja k prediskutúvaným spoločným otázkam bohemistiky a slovakistiky a vedy vôbec. Slovenskí jazykovedci si Aloisa Jedličku hlboko vážia ako vedca i ako človeka. Do ďalších rokov mu želáme dobré zdravie a zachovanie tvorivých síl pre prácu na prospech našej socialistickej spoločnosti.

Š. Peciar

Jubileum juhoslovanského slovakistu

Rozvoj slovakistiky v Juhoslávii je úzko spätý s menom prof. dr. Daniela Dudka, ktorý sa tohto roku dožíva v dobrom zdraví a v plnom pracovnom rozmachu päťdesiatich rokov.

D. Dudok sa narodil 26. júna 1932 v sriemskom Erdevíku v Juhoslávii. Po matúre na slovenskom gymnáziu v Báčskom Petrovci (r. 1950) študoval v rokoch 1950—1955 slavistiku (odbor bohemistika — slovakistika) na Filozofickej fakulte Belehradskej univerzity. Po skončení vysokoškolského štúdia v Belehrade si prehlboval slavistické vzdelanie na jednoročnom študijnom pobyte v Prahe a Bratislave Počas tohto pobytu sa zároveň oboznamoval aj s organizáciou jazykového výskumu, s metodológiou českej a slovenskej jazykovedy, nadviazal osobné priateľské i pracovné kontakty so slovenskými jazykovedcami. Od r. 1958 pracuje D. Dudok ako vysokoškolský učiteľ na Filozofickej fakulte Novosadskej univerzity. V r. 1966 sa habilitoval na slovenskú jazykovedu. Tri školské roky

potom ako hosťujúci docent prednášal srbochorvátčinu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Od r. 1977 prednáša slovenský jazyk ako univerzitný profesor v Slovakistickom ústave Filozofickej fakulty v Novom Sade.

Výskumná a vedecká orientácia D. Dudka vyplynula priamo z jeho pedagogickej činnosti: z úlohy prednášať slovenský spisovný jazyk v juhoslovanskom prostredí, kde žijú Slováci intenzívnym spoločenským a kultúrnym životom, kde je však povaha vzťahu spisovnej slovenčiny a nárečí iná než na Slovensku. A práve tento špecifický vzťah spisovnej slovenčiny k miestnym nárečiam priviedol D. Dudka hneď na začiatku vedeckej dráhy k výskumu slovenských nárečí vo Vojvodine. Preto nie je ani náhoda, že na začiatku dialektologických výskumov sa nevenoval ani nárečiu rodnej dediny, ani nárečiam stredoslovenského typu, ale sa zameral na nárečie západoslovenského typu, kde sú vzťahy k spisovnej slovenčine ešte zložitejšie. Tak vznikla aj jeho prvá monografia *Nárečie Pivnice v Báčke* (Martin 1972). Druhá monografia D. Dudka *Nárečie Aradáča v Banáte* (Zborník Spolku vojvodinských slovakistov, 1980) svojím obsahom presahuje rámec bežných nárečových opisov, keďže sa tu skúmajú v širokých politických i kultúrnohistorických súvislostiach viaceré konvergentné a divergentné jazykové procesy, ktoré viedli ku vzniku osobitného stredoslovenského nárečia v južnoslovanskom prostredí. Pri takto osnovanom nárečovom opise prichádza D. Dudok k záverom, ktoré môžu mať aj širšiu všeobecnojazykovednú platnosť. Za posledných desať rokov rozvinul D. Dudok aj rozsiahly a dobre premyslený výskum ostatných slovenských nárečí nielen vo Vojvodine, ale aj v Slavónii v Chorvátsku. Z tohto výskumu by mali vzniknúť dve syntetické práce — *Atlas slovenských nárečí v Juhoslávii* a *Slovník slovenských nárečí v Juhoslávii.*

Druhým výskumným poľom D. Dudka sú dejiny spisovnej slovenčiny v Juhoslávii. V štúdiách, ktoré doteraz publikoval z tejto oblasti (Zborník Spolku vojvodinských slovakistov, 1979; 1981), skúma uplatňovanie a rozvoj spisovnej slovenčiny počas dvestoročného obdobia života Slovákov vo Vojvodine. Osobitne cenné v týchto výskumoch je to, že D. Dudok stále konfrontuje podobu spisovnej slovenčiny vo Vojvodine s podobou spisovnej slovenčiny na Slovensku. Tieto štúdie tvoria solídny základ pre budúce syntetické dejiny spisovnej slovenčiny v Juhoslávii.

Tretím pracovným poľom D. Dudka je starostlivosť o kultúru spisovnej slovenčiny v Juhoslávii, kde sa spisovná slovenčina používa v písanej podobe štylisticky diferencovane, a to na školách všetkých stupňov, v tlači, rozhlase, televízii i v umeleckej literatúre. Okrem viacerých programových článkov o funkciách spisovnej slovenčiny a pestovaní kultúry spisovnej slovenčiny v podmienkach slovensko-srbochorvátskeho bilingvizmu pripravil D. Dudok niekoľko desiatok príspevkov pre Jazykovú poradňu slovenských vysielaní Novosadského rozhlasu.

Popri pedagogickej a vedeckovýskumnej práci D. Dudok veľmi veľa času venoval a venuje aj organizačnej práci zameranej na rozvoj slovakistiky v Juhoslávii. Už v r. 1960 kládol základy vysokoškolského štúdia slovenského jazyka vo Vojvodine, neskôr (r. 1968) rozpracúval osnovy jazykovednej zložky štúdia slovenského jazyka už na samostatnej katedre slovenského jazyka a literatúry. Stál pri základoch Slovakistického ústavu (r. 1975), ktorý prvé dva roky aj viedol ako riaditeľ. Veľký podiel má na založení a činnosti Spolku vojvodinských slovakistov (r. 1969), ktorého predsedom bol prvé štyri roky. V súčasnosti je

hlavným a vedúcim redaktorom vedeckého periodika tohto spolku — Zborníka vojvodinských slovakistov.

Pri príležitosti prvého významného jubilea v živote prof. dr. D. Dudka prichodí nám úprimne sa mu poďakovať za všetko, čo vykonal pre rozvoj slovakistiky v Juhoslávii, a rovnako úprimne mu zaželať veľa zdravia, životnú pohodu a ďalšie úspechy v pedagogickej, vedeckej a organizačnej práci.

E. Horák

Studia Academica Slovaca 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981. 542 s.

Objektívna zhoda okolností — desaťročné jubileum zborníka Studia Academica Slovaca a životné jubileum jeho zakladateľa, vedeckého redaktora a desiaty rok aj riaditeľa Letného seminára slovenského jazyka a kultúry prof. dr. Jozefa Mistríka, DrSc., môže byť aj náhodná. Zato metodologická profilácia a obsahová náplň tohto zborníka, ktorý za desať rokov v 329 príspevkoch špecificky a originálne „zmapoval" slovenskú lingvistickú produkciu, je v symbióze s jubilantovou vedeckou, pracovnou, organizačnou i ľudskou orientáciou.

Metodicky vychádzajúc predovšetkým z prezentácie lingvistických analýz „navonok", autori zborníkov výstižne charakterizovali jednotlivé podsystémy slovenčiny, upozornili na ich typologické zvláštnosti a špecifické prvky (vrátane historických exkurzov a interpretácií). Zborník pravidelne prinášal kontrastívne štúdie, začínajúc češtinou a ruštinou až po lužickú srbčinu a maďarčinu, predstavoval špecifické nárečové javy, a to buď súhrnne, alebo v rámci vybraných skupín, prinášal originálne etymológie slovenských slov. Tento metodický postup však nevylučoval ani zachytenie nových javov, či už išlo o retrográdne a frekvenčné zákonitosti slovenčiny, nové fonologické interpretácie, formujúcu sa textovú syntax až po súčasné porovnávanie čiastkových podoblastí jazykového systému slovenčiny v kontexte systémov iných jazykov. V posledných ročníkoch pribudli aj nevyhnutné vedecko-organizačné informácie o slovenských jazykovedných časopisoch, spolkoch, spoločnostiach a konferenciách, pravidelne uverejňované informácie o autoroch zborníka a v 10. zväzku aj veľmi užitočný obsah textov zo všetkých predchádzajúcich ročníkov, ako aj prehľad o frekventantoch, vedúcich pracovníkoch a lektoroch seminára za uplynulých desať rokov (1972—1981). Proporčne menej pozornosti sa venovalo teórii spisovného jazyka, syntaktickým problémom, aktuálnym otázkam tvorenia slov, prípadne aj takým štylistickým a sémantickým interpretáciám slovnej zásoby slovenčiny, ktoré by mohli zaujímať najmä prekladateľov.

Príspevky vybrané do 10. zväzku sú tiež tematicky pestré, vyznačujú sa niektorými novými riešeniami a koncepciami. E. B a j z í k o v á (*Hodnotiace jazykové prostriedky v texte*, s. 43—52) na základe rozboru slohového postupu na jednej vyučovacej hodine stručne predstavuje postupy formujúcej sa pragmalingvistiky. — L. D v o n č v príspevku *Nesklonné slová v spisovnej slovenčine* (s. 63—85) prináša pomerne súhrnný prehľad týchto slov (obyčajne sa uvádzajú rozptýlene pri jednotlivých gramatických vzoroch). — J. F i n d r a demonštruje, ako možno systémovejšie opísať slovnú zásobu slovenčiny zavedením širšej, nadradenej kategórie, ako je bežne používaná vrstva slovnej zásoby, a to sú tzv.

štylistické triedy slov (*K štylistickej klasifikácii slovnej zásoby*, s. 99—113). — A. Habovštiak v zaujímavom príspevku *Slová cudzieho pôvodu v slovenských nárečiach* (s. 115—133) prináša súhrnné poznatky zo IV. zväzku Atlasu slovenského jazyka, pričom si všíma geografické rozšírenie cudzích slov na území Slovenska od najstaršieho obdobia, ich diferenciáciu vo vzťahu k slovnej zásobe domáceho pôvodu, ako aj vo vzťahu prevzatých slov v slovenských nárečiach k prevzatým slovám tých jazykov, s ktorými slovenčina bezprostredne súvisí.

Základné knižné a časopisecké práce uvádza F. Kočiš v príspevku *Jazykoveda na Slovensku po roku 1945* (s. 195—212). Stálo by azda za uváženie, či by sa postupne nemalo predstavovať to, ako sú v slovenčine opísané jednotlivé jazykové roviny (napr. typy fonologických opisov slovenčiny, charakteristika nárečových atlasov, špecifika jednotlivých lexikografických diel, formovanie teórie spisovného jazyka a pod.). — J. Mistrík v širšom jazykovom rámci opisuje honoratív v slovenčine (s. 255—267). Definuje ho ako „spôsob vyjadrovania sociálnych vzťahov medzi hovoriacim a adresátom v procese rečovej komunikácie" (s. 257). Za základný a štylisticky neutrálny spôsob kontaktovania v hovorovom štýle pokladá tykanie; vykanie je viac sémanticky rozkolísané a je dominantné v písaných, odborných, oficiálnych a vecných textoch. — J. Mlacek (*Príslovia a ich jazykové vlastnosti v slovenčine*, s. 285—302) pomocou konštrukčných a niektorých iných morfologických vlastností podáva charakteristické znaky prísloví v slovenčine a spresňuje aj hranicu medzi príslovami a porekadlami.

Príspevok Ľ. Nováka *K reforme slovenského a českého pravopisu* (s 315—327) je tiež jubilejný — r. 1981 uplynulo 50 rokov od prvej rozsiahlej štúdie autora, v ktorej žiadal radikálnu pravopisnú reformu obidvoch jazykov. Hoci sú Novákove argumenty vedecky akceptovateľné (vrátane výstižnej konštatácie, že písmená *y, ä, ô, ů* sú „grafické náhrobčeky v mene tradície" — s. 321), pri uvažovaní o radikálnej pravopisnej reforme doteraz vždy prevážili mimojazykové okolnosti. Domnievame sa, že s rozširovaním komunikačných sfér spisovného jazyka sa bude táto „bariéra" len zväčšovať. — Š. Ondruš v zaujímavej štúdii *Sémantická motivácia základných právnych pojmov u starých Slovanov a Slovákov* (s. 329—346) analyzuje slová *poriadok — právo — súd — zákon*. Metodicky vychádza z predpokladu, že pre určenie sémantickej motivácie (čiže obsahovej etymológie) právnych pojmov u Slovanov je relevantná indikácia daná sémantickou motiváciou základných právnych pojmov u iných národov (v iných jazykoch), že pre právne lexikálno-sémantické polia platia obdobné univerzálie ako pre iné lexikálno-sémantické polia jazyka (s. 333).

Stručný náčrt syntetickej teórie slovenskej fonológie po prvý raz predstavuje J. Sabol (*Teoretické východiská slovenskej fonológie*, s. 391—402). Vychádzajúc metodologicky z dialektického vzťahu jednotlivého a všeobecného (konkrétneho — abstraktného), rozlišuje vo fonologickej analýze tri základné jednotky: fónu (segment rečového signálu, hláska), fonému (zväzok dištinktívnych príznakov) a morfofonému (vymedzuje sa v morféme na základe pozícií maximálnej fonologickej diferenciácie). — O. Schulzová v príspevku *Jazyková situácia v ČSSR* (s. 403—418) ukazuje, ako komunistickí novinári (Ladislav Novomeský, Július Fučík a i.) nepretláčali do češtiny a slovenčiny ani neprirodzené zbližovacie tendencie, ani separatistické „obranárske" postoje. — Š. Švagrovský (*Z histórie slovensko-ruských kontaktov na poli jazykovedy*, s. 419—431) na základe výskumu archívnych dokumentov podrobne oboznamuje

s činnosťou a dielom Emila Černého — najerudovanejšieho filológa, pedagóga a publicistu približne z 15 slovenských klasických filológov, ktorí sa v 60.—80. rokoch minulého storočia vysťahovali do Ruska. Jeho učebnice gréčtiny vychádzali v desiatkach vydaní po viac ako tridsať rokov.

Bližšie si všimneme dve aktuálne práce. Príspevok Š. Peciara *Hovorový štýl v slovenskej a českej jazykovej situácii* (s. 347—368) je čiastočne zaktualizovaným návratom k autorovej rozsiahlej štúdii z r. 1965. Hoci autor v titulku naznačuje, že pracuje s najnovšou terminológiou v oblasti teórie spisovného jazyka, príspevok je v podstate založený na analýze materiálu z prvej štúdie. Príklady spred 17 rokov tvoria pomaly už „zlatý fond" hovorového štýlu slovenčiny a aj pôvodné teoretické východiská sa žiada s odstupom času spresniť. Predovšetkým ide o komunikačnú sféru hovorových prostriedkov, ktorú podľa nášho názoru nemožno vymedzovať len pracovným, priateľským a rodinným prostredím, ale treba brať do úvahy aj čoraz častejší výskyt hovorových prostriedkov v masovokomunikačných prostriedkoch — v niektorých žánroch bežný, pri niektorých slovách dokonca prevažujúci výskyt, a to nielen v hovorenej forme (reportáže a interview v rozhlase a televízii), ale aj v písanej forme.

Z rozšírenia komunikačnej sféry vyplýva aj to, že kritérium hovorovosti nemožno opierať len o existenciu neutrálneho pendantu (neutrálnej pozície), ale žiada sa pripustiť aj paralelný výskyt dvoch rovnocenných neutrálnych variantov v prípadoch ako *bežky/bežecké lyže, lyžovačka/lyžovanie, organovať/hrať na organe, presilovka/presilová hra* a pod. Toto stanovisko podporuje aj fakt, že sa napr. čoraz výraznejšie presadzuje tendencia po „rýchlom" prenikaní prostriedkov pôvodne hodnotených ako slangových až do neutrálnej pozície (typy ako *stratár, strojár, závlahár, zemiakár* a pod.). Zo súboru štýlotvorných činiteľov hovorového štýlu, ako ich vymedzil J. Mistrík (ústnosť — konverzačnosť — súkromnosť — situačnosť — tendencia k stručnosti — expresívnosť), v súčasnej jazykovej situácii sa výrazne rozširuje funkcia prvkov s tendenciou po stručnosti (ekonomickosti) jazykovej komunikácie.

Čiastočne rozporné sa nám vidí aj Peciarovo chápanie hovorového štýlu z aspektu spisovnosti/nespisovnosti. Ak sa totiž hovorový štýl pokladá za „osobitý jazykový útvar spisovnej slovenčiny" (s. 365), potom nemožno bez ďalšieho (aspoň dichotomického) členenia hovorového štýlu zároveň pripúšťať realizáciu hovorového štýlu nespisovnými jazykovými prejavmi (interdialektom) alebo miestnymi nárečiami až po hranicu, kým vlastne neprevážia. Naša doterajšia analýza hovorových prostriedkov tiež ukazuje, že tieto hovorové prostriedky sa najviac využívajú v masovokomunikačných prostriedkoch, menej v umeleckej literatúre.

Po Urbančokovom teoretickom náčrte hraníc a funkcie slangu v slovenčine a čiastkových výskumoch Š. Krištofa v šesťdesiatych rokoch prichádza s novou koncepciou slangu B. Hochel (*Slang v národnom jazyku,* s. 135—154). Hoci autorova koncepcia je premyslená a originálna (a navyše podopretá slovníkom slovenského slangu, ktorý autor zostavil a pripravil na vydanie), niektoré všeobecné konštatácie sú nepresné alebo aj nesprávne. Napríklad hneď to tvrdenie, že v časti slovenskej jazykovedy „prevláda názor o neexistencii slovenského slangu" (s. 137), nemožno doložiť z nijakej novšej práce o teórii spisovného jazyka. Autorovo presvedčenie, že sa slang „používa alebo využíva v celom národnom celku, čiže jeho väčšia alebo menšia časť tvorí súčasť aktívnej alebo aspoň pasívnej slovnej zásoby každého používateľa národného jazyka" (s. 143),

by sa dalo akceptovať len po rozsiahlejšom sociolingvistickom výskume. Ak sa dnes za hlavný zdroj obohacovania slovnej zásoby spisovného jazyka jednoznačne pokladá preberanie internacionálnych slov, autorovo tvrdenie, že „slang je dnes jediným zdrojom obohacovania lexiky spisovného jazyka" (s. 147) neobstojí, dokonca ani vtedy, keby sa brala do úvahy len nocionálna lexika. Hoci súčasné dialektologické výskumy ukazujú, že štruktúra a norma slovenských nárečí sa destabilizuje, je priodvážne hovoriť už len o historickej úlohe teritoriálnych nárečí pri obohacovaní lexiky spisovnej slovenčiny (s. 147).

V porovnaní s pretrvávajúcim chápaním slangu v slovenčine ako istého dezintegrovaného a deformovaného útvaru (na pozadí spisovného jazyka) B. Hochel vychádza z protikladného stanoviska, z integrujúcej funkcie slangu. V rámci nespisovných útvarov jazyka vyčleňuje: 1. teritoriálne nárečia, 2. argoty, 3. žargóny, 4. sociolekty — a) profesionálne nárečia, b) sociálne nárečia, c) záujmové nárečia (doterajšie tradičné chápanie slangu), 5. slang. Slang je teda v tomto členení — ktoré by si nevyhnutne žiadalo hlbšie hierarchické usporiadanie — na najvyššom mieste, pretože podľa autora slang „vzniká a funguje tak, že preberá periférne jazykové prostriedky z ostatných nespisovných vrstiev národného jazyka" (s. 143). Takéto vymedzenie slangu je zároveň aj argumentom proti jeho nestálosti. B. Hochel rozlišuje tri stupne slangovosti (jadro, strednú vrstvu, okrajovú vrstvu), pričom vlastný slang tvoria jadro a stredná vrstva. Málokto by, pravda, zaraďoval typicky hovorové slová ako ***panelák, cvernovka*** a i. (s 145) medzi slangové, ale naznačená hierarchizácia je vcelku primeraná súčasnej jazykovej situácii a treba ju ďalej špecifikovať (napr. aj v súvislosti s expanziou prostriedkov hovorového štýlu). V každom prípade však, ak na začiatku nepodľahneme autorovým preexponovaným konštatáciám, jeho interpretácia slangu je rovnako originálna ako aktuálna.

Desaťročná existencia zborníka Studia Academica Slovaca ukazuje nielen na to, ako možno slovenskú lingvistiku úspešne reprezentovať v medzinárodných reláciách, ale ako pri takomto postupe prehĺbiť aj z vnútrolingvistického aspektu poznávanie skúmaného objektu. Škoda len, že zborník nevychádza vo väčšom náklade a že ako účelová publikácia nie je prístupný všetkým záujemcom.

J. Bosák

Dve nové učebnice slovenčiny ako cudzieho jazyka

Slovenčina ako cudzí jazyk sa vyučuje na viac ako 30 vysokých školách v zahraničí, na letných seminároch slovenského jazyka a kultúry, na Filozofickej fakulte UK i v špeciálnych zariadeniach pre cudzincov, ktorí prichádzajú k nám na odborné štúdium (Senec, Herľany a i.). Pre frekventantov týchto škôl a kurzov treba pripravovať také učebné pomôcky, aby sa v čo najkratšom čase zblížili so slovenčinou a aby mohli študovať odbornú literatúru, čítať našu tlač a dorozumievať sa v slovenčine. Metodický postup je v takýchto učebniciach iný ako v učebniciach slovenčiny, v ktorých je slovenčina materinským jazykom. Učebnica J. Mistríka *Basic Slovak* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 160 s.) je koncipovaná analogicky ako známa práca Basic English C. K. Ogdena. Nejde o učebnicu základov slovenčiny, ale v podstate o umelo zredukovanú, zjednodušenú slovenčinu. Základným princípom, z ktorého sa vychádza, je obmedzený rozsah slovnej zásoby. V knihe sa uplat-

ňuje iba 800 najfrekventovanejších slov zo slovenského frekvenčného slovníka. Na základe týchto slov sú zostavené východiskové texty, z ktorých vôbec nebadať, že ide o zredukovaný slovník. Príťažlivým štýlom sú tu spracované pomerne náročné témy, ako *Čas sú peniaze, Na horách, Čítanie ako potreba, U priateľa* a pod. V knihe sa dokazuje, že 800 najfrekventovanejších slov stačí na to, aby sa človek mohol dorozumieť aj v zložitých životných situáciách. Medzi najfrekventovanejšie slová patria gramatické slová, zámená a niektoré základné slovesá.

Otázky výslovnosti sa preberajú v krátkom kurze na 9 stranách, a to hlavne porovnavaním slovenčiny s angličtinou. Výslovnosť sa osvojuje vo fonetickom kurze nacvičovaním jednak vybraných slovenských slov, jednak internacionálnych slov, ktoré sú v angličtine a v slovenčine veľmi blízke graficky, ale odlišné foneticky.

Gramatika sa preberá analogicky ako slovník. Aj tu sa uplatňuje princíp frekvencie. Paradigmatika sa preberá na základe známeho didaktického systému — od blízkeho k vzdialenejšiemu, od ľahkého k ťažšiemu. Z pádov sa preberá najskôr nominatív a akuzatív, až neskôr datív a lokál, a po nich genitív a inštrumentál. Podľa frekvencie sa postupuje aj pri nácviku časovania slovies. Je pozoruhodne, ale celkom odôvodnene, že číslovky sa odsunuli až do posledných lekcií (napr. poznávanie hodín je až v poslednej lekcii). Cvičenia sú adeptovi sympatické preto, že nie sú v nich tzv. chytáky a že sa veľký dôraz kladie na opakovanie slovných spojení a vetných modelov. Na malej ploche (na 100 stránkach) sa preberá celá slovenská gramatika a precvičuje sa základná zásoba.

Na konci učebnice sú prehľady paradigiem mien i slovies a slovníčky. Kniha je napísaná v anglickom jazyku.

Trocha odlišne je koncipovaná učebnica slovenčiny od J. Mistríka a R. Tugušev ovej napísaná v ruštine (Učebnik slovackogo jazyka. Moskva, Vyššaja škola 1981. 245 s.). Je to kniha adresovaná v prvom rade študentom vysokých škôl v ZSSR, ktorí študujú slovenčinu ako odbor. Pri zostavovaní osnovy tejto učebnice sa vychádzalo z toho, že jej používatelia už ovládajú jeden slovanský jazyk (ruštinu). Nie sú pre nich novými pojmami také kategórie, ako napr. rod, pád, slovesný vid atď. Navyše sú niektoré slovenské slová s ruskými ortograficky i foneticky zhodné, no i tak sa v texte celej učebnice často poukazuje na ich rozdielnu sémantiku (tzv. falošní priatelia prekladateľa). V tejto knihe sa precvičuje okolo 3000 slov a frazeologických jednotiek a dôkladne sa preberá celá paradigmatika aj s výnimkami.

Uvodný (tzv. fonetický) kurz je rozsiahly a dôkladný — na 50 stranách sa konfrontuje fonetika slovenčiny s fonetikou ruštiny. Jadrom učebnice je 28 lekcií na 330 stranách. Stavba lekcie je klasická: východiskový text, slovník, lexikálno-gramatické poznámky, gramatika, cvičenia, text na čítanie a prekladanie. Zvlášť príťažlivé sú texty z vecnej a umeleckej literatúry. Cvičenia sú náročné. Nútia používateľa tvoriť celé konštrukcie, vety alebo až súvislé texty.

Kniha má aj prílohy, a to gramatické tabuľky a konverzačné slovensko-ruské texty. Spoluautorkou J. Mistríka je pracovníčka Leningradskej štátnej univerzity kandidátka vied Róza Tugušev ová, teraz lektorka ruského jazyka na Univerzite J. E. Purkyně v Brne, niekoľkoročná účastníčka letného seminára Studia Academica Slovaca.

D. Augustinská

ROZLIČNOSTI

Slovo maniak, jeho výslovnosť a deriváty. — Slovo *maniak* je cudzieho pôvodu a jeho význam sa napr. v Slovníku slovenského jazyka II, 1960, s. 93 (ďalej SSJ II) vykladá ako „človek postihnutý nejakou mániou". To značí, že toto slovo významovo súvisí s cudzím výrazom *mánia* a že je od neho istým slovotvorným postupom utvorené (porov. napr. heslo *mánia* v Praktickej príručke slovenského pravopisu od A. Zaunera, 4. vyd. 1973, s. 278, v ktorom sú uvedené aj ostatné deriváty). Nebudeme sa podrobne zaoberať postupom, akým sa slovo *maniak* utvorilo od svojho základu *mánia*. Pozornosť chceme sústrediť na výslovnostnú stránku obidvoch slov. Treba konštatovať, že obidve slová sa výslovnostne trocha odlišujú: slovo *mánia* sa vyslovuje s dlhým *á*, slabika *-ni-* je tvrdá a koncové *a* s predchádzajúcim *i* netvorí dvojhlásku, samohlásky *i, a* sú teda heterosylabické, a tak slovo *mánia* je trojslabičné. Ešte viac nás však zaujíma výslovnosť slova *maniak*, lebo zdá sa, že od vydania SSJ II prekonalo toto slovo ústý ortoepický vývin.

V spomínanom slovníku sa v hesle *maniak* uvádza, že hláska *n* sa vyslovuje tvrdo. Z toho však, že sa tu odporúča tvrdá výslovnosť spoluhlásky *n*, možno usudzovať, že slovo *maniak* sa má vyslovovať podobne ako jeho základ, teda s tvrdou slabikou *-ni-* a že slovo *maniak* je tiež trojslabičné: *ma-ni-ak*. Aj v Zaunerovej pravopisnej príručke sa v hesle *mánia* predpisuje tvrdá výslovnosť slabiky *-ni-*, a keďže iné pripomienky k výslovnosti ostatných derivátov v hesle nie sú, treba túto tvrdú výslovnosť uplatňovať vo všetkých derivátoch: *manický, maniatický, maniak, maniacký, maniacky*.

Takmer všetky varianty od slov *mánia* a *maniak* uvádzajú aj autorky Slovníka cudzích slov (1979, s. 546). Sú to tieto deriváty: *maniacky, maniactvo, maniakizmus, maniačka, maniakálny, maniatický, manický*. Ich výslovnosť autorky slovníka osobitne nenaznačujú, ale zdá sa, že pri niektorých derivátoch predpokladajú mäkkú výslovnosť spoluhlásky *n*, pretože skupinu hlások *-ia-* pokladajú za dvojhlásku *-i̯a-*. Potvrdzuje to najmä prídavné meno *maniacky*, ktorého prípona *-cky* je v tomto slovníku krátka. Predpokladáme, že je to dôsledok zachovania pravidla o rytmickom krátení. V SSJ II sa tento derivát ešte uvádza s dlhou adjektívnou príponou *(maniacký)* a rovnako aj vo 4. vydaní Zaunerovej príručky.

Príručný slovník slovenskej výslovnosti Á. Kráľa, ktorý vyšiel v roku 1979, na s. 237 uvádza slovo *maniak* už s mäkkou výslovnosťou slabiky *-niak*. Á. Kráľ tu teda predpokladá dvojhlásku *-i̯a-*. Škoda, že Á. Kráľ v tomto slovníku neuvádza aj výslovnosť prídavného mena *maniacky*, ale s istotou možno usudzovať, že keby ju bol uviedol, bola by v slovníku zapísaná s krátkou príponou *-cky*.

Ukazuje sa teda, že výslovnostnú i pravopisnú stránku všetkých uvedených derivátov treba overiť, ustáliť a potom ju uplatniť v novších normatívnych príručkách. Výslovnosť slova *mánia* ostáva nezmenená, teda taká, aká sa uvádza v doterajšej kodifikácii — s tvrdou výslovnosťou slabiky *-ni-*. Rovnako nezmenené ostávajú i najbližšie adjektívne deriváty slova *mánia*, a to *manický, maniatický*, resp. príslovka *maniaticky* (teda s tvrdou výslovnosťou slabiky *-ni-*). Slovo *maniak* sa však v bežnej jazykovej praxi prispôsobilo výslovnosti domá-

cich slov s príponou *-iak* a vyslovuje sa už s mäkkým *ň* a s dvojhláskou *-ia-* (zrejme preto sa toto slovo kodifikovalo s touto výslovnosťou aj v Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti Á. Kráľa). Doterajšiu kodifikáciu prídavného mena *maniacký* treba potom upraviť tak, aby sa v nej uplatnilo pravidlo o zachovaní rytmického zákona, to značí, že prípona sa musí krátiť: *maniacky*. Deriváty *maniactvo, maniačka* a *maniakizmus* sa tiež budú vyslovovať s mäkkým *ň* a s dvojhláskou *-ia: maňiactvo, maňiačka, maňiakizmus*.

Osobitnú zmienku si zasluhuje prídavné meno *maniakálny*. V SSJ II sa hodnotí ako knižné — pravdepodobne preto, že v bežnej jazykovej praxi je málo používané a že má nádych odbornosti. Používa sa aj v iných jazykoch (napr. v nemčine v podobe *maniakalisch*, v angličtine vo forme *maniacal*). Z týchto jazykov sme ho prevzali cez odbornú literatúru do spisovnej slovenčiny v podobe *maniakálny*. Podľa slovníkového výkladu významu tohto adjektíva možno usudzovať, že jeho sémantickým základom je slovo *mánia*. V SSJ II sa význam tohto prídavného mena osvetľuje takto: prejavujúci sa nejakou mániou, vášnivým zaujatím (rovnaký výklad je aj v Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej). V SSJ II sa ako synonymum adjektíva *maniakálny* uvádza prídavné meno *maniacký* (s dlhým *ý* podľa doterajšej kodifikácie), ktoré sa však derivuje od slova *maniak*. Hláskové zloženie tohto prídavného mena naznačuje, že jeho bezprostredným základom je skôr substantívum *maniak* (ktoré sa vyskytuje aj v iných jazykoch — lat. *maniacus*, fr. *maniaque*) než substantívum *mánia*. Aj v SSJ II sa v hesle *mánia* ako príslušné adjektívne deriváty uvádzajú iba podoby *manický* a *maniatický*, nie *maniakálny*. Významová stránka tohto prídavného mena nie je síce z hľadiska jeho fundujúceho slova úplne zreteľná, ale prikláňame sa k tomu, že má svoj pôvod v slove *maniak*. Keďže slovo *maniak* v slovenčine z výslovnostnej stránky už zdomácnelo, predpokladáme, že táto výslovnosť sa preniesla aj na prídavné meno *maniakálny* (teda s mäkkým ň a s dvojhláskou *-ia-*). V dôsledku toho vo výslovnosti a v pravopise prídavného mena *maniakálny* sa narúša pravidlo o rytmickom zákone v spisovnej slovenčine, po dvojhláske *-ia-* nasleduje totiž dlhé *á* (v slabike *-kál-*). Je to jeden z mála prípadov narušenia rytmického zákona v prídavných menách cudzieho pôvodu so zakončením na *-álny*, pretože takmer všetky prídavné mená s týmto zakončením majú predchádzajúcu slabiku krátku: skupiny hlások *-ia-, -ie-, -io-, -yo-* sú v týchto prídavných menách napospol heterosylabické, napr. *bienálny, dietálny, medieválny, nacionálny, nocionálny, embryonálny* atď. (na pravopisnú a výslovnostnú stránku slova *orientálny* v tom zmysle, že aj tu sa už narúša rytmický zákon, poukázal L. Dvonč v recenzii Príručného slovníka slovenskej výslovnosti Á. Kráľa v časopise Slovenská reč, *44*, 1979, s. 297—304; nazdávame sa, že k mäkkej výslovnosti zakončenia *-niak* tenduje aj pôvodom cudzie slovo *amoniak* a jeho derivát *amoniakálny* najmä pre ich časté používanie vo vyučovacej praxi už na základnej škole a potom v poľnohospodárstve).

Z nášho výkladu pre kodifikáciu vyplýva, že z hľadiska výslovnosti treba rozlišovať slová *mánia* a *maniak* a rovnako aj ich príslušné deriváty.

F. Kočiš

Nad ránom — nadránom. — V spisovnej slovenčine existuje značný počet príslovkových výrazov, ktoré vznikli spojením podstatného mena (istého tvaru podstatného mena) s niektorou predložkou. Otázke písania príslovkových výrazov,

ktoré vznikli z predložkových pádov, venoval u nás osobitnú pozornosť Š. Peciar (Ako písať príslovkové výrazy. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 207—222). Autor na základe rozboru príslušného jazykového materiálu poukazuje na isté nedôslednosti v písaní príslovkových výrazov v Pravidlách slovenského pravopisu, naznačuje spôsob, ako jednotlivé nedôslednosti odstrániť, pokúša sa spresniť doterajšie poučky a tým prispieť k väčšej ustálenosti pravopisu týchto príslovkových výrazov. Otázka písania týchto výrazov (osobitne alebo dohromady) je stále aktuálna, lebo proces vzniku nových príslovkových výrazov vyjadrených predložkou a menom a ich postupného pravopisného splývania do jednoslovných výrazov je, zdá sa, trvalý.

V súčasnej spisovnej slovenčine sa čoraz častejšie stretávame s používaním novej príslovky *nadránom*, ktorá má svoj pôvod v predložkovom spojení *nad ránom*. Uvedieme niekoľko konkrétnych dokladov: *N a d r á n o m, keď zaspí.* (J. H. Chase, Formula strachu, prel. H. Herman, Bratislava 1980, s. 12) — *N a d r á n o m opäť pristali.* (Nedeľná Pravda, *13*, 1980, č. 30, s. 15) — *81-ročný strážnik upozornil na požiar až n a d r á n o m.* (Nové slovo, *22*, 1980, č. 29, s. 2) — *Prichádza domov zase až n a d r á n o m.* (Nedeľná Pravda, *13*, 1980, č. 33, s. 16) — *N a d r á n o m videli veľkú plantáž.* (Nedeľná Pravda, *13*, 1980, č. 31, s 15) — *Nový systém samoobslužného predaja chcel dnes n a d r á n o m zaviesť Tibor M.* (Večerník, 10. 9. 1980. s. 4)

Slovník slovenského jazyka II, 1960, s. 221 v hesle *nad* uvádza výslovne aj spojenie *nad ránom* s významom „pred svitaním, na svitaní". Predložka *nad* a nasledujúce podst. meno, resp. tvar inštr. sg. substantíva *ráno (ránom)* sa tu píšu osobitne. Naše doklady ukazujú, že popri dvojslovnom vyjadrení *nad ránom* je už veľmi časté aj jednoslovné vyjadrenie *nadránom*. Tento proces má oporu v iných podobných prípadoch, v ktorých tiež ide o splynutie predložky s pomenovaním časti dňa do jedného výrazu, príslovky, napr *predobedom* (z pôvodného *pred obedom), poobede, predpoludním, popoludní, podvečer, podvečerom, zrána.*

Š. Peciar na základe materiálu, z ktorého vychádzal pri rozbore písania príslovkových výrazov, ukázal, že podstatné mená splývajú v príslovkových výrazoch najčastejšie vtedy, keď ide o predložku *na* alebo *z/zo* (s. 213). Takýchto výrazov je dnes značný počet, napr. *nabok, načas, načase, nadosmrti, nakoniec, naruby, nasilu, naznak* atď. Príslovka *nadránom* je príkladom na splynutie predložky *nad* s tvarom inštr. sg. substantíva. Táto predložka splýva s nasledujúcim podst. menom do jedného slova zriedkavejšie, takže tu ide o vzácnejší prípad vzniku jednoslovnej príslovky z predložkového spojenia.

Aká silná je dnes tendencia po splývaní príslovkových výrazov, ktoré vznikli z predložkových pádov, ukazuje napr. vývin pri predložkovom spojení *na šťastie,* ktorému tiež venoval pozornosť Š. Peciar (*Do videnia, na šťastie.* Slovenská reč, *22*, 1957, s. 137—138). Autor dospel vtedy k záveru, že výraz *na šťastie* (a podobne aj *do videnia*) nie je ešte natoľko zmeravený, aby sme ho mohli písať dovedna. V Slovníku slovenského jazyka II, 1960, s. 294 sa však už popri podobe *na šťastie* zaznamenáva aj podoba *našťastie* ako univerbizovaný výraz. V súčasnej spisovnej slovenčine možno v takýchto a podobných prípadoch pozorovať intenzívnejší proces univerbizácie. Preto neprekvapuje ani vznik podoby *nadránom* popri *nad ránom.*

V tejto súvislosti treba ešte spomenúť, že v spisovnej slovenčine existuje dnes aj podst. meno *nadráno* ako zriedkavý výraz s významom „svitanie, brieždenie, úsvit". Slovník slovenského jazyka II, s. 229 uvádza doklad z diela F. Gabaja:

Zjajkla mať do n a d r á n a. Aj slovo *nadráno* vzniklo spojením predložky *nad* so slovom *ráno* (s tvarom akuz. sg.) a tiež sa píše dovedna.

V budúcich normatívnych príručkách bude potrebné počítať nielen s predložkovým spojením *nad ránom* v uvedenom význame, ale aj s jednoslovným výrazom, príslovkou *nadránom*, ktorá sa vyvinula z dvojslovného vyjadrenia a má aj rovnaký význam.

L. Dvonč

Otázka dvojtvarov v gen. pl. subst. vzoru srdce. — Pri subst. vzore *srdce* sú v gen. pl. tvary: 1. s nulovou pádovou príponou a so zdĺžením poslednej slabiky tvarotvorného základu (ak už nie je dlhá alebo ak nepredchádza iná dlhá slabika), napr. *nástupište — nástupíšť, prsia — pŕs, vrece — vriec,* ale *líce — líc, pľúca — pľúc, riečište — riečíšť* alebo s pádovou príponou *-Ø* a s vkladnou samohláskou, napr. *krídelce — krídeliec, zrnce — zrniec, skielce — skielec, vajce — vajec;* 2. s pádovou príponou *-í,* napr. *pole — polí, more — morí, oje — ojí.* Pretože tvary gen. pl. subst. vzoru *srdce* sa tvoria príponami *-Ø, -í,* mohli by sa tu vyskytovať aj dvojtvary, t. j. pri jednom a tom istom substantíve by sa mohol tvar gen. pl. tvoriť pádovou príponou *-Ø* aj príponou *-í.* Takéto dvojtvary sa bežne vyskytujú napr. pri podstatných menách vzoru *žena* alebo *ulica,* pri ktorých sa tvary gen. pl. tiež tvoria príponou *-Ø* alebo *-í* (napr. *astma — astiem-Ø/ /astm-í, nuansa — nuans-í/nuáns-Ø, moruša — morúš-Ø/moruš-í, jasle — jasieľ-Ø/ /jasl-í, čerešňa — čerešieň-Ø/čerešn-í.* Zaujíma nás otázka, či sa takéto dvojtvary vyskytujú aj pri subst. vzoru *srdce,* pri ktorých sa tvar gen. pl. tvorí podobne ako pri vzoroch *žena, ulica* a *mesto* s početnými dvojtvarmi.

V našej doterajšej gramatickej literatúre sa o dvojtvaroch zmieňuje M. Šalingová pri podst. mene *slnce,* ktoré patrí práve do vzoru *srdce.* Autorka pri ňom spomína tvar *sĺnc* s pádovou príponou *-Ø* a s predĺžením poslednej slabiky tvarotvorného základu a tvar *slncí* s pádovou príponou *-í* (O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *18,* 1952/53, s. 27—34). V iných prácach sa spomína iba tvar *sĺnc* (pokiaľ sa výslovne spomína tvar gen. pl. tohto substantíva). Tvar gen. pl. *sĺnc* sa uvádza v Pravidlách slovenského pravopisu. P. Ondrus vo svojej Morfológii spisovnej slovenčiny (Bratislava, 1964, s. 57) tiež uvádza iba tvar *sĺnc.* A. Zauner v Praktickej príručke slovenského pravopisu (4. vyd., Martin, 1973, s. 413) zaznamenáva tvar *sĺnc,* tvar *slncí* výslovne označuje ako nesprávny. Podľa našej mienky sa pri slove *slnce* používa iba tvar gen. pl. *sĺnc,* resp. *sĺnc-Ø,* nie *„slnc-í“* (L. Dvonč: K štylistickým rozdielom v dvojtvaroch podstatných mien. Jazykovedné štúdie. 8. s. 184). Z prehľadu tejto literatúry vidieť, že pri subst. *slnce* sa bežne počíta iba s tvarom gen. pl. *sĺnc-Ø,* nie aj s tvarom *slnc-í,* takže tu nejde o dvojtvary. Podst. meno *slnce* je zároveň jediný prípad, v ktorom sa spomína možnosť výskytu dvojtvarov. Pri všetkých ostatných podst. menách vzoru *srdce* sa v gen. pl. predpokladá tvorenie tvaru s príponou *-Ø* a s predĺžením poslednej slabiky tvarotvorného základu alebo s vkladnými hláskami v spoluhláskovej skupine na konci tvarotvorného základu alebo konečne tvorenie tvaru gen. pl. s pádovou príponou *-í,* nehovorí sa tu však o výskyte dvojtvarov. Na základe tohto rozboru môžeme konštatovať, že v gen. pl. podst. mien vzoru *srdce* sa dvojtvary fakticky nevyskytujú.

Podobný prípad predstavuje v rámci podst. mien žen. rodu vzor *gazdiná,* ktorý tiež v gen. pl. nemá dvojtvary. Sú tu tvary s pádovou príponou *-Ø* a s predĺžením poslednej slabiky tvarotvorného základu, napr. *gazdiná — gazdín-Ø, ujčiná —*

ujčín-Ø alebo tvary s pádovou príponou *-Ø* a s vkladnými hláskami v spoluhláskovej skupine na konci tvarotvorného základu, napr. *kráľovná — kráľovien-Ø, princezná — princezien-Ø, šľachtičná — šľachtičien-Ø, kňažná — kňažien-Ø* (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 111).

Osobitný stav je v gen. pl. substantív vzoru *dievča,* kde sú síce dva tvary, ale trochu iného charakteru než dvojtvary pri podst. menách vzoru *žena, ulica* alebo *mesto.* V množnom čísle sú totiž pri podst. menách vzoru *dievča* dvojaké tvary: *dievča — dievčatá/dievčence, jahňa — jahňatá/jahnence, teľa — teľatá/teľce.* V gen. pl. sú tu tvary: *dievča — dievčat-Ø/dievčeniec-Ø, jahňa — jahniat-Ø/jahneniec-Ø, teľa — teliat-Ø/teliec-Ø.* V jednom aj druhom prípade sa tvar gen. pl. tvorí pádovou príponou *-Ø,* rozdiel spočíva v tvarotvornom základe. Takýto rozdiel je pritom nielen v gen. pl., ale aj vo všetkých ostatných pádoch množného čísla. V tom spočíva rozdiel medzi dvojtvarmi v gen. pl podst. mien vzoru *dievča* a dvojtvarmi v gen. pl. podst. mien vzoru *žena, ulica* alebo *mesto,* pri ktorých nejde o súbor odlišných tvarov vo všetkých pádoch množného čísla.

Náš rozbor ukazuje, že tvary gen. pl. subst. vzoru *srdce* sa tvoria príponou *-Ø* alebo *-í,* ale nie sú tu slová, pri ktorých by sa vyskytovali tvary gen. pl. s obidvoma príponami (dvojtvary). Stav je tu teda iný ako pri niektorých iných vzoroch, pri ktorých dvojtvary, ako sme videli, bývajú dosť často.

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ, 47, 1982 ■ Hlavný redaktor: *Štefan Peciar* (1.—3. číslo), *František Kočiš* ■ Výkonný redaktor: *František Kočiš* (1.—2. číslo), *Anna Oravcová* ■ Redakčná rada: Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička ■ Redakcia: *813 64 Bratislava, Nálepkova 26.*